This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 3433 08155499 4

BWI
I 35 D 71

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

TOMUS SECUNDUS.

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

SUMPTIBUS EDITORIS EXCUDEBANT

LONDINI

M. RITCHIE & J. SAMMELLS

M. DCC. XCIV.

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI QUINTI.

In obſidione Vejorum hibernacula militibus facta ſunt. Ea res quum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis ſuis merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates, qui eam rem interpretaretur, de hoſtibus captus eſt. Furias Camillus dictator decem annos obſeſſos Vejos cepit: ſimulacrum Junonis Romam tranſtulit: decimam partem praedae Delphos Apollini miſit. Idem tribunus militum, quum Faliſcos obſideret, proditos hoſtium filios parentibus remiſit: ſtatimque deditione facta, Faliſcorum victoriam juſtitia conſecutus eſt. Quum alter ex cenſoribus C.

Julius deceſſiſſet, in locum ejus M. Cornelius ſubfectus eſt. Nec id poſtea factum eſt: quoniam eo luſtro a Gallis Roma capta eſt. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appulejo tribuno plebis dicta eſſet, in exſilium abiit. Quum Senones Galli Cluſium obſiderent, & legati, a ſenatu miſſi ad componendam inter eos & Cluſinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Cluſinorum ſtetiſſent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infeſto exercitu petierunt, fuſiſque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod ſe juventus contulerat: majores natu, cum inſignibus honorum, quos quiſque geſſerat, in veſtibulis aedium ſedentes, occiderunt. Et quum per averſam partem Capitolii jam in ſummum evaſiſſent, proditi clangore anſerum, M. Manlii praecipue opera dejecti ſunt. Coactis deinde propter famem Romanis deſcendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obſidionis emerent; Furius Camillus, dictator abſens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos poſt ſextum menſem urbe expulit, ceciditque. Aedes Ajo Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adven-

tare Gallos. *Dictum eſt, ad Vejos migrandum eſſe propter incenſam & dirutam urbem. Quod conſilium Camillo auctore diſcuſſum eſt. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, quum in forum veniſſet, manipulariis ſuis dixerat,* Sta miles; hic optime manebimus.

TITI LIVII
PATAVINI
LIBER QUINTUS.

1. PACE alibi parta, Romani Vejique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adeſſe adpareret. Comitia utriuſque populi longe diverſa ratione facta ſunt. Romani auxere tribunorum militum conſulari poteſtate numerum. Octo, quot numquam antea, creati, M'. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Craſſus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julus, M. Poſtumius, M. Furius Camillus, M. Poſtumius Albinus. Vejentes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum diſcordiarum cauſſa erat, regem creavere. Obſendit ea res populorum Etruriae animos, non majore odio regni, quam ipſius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus ſuperbiaque, quia ſollemnia ludorum, quos intermitti nefas eſt, violenter diremiſſet: quum ob iram repulſae, quod ſuffragio duodecim populorum alius ſacerdos ei praelatus eſſet, artifices, quorum magna pars ipſius ſervi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum,

donec ſub rege eſſent, decrevit. Cujus decreti ſubpreſſa fama eſt Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro ſeditionis eum principe, non vani ſermonis auctorem, habebat. Romanis etſi quietae res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari adferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta eſſent: alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis frons in Etruriam ſpectans auxiliis, ſi qua forte inde venirent, obſtruebatur.

II. Quum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione, quam in obpugnatione, eſſet; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: conſiliumque erat, hiemando continuare bellum. Quod poſtquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res cauſſam invenientibus, Romam eſt adlatum, in concionem proſiliunt, ſollicitant plebis animos, " Hoc illud eſſe" dictitantes, " quod aera militibus ſint conſtituta. " Nec ſe fefelliſſe, id donum inimicorum veneno " inlitum fore. Veniſſe libertatem plebis: remo- " tam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab " republica juventutem, jam ne hiemi quidem " aut tempori anni cedere, ac domos & res invi- " ſere ſuas. Quam putarent continuatae militiae " cauſſam eſſe? nullam profecto aliam inventu- " ros, quam ne quid per frequentiam juvenum

" eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi
" de commodis eorum poſſet. Vexari praeterea
" & ſubigi multo acrius, quam Vejentes. Quip-
" pe illos hiemem ſub tectis ſuis agere, egregiis
" muris ſituque naturali urbem tutantes: militem
" Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniſ-
" que obrutum, ſub pellibus durare, ne hiemis
" quidem ſpatio, quae omnium bellorum terra
" marique ſit quies, arma deponentem. Hoc
" neque reges, neque ante tribuniciam poteſtatem
" creatam ſuperbos illos conſules, neque triſte
" dictatoris imperium, neque inportunos decem-
" viros injunxiſſe ſervitutis, ut perennem militi-
" am facerent, quod tribuni militum in plebe
" Romana regnum exercerent. Quidnam illi
" conſules dictatoreſve facturi eſſent, qui pro-
" conſularem imaginem tam ſaevam ac trucem fe-
" cerint? Sed id accidere haud inmerito. Non
" fuiſſe ne in octo quidem tribunis militum locum
" ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione
" ſumma patricios explere ſolitos: nunc jam octo-
" juges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba
" quidem haerere plebejum quemquam: qui, ſi
" nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives
" eorum, non ſervos, militare, quos hieme ſal-
" tem in domos ac tecta reduci oporteat: & ali-
" quo tempore anni parentes liberoſque ac con-
" juges inviſere, & uſurpare libertatem, & creare

" magiſtratus." Haec taliaque vociferantes adverſarium haud inparem nacti ſunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias ſeditiones comprimendas; virum inbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuiſſe memoratum eſt, per collegarum interceſſionem, tribuniciae poteſtatis diſſolvendae.

III. Is tum jam, non promtus ingenio tantum, ſed uſu etiam exercitatus, talem orationem habuit: " Si umquam dubitatum eſt, Quirites, utrum " tribuni plebis veſtra, an ſua, cauſſa ſeditionum " ſemper auctores fuerint, id ego hoc anno deſiſ- " ſe dubitari certum habeo. Et quum laetor, " tandem longi erroris vobis finem factum eſſe, " tum, quod ſecundis potiſſimum veſtris rebus " hic error eſt ſublatus, & vobis, & propter vos " reipublicae gratulor. An eſt quiſquam, qui du- " bitet, nullis injuriis veſtris, ſi quae forte ali- " quando fuerunt, umquam aeque, quam munere " Patrum in plebem, quum aera militantibus con- " ſtituta ſunt, tribunos plebis obſenſos ac conci- " tatos eſſe? quid illos aliud aut tum timuiſſe " creditis, aut hodie turbare velle, niſi concor- " diam ordinum, quam diſſolvendae maxime tri- " buniciae poteſtatis rentur eſſe? Sic, hercule, " tamquam artifices inprobi, opus quaerunt: qui " & ſemper aegri aliquid eſſe in republica volunt, " ut ſit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur.

" Utrum enim defenditis, an inpugnatis plebem? " utrum militantium adverſarii eſtis, an cauſſam " agitis? Niſi forte hoc dicitis, Quidquid Patres " faciunt, diſplicet; ſive illud pro plebe, ſive " contra plebem eſt. Et, quemadmodum ſervis " ſuis vetant domini quidquam rei cum alienis " hominibus eſſe, pariterque in iis beneficio ac " maleficio abſtineri aequum cenſent: ſic vos in- " terdicitis Patribus commercio plebis; ne nos " comitate ac munificentia noſtra provocemus " plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque " obediens ſit. Quanto tandem, ſi quidquam in " vobis, non dico civilis, ſed humani eſſet, fa- " vere vos magis, &, quantum in vobis eſſet, " indulgere potius comitati Patrum atque obſe- " quio plebis oportuit? quae ſi perpetua concor- " dia ſit, quis non ſpondere auſit, maximum hoc " imperium inter finitimos brevi futurum eſſe?"

IV. " Atque ego, quam hoc conſilium colle- " garum meorum, quo abducere infecta re a Ve- " jis exercitum noluerunt, non utile ſolum, ſed " etiam neceſſarium fuerit, poſtea differam: nunc " de ipſa conditione dicere militantium libet. " Quam orationem, non apud vos ſolum, ſed " etiam in caſtris, ſi habeatur, ipſo exercitu diſ- " ceptante, aequam arbitror videri poſſe. In qua " ſi mihi ipſi nihil, quod dicerem, in mentem " venire poſſet, adverſariorum certe orationibus

" contentus eſſem. Negabant nuper, danda eſſe
" aera militibus, quia numquam data eſſent.
" Quonam modo igitur nunc indignari poſſunt,
" quibus aliquid novi adjectum commodi ſit, eis
" laborem etiam novum pro portione injungi?
" Nuſquam nec opera ſine emolumento, nec emo-
" lumentum ferme ſine inpenſa opera eſt. Labor
" voluptaſque, diſſimillima natura, ſocietate qua-
" dam inter ſe naturali ſunt juncta. Moleſte an-
" tea ferebat miles, ſe ſuo ſumtu operam reipub-
" licae praebere: gaudebat idem, partem anni ſe
" agrum ſuum colere; quaerere, unde domi mi-
" litiaeque ſe ac ſuos tueri poſſet. Gaudet nunc,
" fructui ſibi rempublicam eſſe, & laetus ſtipen-
" dium accipit. Aequo igitur animo patiatur, ſe
" ab domo, ab re familiari, cui gravis inpenſa
" non eſt, paullo diutius abeſſe. An, ſi ad cal-
" culos eum reſpublica vocet, non merito dicat?
" annua aera habes, annuam operam ede. An
" tu aequum cenſes, militia ſemeſtri ſolidum te
" ſtipendium accipere? Invitus in hac parte ora-
" tionis, Quirites, moror: ſic enim agere de-
" bent, qui mercenario milite utuntur. At nos
" tamquam cum civibus agere volumus: agique
" tamquam cum patria nobiſcum aequum cenſe-
" mus. Aut non ſuſcipi bellum oportuit; aut
" geri pro dignitate populi Romani, & perfici
" quam primum oportet. Perficietur autem, ſi

" urgemus obſeſſos: ſi non ante abſcedimus,
" quam ſpei noſtrae finem captis Vejis inpoſueri-
" mus. Si, Hercules, nulla alia cauſſa, ipſa in-
" dignitas perſeverantiam inponere debuit. De-
" cem quondam annos urbs obpugnata eſt ob
" unam mulierem ab univerſa Graecia: quam
" procul ab domo? quot terras, quot maria diſ-
" tans? Nos intra viceſimum lapidem, in con-
" ſpectu prope urbis noſtrae, annuam obpugnati-
" onem perferre piget: ſcilicet, quia levis cauſſa
" belli eſt, nec ſatis quidquam juſti doloris eſt,
" quod nos ad perſeverandum ſtimulet. Septies
" rebellarunt, in pace numquam fida fuerunt:
" agros noſtros millies depopulati ſunt: Fidenates
" deficere a nobis coëgerunt: colonos noſtros ibi
" interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium
" caedis inpiae legatorum noſtrorum: Etruriam
" omnem adverſus nos concitare voluerunt, ho-
" dieque id moliuntur: res repetentes legatos noſ-
" tros, haud procul afuit, quin violarent."

V. " Cum his molliter & per dilationes bellum
" geri oportet? Si nos tam juſtum odium nihil
" movet, ne illa quidem, oro vos, movent?
" Operibus ingentibus ſepta urbs eſt, quibus in-
" tra muros coërcetur hoſtis. Agrum non coluit,
" & culta evaſtata ſunt bello. Si reducimus ex-
" ercitum, quis eſt, qui dubitet, illos, non a
" cupiditate ſolum ulciſcendi, ſed etiam neceſſi-

" tate inpoſita ex alieno praedandi, quum ſua
" amiſerint, agrum noſtrum invaſuros? non dif-
" ferimus igitur bellum iſto conſilio, ſed intra
" fines noſtros accipimus. Quid? illud, quod
" proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni
" plebis quum ſtipendium extorquere voluerint,
" nunc conſultum repente volunt, quale eſt?
" Vallum foſſamque, ingentis utramque rem ope-
" ris, per tantum ſpatii duxerunt: caſtella pri-
" mo pauca, poſtea, exercitu aucto, creberrima
" fecerunt: munitiones non in urbem modo,
" ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde
" auxilia veniant, obpoſuere. Quid turres, quid
" vineas teſtudineſque & alium obpugnandarum
" urbium adparatum loquar? Quum tantum la-
" boris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis
" tandem perventum; relinquendane haec cenſe-
" tis, ut ad aeſtatem rurſus novus de integro his
" inſtituendis exſudetur labor? Quanto eſt mi-
" nus opera tueri facta, & inſtare, & perſeve-
" rare, defungique cura? Brevis enim profecto
" res eſt, ſi uno tenore peragitur, nec ipſi per in-
" termiſſiones has intervallaque lentiorem ſpem
" noſtram facimus. Loquor de opere, & de
" temporis jactura. Quid? periculi, quod dif-
" ferendo bello adimus, num obliviſci nos haec
" tam crebra Etruriae concilia de mittendis Vejos
" auxiliis patiuntur? Ut nunc res ſe habet, irati

" ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in
" illis eſt, capere Vejos licet. Quis eſt, qui
" ſpondeat, eumdem, ſi differtur bellum, ani-
" mum poſtea fore? quum, ſi laxamentum dede-
" ris, major frequentiorque legatio itura ſit:
" quum id, quod nunc obſendit Etruſcos, rex
" creatus Vejis, ſpatio interpoſito mutari poſſit,
" vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etru-
" riae animos, vel ipſius voluntate regis, qui ob-
" ſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Vi-
" dete, quot res, quam inutiles, ſequantur illam
" viam conſilii: jactura operum tanto labore facto-
" rum, vaſtatio inminens finium noſtrorum, E-
" truſcum bellum pro Vejente concitatum. Haec
" ſunt, tribuni, conſilia veſtra, non, hercule,
" diſſimilia, ac ſi quis aegro, qui, curari ſe forti-
" ter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi
" gratia praeſentis aut potionis longinquum & for-
" ſitan inſanabilem morbum efficiat."

VI. " Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil
" pertineret, ad diſciplinam certe militiae pluri-
" mum intererat, inſueſcere militem noſtrum,
" non ſolum parata victoria frui; ſed, ſi res etiam
" lentior ſit, pati taedium, & quamvis ſerae ſpei
" exitum exſpectare; &, ſi non ſit aeſtate perfec-
" tum bellum, hiemem operiri; nec, ſicut aeſti-
" vas aves, ſtatim autumno tecta ac receſſum cir-
" cumſpicere. Obſecro vos, venandi ſtudium ac

" voluptas homines per nives ac pruinas in mon-
" tes ſilvaſque rapit; belli neceſſitatibus eam pa-
" tientiam non adhibebimus, quam vel luſus ac
" voluptas elicere ſolet? Adeone effeminata cor-
" pora militum noſtrorum eſſe putamus, adeo
" molles animos, ut hiemem unam durare in caſ-
" tris, abeſſe ab domo non poſſint? ut, tamquam
" navale bellum, tempeſtatibus captandis & ob-
" ſervando tempore anni, gerant, non aeſtus,
" non frigora pati poſſint? Erubeſcant profecto,
" ſi quis eis haec objiciat; contendantque, &
" animis & corporibus ſuis virilem patientiam in-
" eſſe, & ſe juxta hieme atque aeſtate bella gerere
" poſſe: nec ſe patrocinium mollitiae inertiaeque
" mandaſſe tribunis, & meminiſſe, hanc ipſam
" poteſtatem non in umbra nec in tectis majores
" ſuos creaſſe. Haec virtute militum veſtrorum,
" haec Romano nomine ſunt digna, non Vejos
" tantum, nec hoc bellum intueri, quod inſtat;
" ſed famam & ad alia bella & ad ceteros populos
" in poſterum quaerere. An mediocre diſcrimen
" opinionis ſecuturum ex hac re putatis? utrum
" tandem finitimi populum Romanum eum eſſe
" putent, cujus ſi qua urbs primum illum breviſſi-
" mi temporis ſuſtinuerit inpetum, nihil deinde
" timeat? an hic ſit terror nominis noſtri, ut
" exercitum Romanum non taedium longinquae
" obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circum-

" ſeſſa ſemel amovere poſſit, nec finem ullum
" alium belli, quam victoriam, noverit; nec in-
" petu potius bella, quam perſeverantia, gerat?
" quae in omni quidem genere militiae, max-
" ime tamen in obſidendis urbibus, neceſſaria eſt;
" quarum pleraſque, munitionibus ac naturali
" ſitu inexpugnabiles, fame ſitique tempus ip-
" ſum vincit atque expugnat: ſicut Vejos expug-
" nabit; niſi auxilio hoſtibus tribuni plebis fue-
" rint, & Romae invenerint praeſidia Vejentes,
" quae nequidquam in Etruria quaerunt. An
" eſt quidquam, quod Vejentibus optatum aeque
" contingere poſſit, quam ut ſeditionibus primum
" urbs Romana, deinde velut ex contagione caſ-
" tra inpleantur? At, hercule, apud hoſtes
" tanta modeſtia eſt, ut non obſidionis taedio,
" non denique regni, quidquam apud eos no-
" vatum ſit; non negata auxilia ab Etruſcis irri-
" taverint animos. Morietur enim extemplo,
" quicumque erit ſeditionis auctor. Nec cui-
" quam dicere ea licebit, quae apud vos inpune
" dicuntur. Fuſtuarium meretur, qui ſigna re-
" linquit, aut praeſidio decedit. Auctores ſigna
" relinquendi, & deſerendi caſtra, non uni aut
" alteri militi, ſed univerſis exercitibus, palam in
" concione audiuntur. Adeo quidquid tribunus
" plebi loquitur, etſi prodendae patriae diſſolven-
" daeque reipublicae eſt, adſueſtis aequi audire;

" &, dulcedine poteſtatis ejus capti, quaelibet " ſub ea ſcelera latere ſinitis. Reliquum eſt, ut, " quae hic vociferantur, eadem in caſtris & apud " milites agant, & exercitus conrumpant, duci- " buſque parere non patiantur: quoniam ea de- " mum Romae libertas eſt, non ſenatum, non " magiſtratus, non leges, non mores majorum, " non inſtituta patrum, non diſciplinam vereri " militiae."

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum ſubito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos & ſuperiorem Appium in cauſſa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obſidendos pertinacius Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineaeque tantum non jam injunctae moenibus eſſent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte cuſtodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horaeque momento ſimul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique abſumti ſunt. Quod ubi Romam eſt nunciatum, moeſtitiam omnibus, ſenatui curam metumque injecit, ne tum vero ſuſtineri nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet, & tribuni plebis velut ab ſe victae reipublicae inſultarent: quum re-

pente, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant adſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt; factaque dicendi poteſtate, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. Quibus quum ampliſſimis verbis gratiae ab ſenatu actae eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. " Pedeſtris ordinis ſe," ajunt, " nunc eſſe, ope-" ramque reipublicae extra ordinem polliceri, " ſeu Vejos, ſeu quo alio ducere velint. Si Ve-" jos ducti ſint," negant, " ſe inde prius, quam " capta urbe hoſtium, redituros eſſe." Tum vero jam ſuperfundenti ſe laetitiae vix temperatum eſt. Non enim, ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi; neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiae continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem, in comitio ſtantem, voce manibuſque ſignificare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, & invictam, & aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, ſenatuſconſultum factum eſt, " Ut tribuni mili-" tares, concione advocata, peditibus equitibuſ-" que gratias agerent: memorem pietatis eorum

" erga patriam dicerent ſenatum fore. Placere " autem, omnibus his voluntariam extra ordi- " nem profeſſis militiam aera procedere." Et equiti certus numerus aeris eſt adſignatus. Tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. Ab urbe commeatus intentiore, quam antea, ſubvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad uſum deeſſet.

VIII. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri praeſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus, obpreſſum eſt. Minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinaſque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. Nam & duces Romani plus inter ſe irarum, quam adverſus hoſtes animi, habuerunt: & auctum eſt bellum adventu repentino Capenatium atque Faliſcorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano ſe proximos fore

credentes; Faliſci propria etiam cauſſa infeſti, quod Fidenati bello ſe jam antea inmiſcuerant, per legatos ultro citroque miſſos jurejurando inter ſe obligati, cum exercitibus necopinato ad Vejos acceſſere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, caſtra adorti ſunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam ſedibus magna mole adeſſe Romani crediderant. Eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio caſtra Romana obpugnabantur; concurſanteſque, quum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Vejentem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. Una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſae legiones, aliae adverſus Capenatem ac Faliſcum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris praeerat Virginius, privatim Sergio inviſus infeſtuſque. Is, quum pleraque caſtella obpugnata, ſuperatas munitiones, utrimque invehi hoſtem nunciaretur, in armis milites tenuit: ſi opus foret auxilio, collegam dictitans ad ſe miſſurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petiſſe, vinci ab hoſte, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caeſi milites; poſtremo, deſertis munitionibus, perpauci in majora caſtra, pars maxi-

ma atque ipſe Sergius Romam pertenderunt. Ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, adciri Virginium ex caſtris, interea praeeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, certatumque inter collegas maledictis. Pauci reipublicae, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt.

IX. Primores Patrum, ſive culpa ſive infelicitate imperatorum tam ignominioſa clades accepta eſſet, cenſuere, " Non exſpectandum juſtum " tempus comitiorum, ſed extemplo novos tri- " bunos militum creandos eſſe, qui Kalendis " Octobribus magiſtratum occiperent." In quam ſententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. At enimvero Sergius Virginiuſque, propter quos poenitere magiſtratuum ejus anni ſenatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere ſenatuſconſulto: negare, ſe ante Idus Decembres, ſollemnem ineundis magiſtratibus diem, honore abituros eſſe. Inter haec tribuni plebis, quum in concordia hominum ſecundiſque rebus civitatis inviti ſilentium tenuiſſent, feroces repente minari tribunis militum, niſi in auctoritate ſenatus eſſent, ſe in vincula eos duci juſſuros eſſe. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: " Quod " ad vos adtinet, tribuni plebis, minaſque veſ- " tras, nae ego libenter experirer, quam non

" plus in his juris, quam in vobis animi, eſſet. " Sed nefas eſt tendere adverſus auctoritatem ſe- " natus. Proinde & vos definite inter noſtra " certamina locum injuriae quaerere: & colle- " gae aut facient, quod cenſet ſenatus, aut, ſi " pertinacius tendent, dictatorem extemplo di- " cam, qui eos abire magiſtratu cogat." Quum omnium adſenſu comprobata oratio eſſet, gauderentque Patres, ſine tribuniciae poteſtatis terriculis inventam eſſe aliam vim majorem ad coërcendos magiſtratus; victi conſenſu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magiſtratum occiperent: ſeque ante eam diem magiſtratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M'. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Coſſo iterum, K. Fabio Ambuſto, L. Julio Julo, tribunis militum conſulari poteſtate, multa domi militiaeque geſta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volſcis, ut Anxur ab hoſtibus recuperaretur: & Romae ſimul delectu, ſimul tributo conferendo, laboratum eſt: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante conſulari poteſtate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo

conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut urbis cuſtodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in ſtipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, ſerviendumque reipublicae erat. Haec per ſe gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis ſeditioſis concionibus faciebant; " ideo aera militibus conſtituta eſſe" arguendo, " ut plebis partem militia, partem tri-
" buto conficerent. Unum bellum annum jam
" tertium trahi, & conſulto male geri, ut diu-
" tius gerant. In quatuor deinde bella uno de-
" lectu exercitus ſcriptos, & pueros quoque ac
" ſenes extractos. Jam non aeſtatis nec hiemis
" diſcrimen eſſe, ne ulla quies umquam miſerae
" plebi ſit: quae nunc etiam vectigalis ad ulti-
" mum facta ſit; ut, quum confecta labore,
" vulneribus, poſtremo aetate corpora retulerint,
" incultaque omnia diutino dominorum deſiderio
" domi invenerint, tributum ex adfecta re fami-
" liari pendant; aeraque militaria, velut foenore
" accepta, multiplicia reipublicae reddant." Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. Poſt-

quam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae cauſſa effectum eſt, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius eſſet, qui nomini ac familiae debitum praeſtare videretur Treboniae legis patrocinium. Is, " quod petiſſent Patres quidam, " primo incepto repulſi, tamen tribunos militum " expugnaſſe," vociferans, " legem Treboniam " ſublatam, & cooptatos tribunos plebis non ſuf- " fragiis populi, ſed imperio patriciorum; & eo " revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum " adſeclae habendi tribuni plebis ſint: eripi ſa- " cratas leges, extorqueri tribuniciam poteſta- " tem: id fraude patriciorum, ſcelere ac prodi- " tione collegarum factum" arguere. Quum arderent invidia, non Patres modo, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum ſuarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab ſe iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. " Quibus " delectus, quibus tributum, quibus diutina " militia longinquitaſque belli ſit gravis, qui " clade accepta ad Vejos doleant, qui amiſſis li- " beris, fratribus, propinquis, adfinibus, lugu-

" bres domos habeant; iis publici privatique do-
" loris exſequendi jus poteſtatemque ex duobus
" noxiis capitibus datam ab ſe," memorant.
" Omnium namque malorum in Sergio Virgini-
" oque cauſſas eſſe: nec id accuſatorem magis
" arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo,
" alter in alterum cauſſam conferant, fugam Ser-
" gii Virginius, Sergius proditionem increpans
" Virginii. Quorum adeo incredibilem amen-
" tiam fuiſſe, ut multo veriſimilius ſit, compacto
" eam rem & communi fraude patriciorum ac-
" tam. Ab his & prius datum locum Vejentibus
" ad incendenda opera, belli trahendi cauſſa; &
" nunc proditum exercitum, tradita Faliſcis
" Romana caſtra. Omnia fieri, ut conſeneſcat
" ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis
" commodis plebis ferre ad populum tribuni,
" frequentiaque urbana celebrare actiones, &
" reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Prae-
" judicium jam de reis & ab ſenatu, & ab popu-
" lo Romano, & ab ipſorum collegis factum eſſe.
" Nam & ſenatuſconſulto eos ab republica remo-
" tos eſſe, & recuſantes abdicare ſe magiſtratu,
" dictatoris metu ab collegis coërcitos eſſe: &
" populum Romanum tribunos creaſſe, qui non
" Idibus Decembribus die ſollemni, ſed extem-
" plo Kalendis Octobribus magiſtratum occipe-
" rent, quia ſtare diutius reſpublica, his manen-

" tibus in magiſtratu, non poſſet. Et tamen " eos, tot judiciis confoſſos praedamnatoſque, " venire ad populi judicium; & exiſtimare, de- " functos ſe eſſe, ſatiſque poenarum dediſſe, " quod duobus menſibus citius privati facti ſint: " neque intelligere, nocendi ſibi diutius tum po- " teſtatem ereptam eſſe, non poenam inrogatam; " quippe & collegis abrogatum imperium, qui " certe nihil deliquiſſent. Illos repeterent animos " Quirites, quos recenti clade accepta habuiſſent, " quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac " pavore incidentem portis exercitum viderint, " non fortunam aut quemquam Deorum, ſed hos " duces accuſantem. Pro certo ſe habere, ne- " minem in concione ſtare, qui illo die non caput, " domum, fortunaſque L. Virginii ac M'. Sergii " ſit exſecratus deteſtatuſque. Minime conve- " nire, quibus iratos quiſque Deos precatus ſit, " in iis ſua poteſtate, quum liceat & oporteat, " non uti. Numquam Deos ipſos admovere no- " centibus manus. Satis eſſe, ſi occaſione ulciſ- " cendi laeſos arment."

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accuſante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, eſſet. In hos verſa ira populi cooptationis tribunorum fraudiſque, contra le-

gem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Vejis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M'. Aemilius & K. Fabius. M. Furio in Falisci, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida obpugnata, nec obsessa sunt. At in Volsci, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; &, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. Et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen

ultra proceſſum eſt, quam ut unus ex plebe, uſurpandi juris cauſſa, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur, ſe tantam rem obtinuiſſe; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantum ſenator, & aetate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. Alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuiſſe. Hac victoria comitiorum exſultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam inpediebat, de tributo remiſerunt. Conlatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt.

XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hieme gelida ac nivoſa fuit, adeo ut viae clauſae, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex anteconvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuoſe magiſtratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam geſſit; dulcedo invaſit proximis

comitiis tribunorum militum plebejos creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Triſtem hiemem, ſive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſſa, gravis peſtilenſque omnibus animalibus aeſtas excepit. Cujus inſanabili pernicie quando nec cauſſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatuſconſulto aditi ſunt. Duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam ampliſſime tum adparari poterat, ſtratis lectis placavere. Privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. Tota urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotoſque paſſim advenas in hoſpitium ductos ferunt; & cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuiſſe, quibus eam opem Dii tuliſſent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. Namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Fa-

liſcique ſubſidio veniſſent, adverſus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum eſt. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque majoribus caſtris, unde antea ceſſatum fuerat, brevi ſpatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum verſos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna coepta & Faliſcis intulit terrorem, trepidanteſque eruptio ex caſtris opportune facta avertit. Repulſos deinde inſecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo poſt jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae abſumſere: & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas caeſi, dum prae metu, ne ſimul Romanus inrumperet, objectis foribus extremos ſuorum excluſere.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, ſed prope amiſſum, cernentibus ſummum imperium. Itaque clariſſimis viris ex compoſito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipſi, perinde ac ſi omnes candidati eſſent, cuncta experientes, non homines modo, ſed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiiſque divinis

ſimilem coortam: proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris urbique inlatam haud dubia ira Deûm: quos peſtis ejus arcendae cauſſa placandos eſſe, in libris fatalibus inventum ſit. Comitiis, auſpicato quae fierent, indignum Diis viſum honores vulgari, diſcriminaque gentium confundi. Praeterquam majeſtate petentium, religione etiam adtoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. Tota vis in populationibus fuit. Duo ſummi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque, & quia, hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant. In unum omnium curae verſae ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis coeleſtibus aquis, cauſſave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quid-

nam eo Dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcoſque, vaticinantis in modum cecinit, " Priuſquam ex lacu Al-" bano aqua emiſſa foret, numquam potiturum " Vejis Romanum." Quod primo, velut temere jactum, ſperni, agitari deinde ſermonibus coeptum eſt; donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret? poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſſatus de privati portenti procuratione, ſi operae illi eſſet, conſulere velle, ad conloquium vatem elicuit. Quumque progreſſi ambo a ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu; praevalens juvenis Romanus ſenem infirmum, in conſpectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruſcis, ad ſuos tranſtulit. Qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus, quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet, reſpondit: " Profecto iratos " Deos Vejenti populo illo fuiſſe die, quo ſibi " eam mentem objeciſſent, ut excidium patriae " fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit

" divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut indicta " ſint, revocare poſſe; & tacendo forſitan, quae " Dii inmortales vulgari velint, haud minus, " quam celanda effando, nefas contrahi. Sic " igitur libris fatalibus, ſic diſciplina Etruſca " traditum eſſe, ut quando aqua Albana abun- " daſſet, tum, ſi eam Romanus rite emiſiſſet, " victoriam de Vejentibus dari. Antequam id " fiat, Deos moenia Vejentium deſerturos non " eſſe." Exſequebatur inde, quae ſollemnis derivatio eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper tanta re Patres rati, decrevere, legatos ſorteſque oraculi Pythici exſpectandas.

XVI. Priuſquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Maluginenſis, A. Manlius, magiſtratum inierunt. Eo anno Tarquinienſes novi hoſtes exorti. Quia ſimul multis bellis, Volſcorum ad Anxur, ubi praeſidium obſidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Vejenti quoque & Faliſco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati eſſe, praedatum in agrum Romanum cohortes

expeditas mittunt. Aut enim paſſuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello ſe onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu perſecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquinienſium fuit. Eo nec magno conatu ſuſcepta, nec in longum dilata res eſt. A. Poſtumius & L. Julius non juſto delectu, (etenim ab tribunis plebis inpediebantur) ſed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egreſſi, redeuntes a populationibus graveſque praeda Tarquinienſes obpreſſere. Multos mortales obtruncant, omnes exuunt inpedimentis; &, receptis agrorum ſuorum ſpoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniere; quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, deſperata ope humana, fata & Deos ſpectabant, quum legati ab Delphis venerunt ſortem oraculi adferentes, congruentem reſponſo captivi vatis. " Ro-
" mane, aquam Albanam cave lacu contineri,
" cave in mare manare ſuo flumine ſinas. Emiſ-
" ſam per agros rigabis, diſſipatamque rivis ex-
" ſtingues. Tum tu inſiſte audax hoſtium mu-
" ris; memor, quam per tot annos obſides ur-

" bem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, " fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum " amplum victor ad mea templa portato: ſacra- " que patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, " ut adſolet, facito."

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſtumiuſque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem eſt, ubi neglectas ceremonias intermiſſumve ſollemne Dii arguerent; nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus, vitio creatos, Latinas ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe. Unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, " ut major pars tribunorum militum ex plebe " crearetur." Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita, poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, ut Vejos communi animo conſilioque omnes Etruriae populi ex obſidione eriperent, reſponſum eſt: " antea " ſe id Vejentibus negaſſe, quia, unde conſilium

" non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere " non deberent. Nunc jam pro ſe fortunam ſu- " am illis negare; maxime in ea parte Etruriae. " Gentem inviſitatam, novos adcolas Gallos eſſe, " cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro " certo ſit: ſanguini tamen nominique & praeſen- " tibus periculis conſanguineorum id dari, ut, ſi " qui juventutis ſuae voluntate ad id bellum " eant, non inpediant." Eum magnum adve- niſſe hoſtium numerum, fama Romae erat. Eoque miteſcere diſcordiae inteſtinae metu com- muni, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non pe- tentem creant, moderationis expertae in priore magiſtratu virum, ceterum jam tum exactae aeta- tis: omneſque deinceps ex collegio ejuſdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priuſquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permiſſu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: " Omen concordiae, Quirites, rei max- " ime in hoc tempus utili, memoria noſtri ma- " giſtratus vos his comitiis petere in inſequen- " tem annum video. Si collegas eoſdem refici- " tis, etiam uſu meliores factos, me jam non " eumdem, ſed umbram nomenque P. Licinii " relictum videtis. Vires corporis adfectae, ſen-

" ſus oculorum atque aurium hebetes, memoria " labat, vigor animi obtuſus. En vobis," inquit, " juvenem," filium tenens, " effigiem at- " que imaginem ejus, quem vos antea tribunum " militum ex plebe primum feciſtis. Hunc ego, " inſtitutum diſciplina mea, vicarium pro me " Reipublicae do dicoque. Voſque quaeſo, " Quirites, delatum mihi ultro honorem huic " petenti, meiſque pro eo adjectis precibus, " mandetis." Datum id petenti patri; filiuſque ejus P. Licinius tribunus militum conſulari poteſtate cum iis, quos ſupra ſcripſimus, declaratus. Titinius Genuciuſque tribuni militum, profecti adverſus Faliſcos Capenateſque, dum bellum majore animo gerunt, quam conſilio, praecipitavere in inſidias. Genucius, morte honeſta temeritatem luens, ante ſigna inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus conlectis, aciem reſtituit; nec ſe tamen aequo loco hoſti commiſit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, ſed in caſtris quoque fuit ad Vejos. Aegre ibi miles retentus a fuga eſt, quum pervaſiſſet caſtra rumor, ducibus exercituque caeſo, victorem Capenatem ac Faliſcum Etruriaeque omnem juventutem haud procul inde

abeſſe. His tumultuoſiora Romae, jam caſtra ad Vejos obpugnari, jam partem hoſtium tendere ad urbem agmine infeſto, crediderant: concurſumque in muros eſt, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obſecrationes in templis factae: precibuſque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templiſque ac moenibus Romanis arcerent, Vejoſque eum averterent terrorem, ſi ſacra renovata rite, ſi procurata prodigia eſſent.

XIX. Jam ludi Latinaeque inſtauratae erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros, Vejoſque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis ſervandaeque patriae, M. Furius Camillus dictator dictus magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. Alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. Deinde, indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam ſuam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis

jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex ſenatuſconſulto vovit Vejis captis ſe facturum; aedemque Matutae matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exſpectatione hominum majore, quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. Omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. Non proelio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit, ingentique praeda eſt potitus; cujus pars maxima ad quaeſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, denſioraque caſtella facta; & a procurſationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injuſſu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborioſiſſimum, cuniculus in arcem hoſtium agi coeptus. Quod ne intermitteretur opus, neu ſub terra continuus labor eoſdem conficeret, in partes ſex munitorum numerum diviſit: ſenae horae in orbem operi adtributae ſunt: nocte ac die numquam ante omiſſum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam eſſe, urbem opulentiſſimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuiſſet; ne quam inde

aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit: " Deûm " inmortalium benignitate, ſuis conſiliis, pati- " entia militum, Vejos jam fore in poteſtate po- " puli Romani. Quid de praeda faciendum cen- " ſerent?" Duae ſenatum diſtinebant ſententiae: ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe a filio interrogatum ferunt, " edici palam placere populo, " ut, qui particeps eſſe praedae vellet, in caſtra " Vejos iret:" altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconſultam arguens, ſi ſemel nefas ducerent, captam ex hoſtibus in aerario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. " E- " jus enim doni ſocietatem ſenſuras aequaliter " omnium domos: non avidas in direptiones " manus otioſorum urbanorum praerepturas for- " tium bellatorum praemia eſſe: quum ita ferme " eveniat, ut ſegnior ſit praedator, ut quiſque " laboris periculique praecipuam petere partem " ſoleat." Licinius contra, " ſuſpectam & in- " viſam ſemper eam pecuniam fore," ajebat; " cauſſaſque criminum ad plebem, ſeditionum " inde ac legum novarum, praebituram. Satius " igitur eſſe, reconciliari eo dono plebis animos: " exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum

" ſubcurri: & ſentire praedae fructum ex eo bello,
" in quo prope conſenuerint. Gratius id fore
" laetiuſque, quod quiſque ſua manu ex hoſte cap-
" tum domum retulerit, quam ſi multiplex alte-
" rius arbitrio accipiat. Ipſum dictatorem fugere
" invidiam ex eo criminaque. Eo delegaſſe ad
" ſenatum. Senatum quoque debere rejectam rem
" ad ſe permittere plebi, ac pati habere, quod
" cuique fors belli dederit." Haec tutior viſa ſententia eſt, quae popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, ad praedam Vejentem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit caſtra. Tum dictator, auſpicato egreſſus, quum edixiſſet, ut arma milites caperent, " Tuo ductu," inquit, " Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus per-
" go ad delendam urbem Vejos: tibique hinc
" decumam partem praedae voveo. Te ſimul,
" Juno Regina, quae nunc Vejos colis, precor,
" ut nos victores in noſtram, tuamque mox futu-
" ram, urbem ſequare: ubi te dignum amplitudine
" tua templum accipiat." Haec precatus, ſuperante multitudine, ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Vejentes, ignari ſe jam ab ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem praedae ſuae vocatos Deos, alios, votis ex urbe

ſua evocatos, hoſtium templa novaſque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam ſubrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hoſtium eſſe, in muros pro ſe quiſque armati diſcurrunt; mirantes quidnam id eſſet, quod, quum tot per dies nemo ſe ab ſtationibus Romanis moviſſet, tum, velut repentino icti furore, inprovidi currerent ad muros. Inſeritur huic loco fabula: inmolante rege Vejentium, vocem aruſpicis dicentis, " qui ejus hoſtiae exta proſecuiſſet, ei " victoriam dari," exauditam in cuniculo, moviſſe Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, ſi, quae ſimilia veri ſint, pro veris accipiantur, ſatis habeam. Haec, ad oſtentationem ſcenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere eſt operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Junonis, quae in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. Et pars averſos in muris invadunt hoſtes: pars clauſtra portarum revellunt: pars, quum ex tectis ſaxa tegulaeque a mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactiſque portis, quum alii agmine inruerent, alii deſertos ſcanderent muros,

urbs hoſtibus inpletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita caede, ſeneſcit pugna: & dictator praecones edicere jubet, ut ab inermi abſtineatur. Is finis ſanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: & ad praedam miles permiſſu dictatoris diſcurrit. Quae quum ante oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major, majoriſque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus eſſe: " ut, ſi cui Deorum hominum-" que nimia ſua fortuna populique Romani videre-" tur, ut eam invidiam lenire, quam minimo ſuo " privato incommodo publicoque, populo Ro-" mano liceret." Convertentem ſe inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapſum cecidiſſe: idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod poſt paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hoſtium ac direptione urbis opulentiſſimae eſt conſumtus.

XXII. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit. Ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. Et quod retulere ſecum praedae, nec duci, qui ad ſenatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniae familiae, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiae auctor fuiſſet, acceptum referebant. Quum jam humanae opes egeſtae a Vejis eſſent,

amoliri tum Deûm dona ipſoſque Deos, ſed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam Regina Juno adſignata erat, venerabundi templum iniere, primo religioſe admoventes manus: quod id ſignum more Etruſco, niſi certae gentis ſacerdos, adtrectare non eſſet ſolitus. Dein quum quidam, ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenali joco, "Viſne Romam ire Juno?" dixiſſet, adnuiſſe ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulae adjectum eſt, vocem quoque dicentis, "Velle," auditam. Motam certe ſede ſua parvi molimenti adminiculis, ſequentis modo accepimus levem ac facilem tranſlatu fuiſſe: integramque in Aventinum, aeternam ſedem ſuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei poſtea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occaſus fuit, urbis opulentiſſimae Etruſci nominis, magnitudinem ſuam vel ultima clade indicantis: quod decem aeſtates hiemeſque continuas circumſeſſa, quum plus aliquanto cladium intuliſſet, quam accepiſſet, poſtremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata eſt.

XXIII. Romam ut nunciatum eſt, Vejos captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum reſponſa, & Pythicae ſortes notae; &, quan-

tum humanis adjuvari conſiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex inſperato inmenſum gaudium fuit: &, priuſquam ſenatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effuſis, celebratior, quam ullius umquam antea fuit: triumphuſque omnem conſuetum honorandi diei illius modum aliquantum exceſſit. Maxime conſpectus ipſe eſt, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, ſed humanum etiam, viſum. Jovis Soliſque equis aequiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphuſque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginae templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutae Matri. Atque, his divinis humaniſque rebus geſtis, dictatura ſe abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum. Cui ſe decumam voviſſe praedae partem quum diceret Camillus, pontifices ſolvendum religione populum cenſerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur. Tandem eo, quod leviſſimum videbatur, decurſum

eſt, ut, qui ſe domumque religione exſolvere vellet, quum ſibimet ipſe praedam aeſtimaſſet ſuam, decumae pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volſcis & Aequis venerunt: inpetrataque pax, magis ut feſſa tam diutino bello adquieſceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Vejis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos P. Cornelios, Coſſum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambuſtum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit. Ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, ſed ager eſt depopulatus, praedaeque rerum agreſtium actae. Nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum ſubegit. Pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romae interim multiplex ſeditio erat: cujus leniendae cauſſa coloniam in Volſcos, quo tria millia civium Romanorum ſcriberentur, deducendam cenſuerant: triumvirique ad id creati terna jugera & ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni coepta; quia ſpei majoris avertendae ſolatium objectum

cenſebant. Cur enim relegari plebem in Volſcos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conſpectu ſit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romae, vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. Quin illa quoque actio movebatur, quae poſt captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, tranſmigrandi Vejos. Ceterum, partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Vejos; duaſque urbes communis reipublicae incoli a populo Romano poſſe. Adverſus quae quum optimates ita tenderent, ut "morituros ſe citius" dicerent "in conſpectu populi Romani, quam "quidquam earum rerum rogaretur. Quippe "nunc in una urbe tantum diſſenſionum eſſe, "quid in duabus fore? Victamne ut quiſquam "victrici patriae praeferret? ſineretque, majorem "fortunam captis eſſe Vejis, quam incolumibus "fuerit? Poſtremo, ſe relinqui a civibus in "patria poſſe: ut relinquant patriam atque ci-"ves, nullam vim umquam ſubacturam; & T. "Sicinium" (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) "conditorem Vejos ſequantur, "relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auc-"tore urbis Romae."

XXV. Haec quum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres

in ſuam ſententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae cauſſa clamor ortus eſſet, principes ſenatus, primi turbae obferentes ſe, peti, feriri, atque occidi jubebant. Ab horum aetatibus dignitatibuſque & honoribus violandis dum abſtinebatur, & ad reliquos ſimiles conatus verecundia irae obſtabat; Camillus idemtidem omnibus locis concionabatur: " Haud mirum " id quidem eſſe, furere civitatem, quae, dam- " nata voti, omnium rerum potiorem curam, " quam religione ſe exſolvendi, habeat. Nihil " de conlatione dicere, ſtipis verius, quam de- " cumae; quando ea ſe quiſque privatim obli- " gaverit, liberatus ſit populus. Enimvero, il- " lud ſe tacere, ſuam conſcientiam non pati: " quod ex ea tantum praeda, quae rerum mo- " ventium ſit, decuma deſignetur: urbis at- " que agri capti, quae & ipſa voto continea- " tur, mentionem nullam fieri." Quum ea diſceptatio, anceps ſenatui viſa, delegata ad pontifices eſſet; adhibito Camillo, viſum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuiſſet, & poſt votum in poteſtatem populi Romani veniſſet, ejus partem decumam Apollini ſacram eſſe. Ita in aeſtimationem urbs agerque venit: pecunia ex aerario promta, & tribunis militum conſularibus, ut aurum ex ea coëmerent, nego-

tium datum. Cujus quum copia non eſſet, matronae, coetibus ad eam rem conſultandam habitis, & communi decreto pollicitae tribunis militum aurum & omnia ornamenta ſua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime ſenatui umquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad ſacra ludoſque, carpentis feſto profeſtoque uterentur. Pondere ab ſingulis auri accepto aeſtimatoque, ut pecuniae ſolverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiſerunt, integrant ſeditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum praedam Vejentanam publicando ſacrandoque ad nihilum redegiſſe. Abſentes ferociter increpant: praeſentium, quum ſe ultro iratis obferrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eoſdem reficiunt. Et Patres hoc idem de interceſſoribus legis adniſi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres ſumma ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella ſimulabant parari ducem, ſed largitioni tribuniciae adverſarius quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum

conſulari poteſtate, L. Furius Medullinus ſextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Poſtumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliſcos, cui id bellum mandatum erat, proficiſceretur. Differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adverſarium maxime metuebant, gloria in Faliſcis crevit. Nam, quum primo moenibus ſe hoſtes tenerent, tutiſſimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; ſed timor longius progredi prohibuit. Mille fere paſſuum ab oppido caſtra locant; nulla re alia fidentes ea ſatis tuta eſſe, quam difficultate aditus, aſperis confragoſiſque circa, & partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris ſecutus ducem, caſtris multa nocte motis, prima luce aliquanto ſuperioribus locis ſe oſtendit. Trifariam Romani muniebant. Alius exercitus proelio intentus ſtabat. Ibi inpedire opus conatos hoſtes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliſcis injectum eſt, ut, effuſa fuga caſtra ſua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caeſi vulneratique, priuſquam paventes portis inciderent. Caſtra capta; praeda ad quaeſtores redacta cum magna militum ira: ſed, ſeveritate imperii victi, eamdem virtutem & oderant, & mirabantur. Obſidio inde urbis, &

munitiones, & interdum per occaſionem inpetus oppidanorum in Romanas ſtationes, proeliaque parva fieri; & teri tempus, neutro inclinata ſpe; quum frumentum copiaeque aliae ex anteconvecto largius obſeſſis, quam obſidentibus, ſubpeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiſſet; ni fortuna imperatori Romano ſimul & cognitae rebus bellicis virtutis ſpecimen & maturam victoriam dediſſet.

XXVII. Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. Principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſſa producere; nihil eo more per belli tempus intermiſſo, tum, modo brevioribus, modo longioribus ſpatiis, trahendo eos a porta, luſu ſermonibuſque variatis, longius ſolito, ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium caſtraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. Ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: " Falerios " ſe in manus Romanis tradidiſſe; quando eos " pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, " in poteſtatem dediderit." Quae ubi Camillus audivit, " Non ad ſimilem," inquit, " tui nec " populum, nec imperatorem, ſceleſtus ipſe cum

" ſceleſto munere veniſti. Nobis cum Faliſcis, " quae pacto fit humano, ſocietas non eſt. Quam " ingeneravit natura, utriſque eſt, eritque. Sunt " & belli, ſicut pacis, jura: juſteque ea, non " minus quam fortiter, didicimus gerere. Ar- " ma habemus, non adverſus eam aetatem, cui " etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus ar- " matos, & ipſos, qui, nec laeſi, nec laceſſiti a " nobis, caſtra Romana ad Vejos obpugnarunt. " Eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere vi- " ciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, " armis, ſicut Vejos, vincam." Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde a magiſtratibus de re nova vocato ſenatu, tanta mutatio animis eſt injecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Vejentium exitum pene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. Fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra, atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur. Introducti ad ſenatum ita locuti traduntur: " Patres conſcripti, victoria, cui nec " Deus, nec homo quiſquam invideat, victi a

" vobis & imperatore veſtro, dedimus nos vobis;
" rati, quo nihil victori pulchrius eſt, melius
" nos ſub imperio veſtro, quam legibus noſtris,
" victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria
" exempla prodita humano generi ſunt. Vos fi-
" dem in bello, quam praeſentem victoriam,
" maluiſtis: nos, fide provocati, victoriam ultro
" detulimus. Sub ditione veſtra ſumus. Mit-
" tite, qui arma, qui obſides, qui urbem paten-
" tibus portis accipiant. Nec vos fidei noſtrae,
" nec nos imperii veſtri poenitebit." Camillo & ab hoſtibus & a civibus gratiae actae. Faliſcis in ſtipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, inſignis juſtitia fideque, hoſtibus victis, quum in urbem rediſſet, tacite ejus verecundiam non tulit ſenatus, quin ſine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, miſſi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparenſium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. Forte eo anno in ſummo magiſtratu erat Timaſitheus quidam, Romanis vir ſimilior, quam ſuis. Qui,

legatorum nomen, donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni cauſſam veritus ipſe, multitudinem quoque, quae ſemper ferme regenti eſt ſimilis, religionis juſtae inplevit: adductoſque in publicum hoſpitium legatos, cum praeſidio etiam navium Delphos proſecutus, Romam inde ſoſpites reſtituit. Hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipſos exercitus & Romae, viciſſent, victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Poſtumius. Primo rem communiter geſſerunt: fuſis inde acie hoſtibus, Aemilium praeſidio Verruginem obtinere placuit, Poſtumium fines vaſtare. Ibi eum, incompoſito agmine neglegentius ab re bene geſta euntem, adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praeſidium alterum eſt perlatus. Poſtumius, ſuis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fuſos eſſe ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoſte; conclamat univerſus exercitus, merito ſe ea audire, & fateri admiſſum flagitium: ſed eoſdem conrecturos eſſe, neque diuturnum id gaudium hoſtibus fore. Poſcentes, ut confeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret, (in conſpectu erant poſita in plano) nihil poenae recuſabant, ni ea ante noc-

tem expugnaſſent. Conlaudatos corpora curare, paratoſque eſſe quarta vigilia jubet. Et hoſtes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: & haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum caſtra Romana crederent obpugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obſecrante Aemilio, Tuſculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata eſt, Poſtumium exercitumque occiſum. Qui, ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit, quum perequitaſſet aciem, promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint inpetum Aequi. Caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt; triſtemque ab Tuſculo nuncium, nequidquam exterrita civitate, literae a Poſtumio laureatae ſequuntur: victoriam populi Romani eſſe; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere interceſſores legis adniſi ſunt. Sed plus ſuis comitiis plebs valuit. Quem dolorem ulti Patres ſunt, ſenatuſconſulto facto, ut conſules, inviſus plebi

magiſtratus, crearentur. Annum poſt quintum decimum creati conſules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio interceſſurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec ſegnius ob id ipſum conſulibus reſiſtentibus, omnique civitate in unam eam curam converſa, Vitelliam coloniam Romanam in ſuo agro Aequi expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit. Is, cum exercitu profectus, acie hoſtes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii ſuperioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum conſenſu ad fidem ſenatus pertinebat. Neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut geſti magiſtratus quiſquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae interceſſiſſent. Vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira; & peſſimo exemplo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati ſunt. Id aegre paſſi Patres. Camillus palam ſceleris plebem arguere: " quae, jam in ſuos verſa, non " intelligeret, ſe pravo judicio de tribunis inter- " ceſſionem ſuſtuliſſe; interceſſione ſublata, tri- " buniciam poteſtatem evertiſſe. Nam, quod

" illi ſperarent, effrenatam licentiam ejus magiſ-
" tratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis
" tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum
" Patres inventuros eſſe." Conſuleſque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tuliſſent, qui ſenatus auctoritatem ſecuti eſſent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adverſus legem haud deſiſtebat: " ne aliter deſcenderent in forum,
" quum dies ferendae legis veniſſet, quam ut qui
" meminiſſent, ſibi pro aris fociſque & Deûm
" templis ac ſolo, in quo nati eſſent, dimicandum
" fore. Nam quod ad ſe privatim adtineat, ſi ſuae
" gloriae ſibi inter dimicationem patriae meminiſſe
" ſit fas, ſibi amplum quoque eſſe, urbem ab ſe
" captam frequentari, quotidie ſe frui monumento
" gloriae ſuae, & ante oculos habere urbem latam
" in triumpho ſuo, inſiſtere omnes veſtigiis laudum
" ſuarum. Sed nefas ducere, deſertam ac relictam
" ab Diis inmortalibus incoli urbem: & in cap-
" tivo ſolo habitare populum Romanum, & vi-
" ctrice patria victam mutari." His adhortationibus principis concitati Patres, ſenes juveneſque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: diſſipatique per tribus, ſuos quiſque tribules prenſantes, orare cum lacrimis coepere, " Ne eam pa-
" triam, pro qua fortiſſime feliciſſimeque ipſi ac pa-

" tres eorum dimicaſſent, deſererent," Capitolium, aedem Veſtae, cetera circa templa Deorum oſtentantes. " Ne exſulem, extorrem populum Romanum " ab ſolo patrio ac Diis penatibus in hoſtium ur- " bem agerent; eoque rem adducerent, ut melius " fuerit, non capi Vejos, ne Roma deſereretur." Quia non vi agebant, ſed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religioſum parti maximae fuit. Et legem una plures tribus antiquarunt, quam juſſerunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut poſtero die, referentibus conſulibus, ſenatuſconſultum fieret, ut agri Vejentani ſeptena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam ſpem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur. Creati conſules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea etiam fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis geſtum eſt, fuſis hoſtibus prius pene, quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior caedendis in

fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem peſtilentiamque in agro Romano, ex ſiccitate caloribuſque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. Ob quae Volſinienſes, Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati, ultro agros Romanos incurſavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſubfectus. Quae res poſtea religioni fuit; quia eo luſtro Roma eſt capta. Nec deinde umquam in demortui locum cenſor ſubficitur. Conſulibuſque morbo inplicitis placuit, per interregnum renovari auſpicia. Itaque, quum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. Ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate; ut, etiamſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipublicae eſſet.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magiſtratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Aemilio Volſinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio & Ser. Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus pugnatum eſt: bellum numero

hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. Fuſa concurſu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus intercluſa, poſitis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnae committerent Salpinates. Moenibus armati ſe tutabantur. Romani praedas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volſinienſibus feſſis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui praeſtarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nunciavit tribunis, ſe in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra aedem Veſtae, vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quae magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem ſpretum, & quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita, ingruente fato, ſpreta; ſed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere. Qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis propter praedam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum, adcitis domum tribulibus clientibuſque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet, " ſe conlaturos, quanti " damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe," in exſilium abiit: precatus ab Diis inmortalibus, " ſi " innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tem-

" pore deſiderium ſui civitati ingratae facerent." Abſens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quidquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes tranſiſſe, agroſque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum inliciendae gentis cauſſa Aruntem Cluſinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, praepotente juvene, & a quo expeti poenae, niſi externa vis quaeſita eſſet, nequirent. Hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium obpugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino, adductos: ſed eos, qui obpugnaverint Cluſium, non fuiſſe, qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat. Ducentis quippe annis ante, quam Cluſium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderunt: nec cum his primum Etruſcorum, ſed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpeſque incolebant, ſaepe exercitus Gallici pugnavere. Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. Mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento; quod alterum Tuſcum

communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuſcorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, poſtea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Raetis: quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter ſonum linguae, nec eum inconruptum, retinerent.

XXXIV. De tranſitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Priſco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit. Ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum ſua, tum publica, praepollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Belloveſum ac Sigoveſum, ſororis filios, inpigros juvenes, miſſurum ſe eſſe, in quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. Quantum ipſi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere adveni-

entes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercynii ſaltus: Belloveſo haud paullo laetiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde obpoſitae erant; quas inexſuperabiles viſas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque, quanam per juncta coelo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit, quod adlatum eſt, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae ſuae omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egreſſi occupaverant, locum patentibus ſilvis communirent. Ipſi per Taurinos ſaltuſque invios Alpes tranſcenderunt: fuſiſque acie Tuſcis haud procul Ticino flumine, quum, in quo conſederant, agrum Inſubrium adpellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Aeduorum: ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem

ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui) conſidunt. Poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boji Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur. Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine uſque ad Aeſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde, veniſſe comperio. Id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inviſitatas cernerent & genus armorum, audirentque, ſaepe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruſcorum fuſas, quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiaeve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil inpetratum. Legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos obpugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res

cogat, tuendos eſſe. Sed melius viſum, bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; & Gallos, novam gentem, pace potius cognoſci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Galliſque magis quam Romanis ſimiles, habuiſſet. Quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: " Etſi novum no-" men audiant Romanorum, tamen credere viros " fortes eſſe, quorum auxilium a Cluſinis in re " trepida ſit inploratum. Et, quoniam legatione " adverſus ſe maluerint, quam armis, tueri ſoci-" os, ne ſe quidem pacem, quam illi adferant, " adſpernari, ſi Gallis, egentibus agro, quem la-" tius poſſideant, quam colant, Cluſini, partem " finium concedant: aliter pacem inpetrari non " poſſe. Et reſponſum coram Romanis accipere " velle: &, ſi negetur ager, coram iiſdem Ro-" manis dimicaturos, ut nunciare domum poſ-" ſent, quantum Galli virtute ceteros mortales " praeſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum a " poſſeſſoribus petere, aut minari arma?" Romanis quaerentibus, &, " quid in Etruria rei " Gallis eſſet?" quum illi " ſe in armis jus ferre," & " omnia fortium virorum eſſe," ferociter dicerent, accenſis utrimque animis ad arma diſcurritur, & proelium conſeritur. Ibi, jam urguentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. Nec id clam eſſe potuit,

quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanae juventutis pugnarent. Tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, per latus transfixum haſta, occidit: ſpoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum cenſerent. Vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur. Sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obſtabat. Itaque, ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt. Ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur. Quo facto, haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q.

Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginenſis.

XXXVII. Quum tanta moles mali inſtaret, (adeo obcaecat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adverſus Fidenatem ac Vejentem hoſtem alioſque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet; ea tunc, inviſitato atque inaudito hoſte ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaeſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummae rerum praeerant: delectumque nihilo adcuratiorem, quam ad media bella haberi ſolitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, poſtquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, eluſamque legationem ſuam eſſe, flagrantes ira, cujus inpotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, Romam ſe ire, magno clamore ſignificabant; quacumque ibant, equis viriſque longe ac late fuſo agmine inmenſum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciiſque Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoſtium tulit. Quippe quibus,

velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem obcurſum eſt, qua flumen Allia, Cruſtuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miſcetur. Jam omnia contra circaque hoſtium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribuſque variis, horrendo cuncta compleverant ſono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco caſtris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus eſſet, non Deorum ſaltem, ſi non hominum, memores, nec auſpicato, nec litato, inſtruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hoſtium poſſent. Nec tamen aequari frontes poterant, quum extenuando infirmam & vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, quem ſubſidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugae, ſic una ſalus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hoſtium artem maxime timens, ratus ad id captum ſuperiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurriſſent, ſubſidia in averſos tranſverſoſque inpetum darent, ad ſubſidiarios ſigna convertit: ſi eos loco depuliſſet, haud dubius, facilem in aequo campi tantum ſuperanti multitudini victoriam fore. Adeo non fortuna modo, ſed ratio etiam, cum barbaris ſta-

bat. In altera acie nihil ſimile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. Pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hoſtium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper ſubſidiarios tutatus eſt locus. In reliqua acie ſimul eſt clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hoſtem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, ſed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. Terga caeſa ſuomet ipſorum certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum ſiniſtrum cornu defugit, magna ſtrages facta eſt: multoſque, inperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliiſque tegminibus hauſere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modo praeſidii quidquam, ſed ne nuncius quidem cladis, Romam eſt miſſus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine & magis ſub monte ſteterat, Romam omnes petiere, &, ne clauſis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obſtupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. Et ipſi pavore defixi primum ſteterunt, velut ignari, quid accidiſſet. Deinde inſidias vereri; poſtre-

mo caeſorum ſpolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum, poſtquam nihil uſquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante ſolis occaſum ad urbem Romam perveniunt. Ubi quum praegreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris, retuliſſent; aliud priori ſimile miraculum eos ſuſtinuit; noctemque veriti & ignotae ſitum urbis, inter Romam atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa moenia aliaſque portas, quaenam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petiſſet, nemo ſupereſſe quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis inpleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nunciatum eſt. Mox ululatus cantuſque diſſonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos uſque ad lucem alteram, ut idemtidem jam in urbem futurus videretur inpetus primo adventu, quo acceſſerant ad urbem. Manſuros enim ad Alliam fuiſſe, niſi hoc conſilii foret. Deinde ſub obcaſum ſolis, quia haud multum diei ſupererat, ante noctem rati ſe invaſuros; tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pavoris inferrent.

Poſtremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipſum malum continens fuit, quum ſigna infeſta portis ſunt inlata. Nequaquam tamen ea nocte, neque inſequenti die ſimilis illi, quae ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem poſſe, tam parva relicta manu, ſpes nulla eſſet, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem ſenatuſque robur in arcem Capitoliumque concedere: armiſque & frumento conlatis, ex loco inde munito Deos homineſque & Romanum nomen defendere. Flaminem ſacerdoteſque Veſtales ſacra publica a caede, ab incendiis procul auferre: nec ante deſeri cultum eorum, quam non ſupereſſent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, ſedes Deorum, ſi ſenatus, caput publici conſilii, ſi militaris juventus ſuperfuerit inminenti ruinae urbis, facilem jacturam eſſe ſeniorum, relictae in urbe utique periturae turbae. Et, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triumphales conſulareſque ſimul ſe cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Haec inter ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia. Verſae inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem proſequebantur, commendantes virtuti eorum ju-

ventaeque urbis per trecentos ſexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecumque reliqua eſſet, fortunam. Digredientibus, qui ſpem omnem atque opem ſecum ferebant, ab iis, qui captae urbis non ſupereſſe ſtatuerant exitio; quum ipſa res ſpecieſque miſerabilis erat, tum muliebris fletus & concurſatio incerta, nunc hos nunc illos ſequentium, rogitantiumque viros natoſque, cui ſe fato darent, nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem ſuos proſecutae ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obſeſſis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum. Inde pars per agros dilapſi, pars urbes petunt finitimas, ſine ullo duce aut conſenſu, ſuam quiſque ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, exſequentes. Flamen interim Quirinalis virgineſque Veſtales, omiſſa rerum ſuarum cura, quae ſacrorum ſecum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda eſſent, conſultantes, quiſve ea locus fideli adſervaturus cuſtodia eſſet; optimum ducunt, condita in doliolis ſacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui religio eſt, defodere; cetera inter ſe onere partito ferunt

via, quae ſublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conſpexiſſet, plauſtro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: ſalvo etiam tum diſcrimine divinarum humanarumque rerum, inreligioſum ratus, ſacerdotes publicos ſacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; ſe ac ſuos in vehiculo conſpici; deſcendere uxorem ac pueros juſſit, virgines ſacraque in plauſtrum inpoſuit: & Caere, quo iter ſacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, ſatis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compoſitis, turba ſeniorum, domos regreſſa, adventum hoſtium obſtinato ad mortem animo exſpectabat. Qui eorum curules geſſerant magiſtratus, ut in fortunae priſtinae honorumque aut virtutis inſignibus morerentur, quae auguſtiſſima veſtis eſt tenſas ducentibus triumphantibuſve, ea veſtiti medio aedium eburneis ſellis ſedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devoviſſe eos ſe pro patria Quiritibuſque Romanis, tradant. Galli, & quia interpoſita nocte a contentione pugnae remiſerant animos, & quod nec in acie ancipiti uſquam certaverant proelio, nec tum inpetu aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum ingreſſi poſtero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa

Deûm arcemque, ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde, modico relicto praeſidio, (ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapſi ad praedam vacuis obcurſu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta & referta praeda, petunt. Inde rurſus ipſa ſolitudine abſterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clauſa, invadendi. Adeo haud ſecus quam venerabundi intuebantur in aedium veſtibulis ſedentes viros, praeter ornatum habitumque humano auguſtiorem, majeſtate etiam, quam vultus gravitaſque oris prae ſe ferebat, ſimillimos Diis. Ad eos velut ſimulacra verſi quum ſtarent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

XLII. Ceterum, ſeu non omnibus delendae urbis libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, & oſtentari quaedam incendia terroris cauſſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum

obſeſſi poſſent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut late vagatus eſt ignis. Romani, ex arce plenam hoſtium urbem cernentes, vagoſque per vias omnes curſus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum conſipere, ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. Quocumque clamor hoſtium, mulierum puerorumque ploratus, ſonitus flammae, & fragor ruentium tectorum avertiſſet, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad ſpectaculum a fortuna poſiti occidentis patriae, nec ullius rerum ſuarum relicti, praeterquam corporum, vindices. Tanto ante alios miſerandi magis, qui umquam obſeſſi ſunt, quod intercluſi a patria obſidebantur, omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam inſecuta eſt. Nec ullum erat tempus, quod a novae ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etſi omnia flammis ac ruinis aequata vidiſſent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adſueti malis, abalienaverant ab ſen-

ſu rerum ſuarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello geſto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil ſupereſſe, praeter armatos hoſtes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, & inpetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce, ſigno dato multitudo omnis in foro inſtruitur. Inde, clamore ſublato ac teſtudine facta, ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum obpoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, inpetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut numquam poſtea nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnae genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus inmemores, &, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis abſumſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviſo, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obſideri arcem; ut obſidentibus fru-

mentum populatores agrorum praeberent. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exſulabat, duxit: qui moeſtior ibi fortuna publica, quam ſua, quum Diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Vejos Falerioſque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper, quam felicius, geſſiſſent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quam divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis;

XLIV. " Ardeates," inquit, " veteres amici, " novi etiam cives mei, quando & veſtrum bene- " ficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo " veſtrum conditionis meae oblitum me huc pro- " ceſſiſſe putet: ſed res ac periculum commune " cogit, quod quiſque poſſit in re trepida praeſidii, " in medium conferre. Et quando ego vobis pro " tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi " nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi " in bello non fuerit? Hac arte in patria ſteti; &, " invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus " ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata " eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani bene- " ficiis, quanta ipſi meminiſtis, (nec enim expro- " branda apud memores ſunt) gratiae referendae,

" & huic urbi decus ingens belli ex hoſte com-
" muni pariendi. Quae effuſo agmine adventat,
" gens eſt, cui natura corpora animoſque magna
" magis, quam firma, dederit. Eo in certamen
" omne plus terroris, quam virium, ferunt. Ar-
" gumento ſit clades Romana. Patentem cepere
" urbem; ex arce Capitolioque his exigua reſiſti-
" tur manu. Jam obſidionis taedio victi abſce-
" dunt, vagique per agros palantur, cibo vino-
" que raptim hauſto repleti. Ubi nox adpetit,
" prope rivos aquarum, ſine munimento, ſine
" ſtationibus ac cuſtodiis, paſſim ferarum ritu ſter-
" nuntur, nunc ab ſecundis rebus magis etiam
" ſolito incauti. Si vobis in animo eſt tueri moe-
" nia veſtra, nec pati haec omnia Galliam fieri,
" prima vigilia capite arma frequentes: me ſe-
" quimini ad caedem, non ad pugnam. Niſi
" vinctos ſomno, velut pecudes, trucidandos
" tradidero, non recuſo eumdem Ardeae rerum
" mearum exitum, quem Romae habui."

XLV. Aequis iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti, quam mox ſignum daretur. Quo dato, primae ſilentio noctis ad portas Camillo praeſto fuere. Egreſſi, haud procul urbe, ſicut praedictum erat, caſtra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nuſquam proelium,

omnibus locis caedes eſt: nuda corpora & ſoluta ſomno trucidantur. Extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quae aut unde vis eſſet, ignaros, in fugam, & quoſdam in hoſtem ipſum inprovidos tulit. Magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages eſt: qui urbis, jam prope quadringenteſimum annum vicinae, obpreſſae ab hoſte inviſitato inauditoque, adeo nihil miſeriti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique praedae Vejos etiam, praeſidiumque & ſpem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros & congregatos agmine, praedam prae ſe agentes, & caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. Inde primum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, " Etruſciſne etiam, a " quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, lu- " dibrio eſſe clades ſuas?" Vix temperavere animis, quin extemplo inpetum facerent: compreſſique a Caedicio centurione, quem ſibimet ipſi praefecerant, rem in noctem ſuſtinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu geſta. Quin etiam, ducibus captivis, qui caedi nocturnae ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas

profecti, nocte inſequenti ex inproviſo majorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romae interim plerumque obſidio ſegnis & utrimque ſilentium eſſe, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: quum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiae. Ad id faciendum C. Fabius Dorſo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, quum de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. Ibique omnibus ſollemniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit, ſeu adtonitis Gallis miraculo audaciae, ſeu religione etiam motis, cujus haudquaquam neglegens eſt gens. Vejis interim non animi tantum in dies, ſed etiam vires, creſcebant: nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverſo aut clade captae urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae eſſent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. Lo-

cus ipſe admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant: & Caedicius negare, ſe commiſſurum, cur ſibi aut Deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit, ab Ardea Camillum adciri; ſed antea conſulto ſenatu, qui Romae eſſet. Adeo regebat omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo tranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. Ad eam rem Pontius Cominius, inpiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, ſecundo Tiberi ad urbem defertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hoſtium cuſtodiae, ſaxum in Capitolium evadit: &, ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde ſenatus decreto, ut &, comitiis curiatis revocatus de exſilio, juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degreſſus nuncius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: ſeu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec, niſi dictator dictus, auſpicia in exercitu habere) lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

XLVII. Dum haec Vejis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius a Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxorum adſcenſu aequo, nocte ſubluſtri, quum primo inermem, qui tentaret viam, praemiſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni inniſi, ſublevanteſque in vicem & trahentes alii alios, prout poſtularet locus; tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem, ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. Quae res ſaluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis adreptis, ſimul ad arma ceteros ciens, vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. Cujus caſus prolapſi quum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis ſaxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. Jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis proturbare hoſtes, ruinaque tota prolapſa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum praeteritum quoque periculum ſollicitaret) quieti

datum eſt. Luce orta, vocatis claſſico ad concilium militibus ad tribunos, quum & recte & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatuſque, non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris & quartarios vini ad aedes ejus, quae in arce erant, contulerunt. Rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat adſcendens hoſtis, citati: & quum in omnes more militari ſe animadverſurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet; conſentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abſtinuit: reum haud dubium ejus noxae, adprobantibus cunctis, de ſaxo dejecit. Inde intentiores utrimque cuſtodiae eſſe; & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obſidionis bellique mala fames utrimque exercitum urguebat: Gallos peſtilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum eſſet. Quo-

rum intolerantiſſima gens, humorique ac frigori adſueta, quum aeſtu & angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritia ſingulos ſepeliendi promiſcue acervatos cumulos hominum urebant: buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, & conloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus quum idemtidem Galli famem objicerent, eaque neceſſitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae ejus opinionis cauſſa multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per ſe Ardeae habet, magiſtrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat, inſtruitque, quibus haud inpar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus, ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; poſtremo ſpe quoque jam, non ſolum cibo, deficiente, &, quum ſtationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi ſe, quacumque pactione poſſent, juſſit; jactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus,

tribuniſque militum negotium datum, ut paciſcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum & Brennum regulum Gallorum conloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foediſſimae per ſe, adjecta indignitas eſt. Pondera ab Gallis adlata iniqua, &, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, "Vae victis "eſſe."

XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemtos vivere Romanos. Nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro adpenſo, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, & Gallos ſubmoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe, quae, poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet: denunciatque Gallis, ut ſe ad proelium expediant. Suos in acervum conjicere ſarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana Deûm, & conjuges, & liberos, & ſolum patriae deforme belli malis, & omnia, quae defendi repetique & ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutae ſolo urbis, & natura inaequali; & omnia, quae arte belli ſecunda

ſuis eligi praepararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam conſilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit. Caſtra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie ſervavit, quum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem, & per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium. Eaque cauſſa fuit non abdicandae poſt triumphum dictaturae, ſenatu obſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret ſtatu.

L. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cultor, quae ad Deos inmortales pertinebant, retulit; & ſenatuſconſultum facit, " Fana omnia, quod ea hoſtis poſſediſſet, reſti- " tuerentur, terminarentur, expiarenturque, ex-

" piatioque eorum in libris per duumviros quae-
" reretur. Cum Caeretibus hoſpitium publice
" fieret, quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes
" recepiſſent, beneficioque ejus populi non in-
" termiſſus honos Deûm inmortalium eſſet: ludi
" Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maxi-
" mus ſuam ſedem atque arcem populi Romani
" in re trepida tutatus eſſet: collegiumque ad
" eam rem M. Furius dictator conſtitueret ex iis,
" qui in Capitolio atque arce habitarent." Expi-
andae etiam vocis nocturnae, quae nuncia cladis
ante bellum Gallicum audita neglectaque eſſet,
mentio inlata, juſſumque templum in Nova via
Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum
erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem
in Jovis cellam conlatum, quum, in quae referri
oporteret, confuſa memoria eſſet, ſacrum omne
judicatum, & ſub Jovis ſella poni juſſum. Jam
ante in eo religio civitatis adparuerat, quod,
quum in publico deeſſet aurum, ex quo ſumma
pactae mercedis Gallis confieret, a matronis
conlatum acceperant, ut ſacro auro abſtineretur.
Matronis gratiae actae, honoſque additus, ut
earum, ſicut virorum, poſt mortem ſollemnis
laudatio eſſet. Iis peractis, quae ad Deos
pertinebant, quaeque per ſenatum agi poterant;
tum demum, agitantibus tribunis plebem aſſiduis
concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem

paratam Vejos tranſmigrarent, in concionem, univerſo ſenatu proſequente, eſcendit, atque ita verba fecit:

LI. " Adeo mihi acerbae ſunt, Quirites, con-
" tentiones cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſimi
" exſilii ſolatium aliud habuerim, quoad Ardeae
" vixi, quam quod procul ab his certaminibus
" eram: & ob eadem haec, non, ſi me ſenatuſ-
" conſulto populique juſſu revocaretis, rediturus
" umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem,
" mea voluntas mutata, ſed veſtra fortuna perpu-
" lit. Quippe, ut in ſua ſede maneret patria, id
" agebatur; non ut ego utique in patria eſſem.
" Et nunc quieſcerem ac tacerem libenter, niſi
" haec quoque pro patria dimicatio eſſet; cui de-
" eſſe, quoad vita ſubpetat, aliis turpe, Camillo
" etiam nefas eſt. Quid enim repetiimus? quid
" obſeſſam ex hoſtium manibus eripuimus, ſi re-
" cuperatam ipſi deſerimus? & quum, victori-
" bus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen
" atque arcem Diique & homines Romani tenue-
" rint, habitaverint; victoribus Romanis, recu-
" perata urbe, arx quoque & Capitolium deſere-
" tur? & plus vaſtitatis huic urbi ſecunda noſtra
" fortuna faciet, quam adverſa fecit? Equidem,
" ſi nobis cum urbe ſimul poſitae traditaeque per
" manus religiones nullae eſſent, tamen tam evi-
" dens numen hac tempeſtate rebus adfuit Roma-

" nis, ut omnem neglegentiam divini cultus ex-
" emtam hominibus putem. Intuemini enim
" horum deinceps annorum vel ſecundas res, vel
" adverſas: invenietis omnia proſpere eveniſſe ſe-
" quentibus Deos, adverſa ſpernentibus. Jam
" omnium primum Vejens bellum (per quot an-
" nos, quanto labore geſtum!) non ante cepit fi-
" nem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Al-
" bano emiſſa eſt. Quid haec tandem urbis noſ-
" trae clades nova? num ante exorta eſt, quam
" ſpreta vox coelo emiſſa de adventu Gallorum?
" quam gentium jus ab legatis noſtris violatum?
" quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem
" neglegentia Deorum praetermiſſum? Igitur
" victi captique ac redemti tantum poenarum
" Diis hominibuſque dedimus, ut terrarum orbi
" documento eſſemus. Adverſae deinde res ad-
" monuerunt religionum. Confugimus in Capi-
" tolium ad Deos, ad ſedem Jovis optimi maxi-
" mi: ſacra in ruina rerum noſtrarum alia terrae
" celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amo-
" vimus ab hoſtium oculis. Deorum cultum,
" deſerti ab Diis hominibuſque, tamen non in-
" termiſimus. Reddidere igitur patriam, & vic-
" toriam, & antiquum belli decus amiſſum: &
" in hoſtes, qui caeci avaritia in pondere auri foe-
" dus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fu-
" gamque & caedem."

LII. " Haec culti neglectique numinis tanta
" monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid
" ſentitis, Quirites, quantum vixdum e naufra-
" giis prioris culpae cladiſque emergentes pare-
" mus nefas? Urbem auſpicato inauguratoque
" conditam habemus: nullus locus in ea non reli-
" gionum Deorumque eſt plenus: ſacrificiis ſol-
" lemnibus non dies magis ſtati, quam loca ſunt,
" in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos
" privatoſque, Quirites, deſerturi eſtis? Quam
" par veſtrum factum eſt, quod in obſidione nu-
" per in egregio adoleſcente C. Fabio, non minore
" hoſtium admiratione, quam veſtra, conſpectum
" eſt; quum inter Gallica tela degreſſus ex arce
" ſollemne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit?
" An gentilicia ſacra ne in bello quidem inter-
" mitti, publica ſacra & Romanos Deos etiam in
" pace deſeri placet? & pontifices flamineſque neg-
" legentiores publicarum religionum eſſe, quam
" privatus in ſollemni gentis fuerit? Forſitan ali-
" quis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde
" miſſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: quo-
" rum neutrum fieri ſalvis ceremoniis poteſt. Et
" ne omnia generatim ſacra omneſque percen-
" ſeam Deos; in Jovis epulo num alibi, quam in
" Capitolio, pulvinar ſuſcipi poteſt? Quid de
" aeternis Veſtae ignibus ſignoque, quod imperii
" pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar?

" quid de ancilibus veſtris, Mars Gradive, tuque
" Quirine pater? haec omnia in profano deſeri
" placet ſacra, aequalia urbi, quaedam vetuſtiora
" origine urbis? Et videte, quid inter nos ac
" majores interſit. Illi ſacra quaedam in monte
" Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt.
" An ex hoſtium urbibus Romam ad nos tranſ-
" ferri ſacra religioſum fuit: hinc ſine piaculo in
" hoſtium urbem Vejos transferemus? Recor-
" damini, agitedum, quoties ſacra inſtaurentur,
" quia aliquid ex patrio ritu neglegentia caſuve
" praetermiſſum eſt. Modo quae res, poſt prodi-
" gium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum
" auſpiciorumque renovatio, adfectae Vejenti
" bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tam-
" quam veterum religionum memores, & pere-
" grinos Deos tranſtulimus Romam, & inſtitui-
" mus novos. Juno Regina, tranſvecta a Vejis,
" nuper in Aventino quam inſigni ob excellens
" matronarum ſtudium celebrique dedicata eſt
" die? Ajo Locutio templum, propter coeleſtem
" vocem exauditam in Nova via, juſſimus fieri:
" Capitolinos ludos ſollemnibus aliis addidimus;
" collegiumque ad id novum, auctore ſenatu,
" condidimus. Quid horum opus fuit ſuſcipi, ſi
" una cum Gallis urbem Romanam relicturi fui-
" mus? ſi non voluntate manſimus in Capitolio
" per tot menſes obſidionis? ſi ab hoſtibus metu

" retenti ſumus? De ſacris loquimur & de tem-
" plis: quid tandem de ſacerdotibus? Nonne in
" mentem venit, quantum piaculi committatur?
" Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex qua eas
" nihil umquam, praeterquam urbs capta, movit.
" Flamini Diali noctem unam manere extra ur-
" bem nefas eſt. Hos Vejentes pro Romanis fac-
" turi eſtis ſacerdotes, & Veſtales tuae te deſerent,
" Veſta? & flamen peregre habitando in ſingulas
" noctes tantum ſibi reique publicae piaculi con-
" trahet? Quid alia, quae auſpicato agimus omnia
" fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui
" neglegentiae damus? Comitia curiata, quae rem
" militarem continent; comitia centuriata, qui-
" bus conſules tribunoſque militares creatis, ubi
" auſpicato, niſi ubi adſolent, fieri poſſunt? Vejoſne
" haec transferemus? an comitiorum cauſſa po-
" pulus tanto incommodo in deſertam hanc ab
" Diis hominibuſque urbem conveniet?"

LIII. " Sed res ipſa cogit vaſtam incendiis
" ruiniſque relinquere urbem, & ad integra om-
" nia Vejos migrare, nec hic aedificando inopem
" plebem vexare. Hanc autem jactari magis
" cauſſam, quam veram eſſe, ut ego non dicam,
" adparere vobis, Quirites, puto; qui meminiſtis,
" ante Gallorum adventum, ſalvis tectis publicis
" privatiſque, ſtante incolumi urbe, hanc eamdem
" rem actam eſſe, ut Vejos tranſmigraremus. Et

" videte, quantum inter meam ſententiam veſtram-
" que interſit, tribuni. Vos, etiamſi tunc facien-
" dum non fuerit, nunc utique faciendum putatis:
" ego contra, (nec id mirati ſitis prius, quam,
" quale ſit, audieritis) etiamſi tunc migrandum
" fuiſſet, incolumi tota urbe, nunc has ruinas
" relinquendas non cenſerem. Quippe tum cauſſa
" nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet,
" glorioſa nobis ac poſteris noſtris; nunc haec
" migratio nobis miſera ac turpis, Gallis glorioſa
" eſt. Non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe
" victi, patriam videbimur. Hoc ad Alliam fuga,
" hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium
" neceſſitatis inpoſuiſſe, ut deſereremus penates
" noſtros, exſiliumque ac fugam nobis ex eo loco
" conſciſceremus, quem tueri non poſſemus. Et
" Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani
" reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat,
" niſi ut, ſi jam novis copiis veniant, (conſtat
" enim vix credibilem multitudinem eſſe) & habi-
" tare in capta ab ſe, deſerta a vobis, hac urbe
" velint, ſinatis? Quid? ſi non Galli hoc, ſed vete-
" res hoſtes veſtri, Aequi Volſcive, faciant, ut
" commigrent Romam, velitiſne illos Romanos,
" vos Vejentes eſſe? an malitis hanc ſolitudinem
" veſtram, quam urbem hoſtium, eſſe? non equi-
" dem video, quid magis nefas ſit. Haec ſcelera,
" quia piget aedificare, haec dedecora pati parati

" eſtis? Si tota urbe nullum melius ampliuſve tec-
" tum fieri poſſit, quam caſa illa conditoris eſt
" noſtri, non in caſis, ritu paſtorum agreſtiumque,
" habitare eſt ſatius inter ſacra penateſque veſtros,
" quam exſulatum publice ire? Majores noſtri,
" convenae paſtoreſque, quum in his locis nihil,
" praeter ſilvas paludeſque, eſſet, novam urbem
" tam brevi aedificarunt: nos, Capitolio, arce in-
" columi, ſtantibus templis Deorum, aedificare
" incenſa piget? &, quod ſinguli facturi fuimus,
" ſi aedes noſtrae deflagraſſent, hoc in publico in-
" cendio univerſi recuſamus facere?"

LIV. " Quid tandem? ſi fraude, ſi caſu Vejis
" incendium ortum ſit, ventoque (ut fieri poteſt)
" diffuſa flamma magnam partem urbis abſumat;
" Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem
" quaeſituri ſumus, quo tranſmigremus? Adeo
" nihil tenet ſolum patriae, nec haec terra, quam
" matrem adpellamus; ſed in ſuperficie tigniſque
" caritas nobis patriae pendet? Equidem, fate-
" bor vobis, etſi minus injuriae veſtrae, quam
" meae calamitatis, meminiſſe juvat, quum abeſ-
" ſem, quotieſcumque patria in mentem veniret,
" haec omnia obcurrebant, colles, campique, &
" Tiberis, & adſueta oculis regio, & hoc coelum,
" ſub quo natus educatuſque eſſem. Quae vos,
" Quirites, nunc moveant potius caritate ſua, ut
" maneatis in ſede veſtra, quam poſtea, quum re-

" liqueritis ea, macerent deſiderio. Non ſine
" cauſſa Dii homineſque hunc urbi condendae
" locum elegerunt, ſaluberrimos colles, flumen
" opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges
" devehantur, quo maritimi commeatus accipian-
" tur; mare vicinum ad commoditates, nec expo-
" ſitum nimia propinquitate ad pericula claſſium
" externarum: regionum Italiae medium, ad in-
" crementum urbis natum unice locum. Argu-
" mento eſt ipſa magnitudo tam novae urbis.
" Trecenteſimus ſexageſimus quintus annus urbis,
" Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos
" tamdiu bella geritis; quum interea, ne ſingulas
" loquar urbes, non conjuncti cum Aequis Volſci,
" tot tam valida oppida, non univerſa Etruria,
" tantum terra marique pollens, atque inter duo
" maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis
" par eſt. Quod quum ita ſit, quae (malum)
" ratio eſt, expertis alia experiri, quum jam, ut
" virtus veſtra tranſire alio poſſit, fortuna certe
" loci hujus transferri non poſſit? Hic Capitoli-
" um eſt, ubi quondam capite humano invento re-
" ſponſum eſt, eo loco caput rerum ſummamque
" imperii fore. Hic, quum augurato liberaretur
" Capitolium, Juventas Terminuſque maximo
" gaudio patrum noſtrorum moveri ſe non paſſi.
" Hic Veſtae ignes, hic ancilia coelo demiſſa, hic
" omnes propitii manentibus vobis Dii."

LV. Moviſſe eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit vox opportuna emiſſa; quod, quum ſenatus poſt paullo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque, ex praeſidiis revertentes, forte agmine forum tranſirent, centurio in comitio exclamavit: " Signifer, " ſtatue ſignum: hic manebimus optime." Qua voce audita, & ſenatus, " accipere ſe omen," ex curia egreſſus, conclamavit, & plebs circumfuſa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiſcue urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita eſt: ſaxi materiaeque caedendae, unde quiſque vellet, jus factum; praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo aedificant. Ea eſt cauſſa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata paſſim ſubeant tecta; formaque urbis ſit occupatae magis, quam diviſae, ſimilis.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI SEXTI.

Res adverſus Volſcos & Aequos & Praeneſtinos proſpere geſtas continet. Quatuor tribus additae ſunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arnienſis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obſtrictos aere alieno liberaret, nexos exſolveret, crimine adfectati regni damnatus, de ſaxo Tarpejo dejectus eſt: in cujus notam ſenatuſconſultum factum eſt, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. Eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquenni-

um ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt; & primus ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt & altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

TITI LIVII
PATAVINI

LIBER SEXTUS.

I. QUAE ab condita urbe Roma ad captam eamdem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde ac dictatoribus, decemviriſque ac tribunis conſularibus geſſere, foris bella, domi ſeditiones, quinque libris expoſui; res quum vetuſtate nimia obſcuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae & rarae per eadem tempora literae fuere, una cuſtodia fidelis memoriae rerum geſtarum: & quod, etiamſi quae in commentariis pontificum aliiſque publicis privatiſque erant monumentis, incenſa urbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab ſecunda origine, velut ab ſtirpibus laetius feraciuſque renatae urbis, geſta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem inniſa M. Furio principe ſtetit. Neque eum abdicare ſe dictatura, niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in inſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, ſimul primum magiſtratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies eſt, quod

legatus in Gallos, ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet. Cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat, L. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Poſtumium. Hi ex interregno quum extemplo magiſtratum iniſſent, nulla de re prius, quam de religionibus, ſenatum conſuluere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae & quaedam regiae leges) conquiri, quae compararent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus; quae autem ad ſacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſubpreſſa. Tum de diebus religioſis agitari coeptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade inſignem, (quo die ad Cremeram Fabii caeſi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis foede pugnatum) a poſteriore clade Allienſem adpellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendae fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quinctiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deûm poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſu-

perſederi juſſum: inde, ut poſtridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis conſilia erigendae ex tam gravi caſu reipublicae ſecum agitare. Hinc Volſci, veteres hoſtes, ad exſtinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnae factam, mercatores adferebant. Novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumſtarent, adpareretque omnibus, non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemtu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare; placuit eiſdem auſpiciis defendi rempublicam, quibus recuperata eſſet, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet, in verba ſua juratos centuriaret. Exercitum conſcriptum armatumque trifariam diviſit. Partem unam in agro Vejente Etruriae obpoſuit: alteram ante urbem caſtra locare juſſit. Tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adverſus Etruſcos mitteban-

tur, L. Aemilius praepoſitus: tertiam partem ipſe ad Volſcos duxit. Nec procul ab Lanuvio (" ad Maecium" is locus dicitur) caſtra obpugnare eſt adortus. Quibus, ab contemtu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit. Et forte erat vis magna venti verſa in hoſtem. Itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed, flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita conſternavit hoſtes; ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumtam fuerat. Fuſis hoſtibus caeſiſque, quum caſtra inpetu cepiſſet dictator, praedam militi dedit, quo minus ſperatam, minime largitore duce, eo militi gratiorem. Perſecutus deinde fugientes, quum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Aequos tranſiit, & ipſos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas obpreſſit; nec caſtra modo, ſed urbem etiam adgreſſus, inpetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, ſocios populi Romani, obſidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus ſpei moram quum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae ſemper eoſdem urguebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita, inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui quum ſe moeſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem, neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exſilii comites trahebantur, excepiſſet; parcere lamentis Sutrinos juſſit: Etruſcis ſe luctum lacrimaſque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinoſque ibi conſidere, modico praeſidio relicto, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etruſci paſſim trucidantur ab

novo hoſte, neque ſe conglobandi, coëundique in unum, aut arma capiendi datur ſpatium. Quum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut proelium inirent. Quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet; ni praecones, per urbem dimiſſi, poni arma, & parci inermi juſſiſſent, nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitae eſt, jactare paſſim arma, inermeſque, quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti obferre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, ſed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium ſimul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruſcis ante currum duxit. Quibus ſub haſta venumdatis, tantum aeris redactum eſt, ut, pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo, quod ſupererat, tres paterae aureae factae ſint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incenſum in Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem ac-

cepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus adſignatus. Revocati quoque in urbem ſenatuſconſulto a Vejis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos ſe contulerant. Et primo fremitus fuit adſpernantium imperium: dies deinde praeſtituta capitaliſque poena, qui non remigraſſet Romam, ex ferocibus univerſis ſingulos, metu ſuo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia creſcere, tum tota ſimul exſurgere aedificiis, & republica inpenſas adjuvante, & aedilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis (admonebat enim deſiderium uſus) feſtinantibus ad effectum operis. Intraque annum nova urbs ſtetit. Exitu anni comitia tribunorum militum conſulari poteſtate habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque ſe fatebantur) ſed ab odio ad pervaſtandos fines, ne quid ad nova conſilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquinienſem. Ibi oppida Etruſcorum Cortuoſa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuoſam nihil certaminis fuit. Inproviſo adorti, primo clamore atque inpetu cepere: direptum oppi-

dum atque incenſum eſt. Contenebra paucos dies obpugnationem ſuſtinuit; laborque continuus, non die non nocte remiſſus, ſubegit eos. Quum in ſex partes diviſus exercitus Romanus ſenis horis in orbem ſuccederet proelio, oppidanos eoſdem integro ſemper certamini paucitas feſſos objiceret; ceſſere tandem, locuſque invadendi urbem Romanis datus eſt. Publicari praedam tribunis placebat: ſed imperium, quam conſilium, ſegnius fuit. Dum cunctantur, jam militum praeda erat; nec, niſi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus creſceret urbs, Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt: opus vel in hac magnificentia urbis conſpiciendum.

V. Jam & tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones ſuas frequentare legibus agrariis conabantur. Oſtentabatur in ſpem Pomptinus ager, tum primum, poſt acciſas a Camillo Volſcorum res, poſſeſſionis haud ambiguae. Criminabantur, " multo eum infeſtiorem agrum ab " nobilitate eſſe, quam a Volſcis fuerit; ab illis " enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, " incurſiones eo factas. Nobiles homines in poſ- " ſeſſionem agri publici graſſari: nec, niſi, ante- " quam omnia praecipiant, diviſus ſit, locum " ibi plebi fore." Haud magno opere plebem moverant, & infrequentem in foro propter aedifi-

candi curam, & eodem exhauſtam inpenſis, eoque agri inmemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. Hi ex interregno magiſtratum occepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata eſt a T. Quinctio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit. Collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſae curae hominum ſunt a bello Etruſco,

quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem adtulit, Antiates in armis eſſe, Latinorumque populos juventutem ſubmiſiſſe ad id bellum; eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Deſierant jam ulla contemni bella. Itaque ſenatus Diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet: dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet. Et collegae fateri, " regimen " omnium rerum, ubi quid bellici terroris in- " gruat, in viro uno eſſe: ſibique deſtinatum in " animo eſſe, Camillo ſubmittere imperium. " Nec quidquam de majeſtate ſua detractum cre- " dere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent." Conlaudatis ab ſenatu tribunis, & ipſe Camillus, confuſus animo, gratias egit. " Ingens," inde ait, " onus a populo Romano ſibi, qui ſe dicta- " torem jam quartum creaſſet, magnum a ſenatu " talibus de ſe judiciis ejus ordinis, maximum " tam honoratorum collegarum obſequio injungi. " Itaque ſi quid laboris vigiliarumque adjici poſ- " ſit, certantem ſecum ipſum adniſurum, ut " tanto de ſe conſenſu civitatis opinionem, quae " maxima ſit, etiam conſtantem efficiat. Quod " ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi " minarum, quam periculi, eſſe. Se tamen, " ut nihil timendi, ſic nihil contemnendi aucto-

" rem eſſe. Circumſederi urbem Romanam ab " invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus " pluribus & exercitibus adminiſtrandam rem- " publicam eſſe. Te," inquit, " P. Valeri, ſo- " cium imperii conſiliique, legiones mecum ad- " verſus Antiatem hoſtem ducere placet: te, Q. " Servili, altero exercitu inſtructo paratoque, in " urbe caſtra habere; intentum, ſive Etruria ſe " interim, ut nuper, ſive nova haec cúra, Lati- " ni atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, " ita rem geſturum, ut patre, avo, teque ipſo " ac ſex tribunatibus dignum eſt. Tertius exer- " citus ex cauſſariis ſenioribuſque a L. Quinctio " ſcribatur, qui urbi moenibuſque praeſidio ſit. " L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque " belli alia tempora poſcent, provideat. Te, " Ser. Corneli, praeſidem hujus publici conſilii, " cuſtodem religionum, comitiorum, legum, " rerum omnium urbanarum, collegae facimus." Cunctis in partes muneris ſui benigne pollicentibus operam, Valerius, ſocius imperii lectus, adjecit; " M. Furium ſibi pro dictatore, ſeque ei " pro magiſtro equitum futurum. Proinde, quam " opinionem de unico imperatore, eam ſpem de " bello haberent. Se vero bene ſperare," Patres, " & de bello, & de pace univerſaque republica," erecti gaudio, fremunt: " nec dictatore umquam " opus fore reipublicae, ſi tales viros in magiſtra-

" tu habeat, tam concordibus junctos animis, " parere atque imperare juxta paratos, laudemque " conferentes potius in medium, quam ex com- " muni ad ſe trahentes."

VII. Juſtitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volſcorum modo juventutem Antiates ex nova ſubole lectam, ſed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hoſtis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam inſtruenti Camillo centuriones renunciaverunt, " turbatas militum mentes eſſe, ſegniter " arma capta, cunctabundoſque & reſiſtentes " egreſſos caſtris eſſe; quin voces quoque audi- " tas, cum centenis hoſtibus ſingulos pugnaturos; " & aegre inermem tantam multitudinem, nedum " armatam, ſuſtineri poſſe;" in equum inſilit, &, ante ſigna obverſus in aciem, ordines interequitans, " Quae triſtitia, milites, haec, quae " inſolita cunctatio eſt? Hoſtem, an me, an " vos ignoratis? Hoſtis eſt quid aliud, quam " perpetua materia virtutis gloriaeque veſtrae? " Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejoſque " captos, & in capta patria Gallorum legiones " caeſas taceam) modo trigeminae victoriae tri- " plicem triumphum ex his ipſis Volſcis, & Ae- " quis, & ex Etruria egiſtis. An me, quod non

" dictator vobis, ſed tribunus, ſignum dedi,
" non agnoſcitis ducem? neque ego maxima im-
" peria in vos deſidero: & vos in me nihil, prae-
" ter me ipſum, intueri decet. Neque enim dic-
" tatura mihi umquam animos fecit, ut ne exſili-
" um quidem ademit. Iidem igitur omnes ſu-
" mus: &, quum eadem omnia in hoc bellum
" adferamus, quae in priora adtulimus, eumdem
" eventum belli exſpectemus. Simul concurreri-
" tis, quod quiſque didicit ac conſuevit, faciet.
" Vos vincetis, illi fugient."

VIII. Dato deinde ſigno, ex equo deſilit, & proximum ſigniferum, manu adreptum, ſecum in hoſtem rapit; " infer, miles," clamitans, " ſig-
" num." Quod ubi videre ipſum Camillum, jam ad munera corporis ſenecta invalidum, vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes, clamore ſublato, " Sequere imperatorem," pro ſe quiſque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. Ibi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, excitata praeſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. Ita, quocumque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit,

quum, in laevum cornu, prope jam pulſum, adrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri, advectus, conſpectu ſuo proelium reſtituit, oſtentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, ſed turba hoſtium & fuga inpediebatur, & longa caede conficienda multitudo tanta feſſo militi erat: quum repente ingentibus procellis fuſus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox inſecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volſcis, domos profecti ſunt, malis conſilijs pares adepti eventus. Volſci, ubi ſe deſertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis caſtris, moenibus Satrici ſe includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus obpugnare eſt adortus. Quae poſtquam nulla eruptione inpediri videt; minus eſſe animi ratus in hoſte, quam ut in eo tam lentae ſpei victoriam exſpectaret, cohortatus milites, ne, tamquam Vejos obpugnantes, in opere longinquo ſeſe tererent, victoriam in manibus eſſe; ingenti militum alacritate moenia undique adgreſſus, ſcalis oppidum cepit. Volſci abjectis armis ſeſe dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, inminebat. Id caput Volſcorum, eam fuiſſe originem proximi belli. Sed quia niſi magno adparatu, tormentis machiniſque, tam valida urbs ca-

pi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam eſt profectus, ut ſenatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter ſermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuiſſe) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adverſus Etruſcos petentes, veniunt, brevem occaſionem eſſe ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obpoſita Etruriae, & velut clauſtra inde portaeque eſſent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur ſenatui cum Camillo agi placuit, ut, omiſſo Antio, bellum Etruſcum ſuſciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. Quamquam expertum exercitum adſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet, nihil recuſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depopoſcit. Quinctius Horatiuſque ſucceſſores Valerio in Volſcis miſſi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius partem oppidi jam captam ab Etruſcis invenere; ex parte altera, interſeptis itineribus, aegre oppidanos vim hoſtium ab ſe arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſocioſque, & in praeſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis,

quam hoſtes tenebant, moenia adgredi jubet, non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut, averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam pugnando feſſis laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine moenia haberet. Quod quum ſimul utrimque factum eſſet, ancepſque terror Etruſcos circumſtaret, & moenia ſumma vi obpugnari, & intra moenia eſſe hoſtem viderent; porta ſe, quae una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna caedes fugientium & in urbe & per agros eſt facta. Plures a Furianis intra moenia caeſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere; nec ante noctem, quae conſpectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etruſci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod, parte Nepeſinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab Etruſcis, fidemque, quam inploraſſent ab Romanis, ipſi praeſtarent. Unde quum reſponſum adlatum eſſet, "nihil ſuae poteſtatis eſſe, Etruſ-"cos moenia cuſtodiaſque portarum tenere;" primo populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde, poſtquam deditionis, quam

ſocietatis, fides ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro conlatis, ductus ad moenia exercitus, completiſque foſſis ſcalae admotae, & clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, ut arma ponant; parcique juſſum inermi. Etruſci pariter armati atque inermes caeſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praeſidio relictum. Ita, duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Herniciſque res repetitae, quaeſitumque, cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent? Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, " nec culpam in eo publicam, nec conſilium " fuiſſe, quod ſuae juventutis aliqui apud Volſ- " cos militaverint. Eos tamen ipſos pravi conſi- " lii poenam habere, nec quemquam ex his re- " ducem eſſe. Militis autem non dati cauſſam, " terrorem aſſiduum a Volſcis fuiſſe, quam peſtem " adhaerentem lateri ſuo tot ſuper alia aliis bellis " exhauriri nequiſſe." Quae relata Patribus magis tempus, quam cauſſam, non viſa belli habere.

XI. Inſequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Curſore iterum, C. Sergio iterum tribunis conſulari po-

teſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum a Volſcis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; ſeditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro & inclitae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes ſperneret, uni invideret, eximio ſimul honoribus atque virtutibus, M. Furio; aegre ferebat, " ſolum eum in " magiſtratibus, ſolum apud exercitus eſſe; tan- " tum jam eminere, ut iiſdem auſpiciis creatos, " non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: " quum interim, ſi quis vere aeſtimare velit, a " M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſti- " um non potuerit, niſi a ſe prius Capitolium at- " que arx ſervata eſſet: & ille, inter aurum acci- " piendum & ſpem pacis ſolutis animis, Gallos " adgreſſus ſit; ipſe armatos capienteſque arcem " depulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes " milites ſit, qui ſimul vicerint; ſuae victoriae " neminem omnium mortalium ſocium eſſe." His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & inpotens, poſtquam inter Patres non, quantum aequum cenſebat, excellere ſuas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebejis magiſtratibus conſilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad ſe plebem, jam aura, non conſilio, ferri, famaeque magnae malle, quam

bonae, eſſe: &, non contentus agrariis legibus, quae materia ſemper tribunis plebi ſeditionum fuiſſet, fidem moliri coepit. " Acriores quippe " aeris alieni ſtimulos eſſe, qui non egeſtatem " modo atque ignominiam minentur, ſed nervo " ac vinculis corpus liberum territent." Et erat aeris alieni magna vis, re damnoſiſſima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque Volſcum, grave per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in ſpeciem cauſſae jactatum, ut major poteſtas quaereretur. Sed nova conſilia Manlii magis compulere ſenatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Coſſus magiſtrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etſi majorem dimicationem propoſitam domi, quam foris, cernebat; tamen, ſeu quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoque dictaturae ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo a Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter ſatietatem, tot jam libris aſſidua bella cum Volſcis geſta legentibus illud quoque ſubcurſurum, (quod mihi percenſenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volſcis & Aequis ſubfecerint milites. Quod quum ab antiquis tacitum praetermiſſumque ſit; cujus tandem ego rei praeter

opinionem, quae ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simile veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia ſubole juniorum ad bella inſtauranda toties uſos eſſe: aut non ex iiſdem ſemper populis exercitus ſcriptos, quamquam eadem ſemper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis, quae nunc, vix ſeminario exiguo militum relicto, ſervitia Romana ab ſolitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auſpicio acciſae res erant, Volſcorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique acceſſerant, & Circejenſium quidam, & coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, caſtris eo die poſitis, poſtero cum auſpicato prodiſſet, hoſtiaque caeſa pacem Deûm adoraſſet, laetus ad milites, jam arma ad propoſitum pugnae ſignum, ſicut edictum erat, luce prima capientes, proceſſit: " Noſtra victoria eſt, milites," inquit, " ſi quid " Dii vateſque eorum in futurum vident. Itaque, " ut decet certae ſpei plenos, & cum inparibus " manus conſerturos, pilis ante pedes poſitis, gla- " diis tantum dextras armemus: ne procurri qui- " dem ab acie velim, ſed obniſos vos ſtabili gradu " inpetum hoſtium excipere. Ubi illi vana injece- " rint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, " tum micent gladii, & veniat in mentem unicui-

" que, Deos eſſe, qui Romanum adjuvent; Deos, " qui ſecundis avibus in proelium miſerint. Tu, " T. Quincti, equitem intentus ad primum ini- " tium moti certaminis teneas: ubi haerere jam " aciem conlato pede videris, tum terrorem eque- " ſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſque " ordines pugnantium diſſipa." Sic eques, ſic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hoſtium, nulli rei, praeterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omiſit: clamore tantum miſſilibuſque telis & primo pugnae inpetu ferox, gladios & conlatum pedem & vultum hoſtis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Inpulſa frons prima, & trepidatio ſubſidiis inlata, & ſuum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat. Deinde, poſtquam, cadentibus primis, jam ad ſe quiſque perventurum caedem cernebat, terga vertunt. Inſtare Romanus; &, donec armati confertique abibant, peditum labor in perſequendo fuit. Poſtquam jactari arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt; tum equitum turmae emiſſae, dato ſigno, ne, in ſingulorum morando caede, ſpatium ad evadendum interim multitudini darent. Satis eſſe, miſſilibus ac terrore inpedire cur-

ſum, obequitandoque agmen teneri, dum adſequi pedes & juſta caede conficere hoſtem poſſet. Fugae ſequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi conceſſa eſt. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe, ſed principes quidam juventutis inventi, manifeſta fides, publica ope Volſcos hoſtes adjutos. Circejenſium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamque omnes miſſi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quae dictatori, defectionem ſui quiſque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in ſtativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres juſſuros; quum major domi exorta moles coëgit adciri Romam eum, gliſcente in dies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo M. Manlii, ſed facta, popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniae quum duci vidiſſet, medio foro cum caterva ſua adcurrit, & manum injecit: vociferatuſque de ſuperbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, & miſeriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; "Tum vero ego," inquit, "nequidquam hac

" dextra Capitolium arcemque ſervaverim, ſi ci-
" vem commilitonemque meum, tamquam Gallis
" victoribus captum, in ſervitutem ac vincula
" duci videam." Inde rem creditori palam populo ſolvit, libraque & aere liberatum emittit, Deos atque homines obteſtantem, " ut M. Man-
" lio, liberatori ſuo, parenti plebis Romanae, gra-
" tiam referant." Acceptus extemplo in tumultuoſam turbam & ipſe tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliiſque deinceps bellis oſtentans. " Se militantem, ſe reſtituentem
" everſos penates, multiplici jam ſorte exſoluta,
" mergentibus ſemper ſortem uſuris, obrutum
" foenore eſſe: videre lucem, forum, civium ora,
" M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab
" illo ſe habere: illi devovere corporis vitaeque ac
" ſanguinis quod ſuperſit. Quodcumque ſibi cum
" patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit,
" id cum uno homine eſſe." His vocibus inſtincta plebes quum jam unius hominis eſſet, addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, ſubjecit praeconi: " Ne quem veſtrum," inquit,
" Quirites, donec quidquam in re mea ſupererit,
" judicatum addictumve duci patiar." Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, ſermones pleni criminum

in Patres: inter quos, quum omiſſo diſcrimine, vera an vana jaceret, " theſauros Gallici auri oc- " cultari a Patribus" jecit: " nec jam poſſidendis " publicis agris contentos eſſe, niſi pecuniam quo- " que publicam avertant: ea res ſi palam fiat, ex- " ſolvi plebem aere alieno poſſe." Quae ubi objecta ſpes eſt, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo conlationem factam: idem aurum, ex hoſtibus captum, in paucorum praedam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore ſuo ſe indicaturum dicente, ceteris omiſſis, eo verſae erant omnium curae: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi obſenſionem fore.

XV. Ita ſuſpenſis rebus dictator, adcitus ab exercitu, in urbem venit. Poſtero die ſenatu habito, quum, ſatis periclitatus voluntates hominum, diſcedere ſenatum ab ſe vetuiſſet, ſtipatus ea multitudine, ſella in comitio poſita, viatorem ad M. Manlium miſit; qui, dictatoris juſſu vocatus, quum ſignum ſuis dediſſet, adeſſe certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus, hinc plebs, ſuum quiſque intuentes ducem, velut in acie conſtiterant. Tum dictator, ſilentio facto, " Utinam," inquit, " mihi Patribuſque Romanis " ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quem-

" admodum, quod ad te adtinet eamque rem,
" quam de te ſum quaeſiturus, conventurum ſatis
" confido. Spem factam a te civitati video, fide
" incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores
" Patrum occultent, creditum ſolvi poſſe. Cui
" ego rei tantum abeſt ut inpedimento ſim, ut
" contra te, M. Manli, adhorter, liberes foenore
" plebem Romanam: & iſtos, incubantes publi-
" cis theſauris, ex praeda clandeſtina evolvas.
" Quod niſi facis, ſive quod & ipſe in parte prae-
" dae ſis, ſive quia vanum indicium eſt, in vincula
" te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multi-
" tudinem fallaci ſpe concitari." Ad ea Manlius,
" nec ſe fefelliſſe," aït, " non adverſus Volſcos
" toties hoſtes, quoties Patribus expediat, nec ad-
" verſus Latinos Hernicoſque, quos falſis crimi-
" nibus in arma agant, ſed adverſus ſe ac plebem
" Romanam, dictatorem creatum eſſe. Jam,
" omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe inpetum
" fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium foe-
" neratorum adverſus plebem: jam ſibi ex favore
" multitudinis crimen & perniciem quaeri. Ob-
" fendit," inquit, " te, A. Corneli, voſque, Patres
" conſcripti, circumfuſa turba lateri meo? Quin
" eam diducitis a me ſinguli veſtris beneficiis,
" intercedendo, eximendo de nervo cives veſtros,
" prohibendo judicatos addictoſque duci, ex eo,
" quod adfluit opibus veſtris, ſuſtinendo neceſſita-

" tes aliorum? Sed quid ego vos, de veſtro inpen-
" datis, hortor? Sortem aliam ferte. De capite
" deducite, quod uſuris pernumeratum eſt: jam
" nihilo mea turba, quam ullius, conſpectior erit.
" At enim, quid ita ſolus ego civium curam ago?
" nihilo magis, quod reſpondeam, habeo, quam
" ſi quaeras, quid ita ſolus Capitolium arcemque
" ſervaverim. Et tum univerſis, quam potui,
" opem tuli, & nunc ſingulis feram. Nam quod
" ad theſauros Gallicos adtinet, rem, ſuapte natu-
" ra facilem, difficilem interrogatio facit. Cur
" enim quaeritis, quod ſcitis? cur, quod in ſinu
" veſtro eſt, excuti jubetis potius, quam ponatis,
" niſi aliqua fraus ſubeſt? Quo magis argui prae-
" ſtigias jubetis veſtras, eo plus vereor, ne abſtule-
" ritis obſervantibus etiam oculos. Itaque non
" ego, vobis ut indicem praedas veſtras, ſed vos
" id cogendi eſtis, ut in medium proferatis."

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus, oblataeque vani furti invidae; negantem, arbitrio inimicorum ſe locuturum, in vincula duci juſſit. Adreptus a viatore, " Jupiter," inquit, " op-
" time maxime, Junoque Regina, ac Minerva,
" ceterique Dii Deaeque, qui Capitolium arcem-
" que incolitis, ſiccine veſtrum militem ac praeſi-
" dem ſinitis vexari ab inimicis? Haec dextra,

" qua Gallos fudi a delubris veſtris, jam in vin-
" culis & catenis erit?" Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: ſed invicta ſibi quaedam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat. Nec adverſus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipſa plebs, adtollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat, magnam partem plebis veſtem mutaſſe, multos mortales capillum ac barbam promiſiſſe, obverſatamque veſtibulo carceris moeſtam turbam. Dictator de Volſcis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoſte, fremebant: unum defuiſſe tantum ſuperbiae, quod non M. Manlius ante currum ſit ductus. Jamque haud procul ſeditione res erat: cujus leniendae cauſſa, poſtulante nullo, largitor voluntarius repente ſenatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci juſſit. Bina jugera & ſemiſſes agri adſignati. Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem eſſe prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur ſeditio. Et jam magis inſignis & ſordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotuſque poſt triumphum abdicatione dictaturae terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, " quod defenſores " ſuos ſemper in praecipitem locum favore tollat, " deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat. " Sic Sp. Caſſium, in agros plebem vocantem, " ſic Sp. Maelium, ab ore civium famem ſuis " inpenſis propulſantem, obpreſſos; ſic M. Man- " lium, merſam & obrutam foenore partem civi- " tatis in libertatem ac lucem extrahentem, pro- " ditum inimicis. Saginare plebem populares " ſuos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fu- " iſſe, ſi ad nutum dictatoris non reſponderit vir " conſularis? Fingerent mentitum ante, atque " ideo non habuiſſe, quod tum reſponderet: cui " ſervo umquam mendacii poenam vincula fu- " iſſe? Non obverſatam eſſe memoriam noctis " illius, quae pene ultima atque aeterna nomini " Romano fuerit? non ſpeciem agminis Gallo- " rum, per Tarpejam rupem ſcandentis? non ip- " ſius M. Manlii, qualem eum armatum, ple- " num ſudoris ac ſanguinis, ipſo pene Jove erep- " to ex hoſtium manibus, vidiſſent? Selibriſne " farris gratiam ſervatori patriae relatam? & " quem prope coeleſtem, cognomine certe Capi- " tolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum " in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis " arbitrio ducere animam? Adeo in uno omni- " bus ſatis auxilii fuiſſe, nullam opem in tam

" multis uni eſſe?" Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturoſque carcerem minabantur: quum remiſſo, id quod erepturi erant, ex ſenatuſconſulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto non ſeditio finita, ſed dux ſeditioni datus eſt. Per eoſdem dies Latinis & Hernicis, ſimul colonis Circejenſibus & a Velitris, purgantibus ſe Volſci crimine belli, captivoſque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita; triſtiora colonis, quod cives Romani patriae obpugnandae nefanda conſilia iniſſent. Non negatum itaque tantum de captivis; ſed, in quo ab ſociis tamen temperaverant, denunciatum ſenatus verbis, faceſſerent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudeſcente Manliana ſeditione, ſub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum conſulari poteſtate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginenſis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Craſſus, T. Quinctius Cincinnatus ſecundum. Cujus principio anni & Patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu ſpem cepit, dum tam potentem haberet ducem, foenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avo-

carentur animi ab ſanandis domeſticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta eſſet, in propinquum certamen aderat & Manlius. Advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque conſilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: ſpiritus dabat, quod nec auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius feciſſet; & vinculorum ſuorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inflatus exacerbatuſque jam per ſe accenſos incitabat plebis animos: " Quouſque tandem ignorabitis " vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ig- " norare voluit? numerate ſaltem, quot ipſi ſi- " tis, quot adverſarios habeatis. Si ſinguli ſin- " gulos adgreſſuri eſſetis, tamen acrius crederem " vos pro libertate, quam illos pro dominatione, " certaturos. Quot enim clientes circa ſingulos " fuiſtis patronos, tot nunc adverſus unum hoſ- " tem eritis. Oſtendite modo bellum; pacem " habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus " ipſi remittent. Audendum eſt aliquid univer- " ſis, aut omnia ſingulis patienda. Quouſque " me circumſpectabitis? Ego quidem nulli veſ- " trum deero. Ne fortuna mea deſit, videte.

" Ipſe vindex veſter, ubi viſum inimicis eſt,
" nullus repente fui: & vidiſtis in vincula duci
" univerſi eum, qui a ſingulis vobis vincula de-
" puleram. Quid ſperem, ſi plus in me audeant
" inimici? an exitum Caſſii Maeliique exſpect-
" em? Bene facitis, quod abominamini: Dii
" prohibebunt haec: ſed numquam propter me
" de coelo deſcendent. Vobis dent mentem,
" oportet, ut prohibeatis: ſicut mihi dederunt
" armato togatoque, ut vos a barbaris hoſtibus,
" a ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus
" animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxi-
" lium adverſus inimicos ſatis ſit? nec ullum,
" niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen
" adverſus Patres noritis? Nec hoc natura inſi-
" tum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim
" adverſus externos tantum animorum geritis,
" ut imperare illis aequum cenſeatis? quia con-
" ſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus
" hos tentare magis, quam tueri, libertatem.
" Tamen qualeſcumque duces habuiſtis, qualeſ-
" cumque ipſi fuiſtis, omnia adhuc, quantacum-
" que petiſtis, obtinuiſtis ſeu vi, ſeu fortuna
" veſtra. Tempus eſt, etiam majora conari. Ex-
" perimini modo & veſtram felicitatem, & me
" (ut ſpero) feliciter expertum: minore negotio,
" qui imperet Patribus, inponetis, quam, qui
" reſiſterent imperantibus, inpoſuiſtis. Solo ae-

" quandae ſunt dictaturae conſulatuſque, ut ca-
" put adtollere Romana plebes poſſit. Proinde
" adeſte, prohibete jus de pecuniis dici. Ego
" me patronum profiteor plebis, quod mihi cura
" mea & fides nomen induit. Vos ſi quo inſigni
" magis imperii honoriſve nomine veſtrum adpel-
" labitis ducem, eo utemini potentiore ad obti-
" nenda ea, quae vultis." Inde de regno agendi ortum initium dicitur: ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

XIX. At in parte altera ſenatus de ſeceſſione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce poſitam, & inminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, " Servilio Ahala opus
" eſſe, qui non in vincula duci jubendo irritet
" publicum hoſtem, ſed unius jactura civis finiat
" inteſtinum bellum." Decurritur ad leniorem verbis ſententiam, vim tamen eamdem habentem, " Ut videant magiſtratus, ne quid ex pernicioſis
" conſiliis M. Manlii reſpublica detrimenti capi-
" at." Tum tribuni conſulari poteſtate, tribunique plebi (nam &, quia eumdem & ſuae poteſtatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati ſe dediderant) hi tum omnes, quid opus facto ſit, conſultant. Quum praeter vim & caedem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret;

tum M. Maenius & Q. Publilius tribuni plebis, " Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod " civitatis eſſe adverſus unum peſtiferum civem " debet? Quid cum plebe adgredimur eum, " quem per ipſam plebem tutius adgredi eſt, ut " ſuis ipſe oneratus viribus ruat? Diem dicere " ei nobis in animo eſt. Nihil minus populare " quam regnum eſt. Simul multitudo illa non " ſecum certari viderint, & ex advocatis judices " facti erunt, & accuſatores de plebe, patricium " reum intuebuntur, & regni crimen in medio; " nulli magis, quam libertati, favebunt, ſuae."

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. Quod ubi eſt factum, primo commota plebs eſt, utique poſtquam ſordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, ſed ne cognatos quidem aut adfines, poſtremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquam uſu veniſſet, ut in tanto diſcrimine non & proximi veſtem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem ſordidatam fuiſſe. Conſenſu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defeciſſet. Quum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis ſeditioſaſque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accuſatoribus objecta ſint reo, apud neminem aucto-

rem invenio. Nec dubito haud parva fuiſſe, quum damnandi mora plebi non in cauſſa, ſed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut ſciant homines, quae & quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata ſolum, ſed inviſa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxiſſe dicitur, quibus ſine foenore expenſas pecunias tuliſſet, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. Ad haec, decora quoque belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpiciendâ; ſpolia hoſtium caeſorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus inſignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe; inter quos C. Servilium magiſtrum equitum abſentem nominatum. Et quum ea quoque, quae bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memoraſſet, nudaſſe pectus inſigne cicatricibus bello acceptis; & idemtidem, Capitolium ſpectans, Jovem Deoſque alios devocaſſe ad auxilium fortunarum ſuarum: precatuſque eſſe, ut, quam mentem ſibi Capitolinam arcem protegenti ad ſalutem populi Romani dediſſent, eam populo Romano in ſuo diſcrimine darent: & oraſſe ſingulos univerſoſque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos inmortales verſi, de ſe judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, &

reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertiſſet; adparuit tribunis, niſi oculos quoque hominum liberaſſent ab tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſſet, concilium populi indictum eſt. Ibi crimen valuit, & obſtinatis animis triſte judicium, inviſumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores ſint damnatum. Tribuni de ſaxo Tarpejo dejecerunt: locuſque idem in uno homine & eximiae gloriae monumentum & poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae ſunt: publica una; quod, quum domus ejus fuiſſet, ubi nunc aedes atque officina Monetae eſt, latum ad populum eſt, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum eſt, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, niſi in libera civitate natus eſſet, memorabilis. Populum brevi, poſtquam periculum ab eo nullum erat, per ſe ipſas recordantem virtutes, deſiderium ejus tenuit. Peſtilentia etiam brevi conſecuta, nullis obcurrentibus tantae cladis cauſſis, ex Manliano ſupplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium eſſe ſanguine ſervatoris.

Nec Diis cordi fuiſſe poenam ejus oblatam prope oculis ſuis, a quo ſua templa erepta e manibus hoſtium eſſent.

XXI. Peſtilentiam inopia frugum, & vulgatam utriuſque mali famam anno inſequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum conſulari poteſtate. Hoſtes novi, praeter Volſcos velut ſorte quadam prope in aeternum exercendo Romano militi datos, Circejoſque & Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, & ſuſpectum Latium, Lanuvini etiam, quae fideliſſima urbs fuerat, ſubito exorti. Id Patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus ſuis tamdiu inpunita defectio eſſet, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. Ad quam militiam quo paratior plebes eſſet, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum eſt: &, nequidquam diſſuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum juſſerunt. Adparatum eo anno bellum eſt; exercitus propter peſtilentiam non eductus. Eaque cunctatio colonis ſpatium dederat deprecandi ſenatum; & magna hominum pars eo, ut legatio ſupplex Romam mitteretur, inclina-

bat: ni privato (ut fit) periculo publicum inplicitum eſſet, auctoreſque defectionis ab Romanis, metu ne, ſoli crimini ſubjecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertiſſent colonias à conſiliis pacis. Neque in ſenatu ſolum per eos legatio inpedita eſt, ſed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. Haec nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Praeneſtinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibuſque eos Tuſculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat, ita placide ab ſenatu reſponſum eſt, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera eſſe, adpareret.

XXII. Inſequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum conſulari poteſtate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginenſe quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praeſidium urbis, & ſi qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora pene auxilia Praeneſtinorum, quam ipſam colonorum multitudinem, ſecundo proelio pugnatum eſt; ita ut propinquitas urbis hoſti & cauſſa maturioris fugae, & unum ex fuga receptaculum eſſet. Oppidi obpugnatione tribuni abſtinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum cen-

ſebant. Literae Romam ad ſenatum cum victoriae nunciis, acriores in Praeneſtinum, quam in Veliternum hoſtem, miſſae. Itaque ex ſenatuſconſulto populique juſſu bellum Praeneſtinis indictum: qui, conjuncti Volſcis, anno inſequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defenſam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. Eam rem aegre paſſi Romani, M. Furium Camillum ſeptimum tribunum militum creavere. Additi collegae A. & L. Poſtumii Regillenſes, ac L. Furius, cum L. Lucretio & M. Fabio Ambuſto. Volſcum bellum M. Furio extra ordinem decretum. Adjutor ex tribunis ſorte L. Furius datur; non tam e republica, quàm ut collegae materia ad omnem laudem eſſet; & publice, quod rem temeritate ejus prolapſam reſtituit; & privatim, quod ex errore grátiam potius ejus ſibi, quam ſuam gloriam, petiit. Exactae jam aetatis Camillus erat, comitiiſque jurare parato in verba excuſandae valetudini ſolita conſenſus populi reſtiterat: ſed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris ſenſibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium ſcriptis, exercitu indicto ad portam Eſquilinam in poſterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculſi, fidentes

militum numero, quo aliquantum praeſtabant, obperiebantur. Poſtquam adpropinquare Romanos ſenſerunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum ſummae rerum facerent: ita paucitati hoſtium nihil artes imperatoris unici, quibus ſolis confiderent, profuturas eſſe.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec praeſentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri conſilium atque imperium, morabatur: qui occaſionem juvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hoſtis inſtare; nec jam pro caſtris tantum ſuis explicare aciem, ſed procedere in medium campi, &, vallo prope hoſtium ſigna inferendo, ſuperbam fiduciam virium oſtentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate & ingenio, tum multitudinis, ex incertiſſimo ſumentis animos, ſpe inflatus. Hic per ſe jam milites incitatos inſuper inſtigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: " Juvenibus " bella data," dictitans, " & cum corporibus vi- " gere & defloreſcere animos; cunctatorem ex " acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens " caſtra urbeſque primo inpetu rapere ſit ſolitus, " eum reſidem intra vallum tempus terere: quid " acceſſurum ſuis, deceſſurumve hoſtium viribus " ſperantem? quam occaſionem, quod tempus,

" quem inſidiis inſtruendis locum ? frigere ac tor-
" pere ſenis conſilia. Sed Camillo quum vitae
" ſatis, tum gloriae eſſe. Quid adtinere, cum
" mortali corpore uno, civitatis, quam inmorta-
" lem eſſe deceat, pati conſeneſcere vires ?" His
ſermonibus tota in ſe averterat caſtra. Et, quum
omnibus locis poſceretur pugna, " Suſtinere,"
inquit, " M. Furi, non poſſumus inpetum mili-
" tum: & hoſtis, cujus animos cunctando auxi-
" mus, jam minime toleranda ſuperbia inſultat.
" Cede unus omnibus, & patere te vinci conſilio,
" ut maturius bello vincas." Ad ea Camillus:
" Quae bella ſuo unius auſpicio geſta ad eam
" diem eſſent, negare in eis neque ſe, neque popu-
" lum Romanum, aut conſilii ſui, aut fortunae
" poenituiſſe. Nunc ſcire, ſe collegam habere
" jure imperioque parem, vigore aetatis praeſtan-
" tem. Itaque ſe, quod ad exercitum adtineat,
" regere conſueſſe, non regi. Collegae imperium
" ſe non poſſe inpedire. Diis bene juvantibus
" ageret, quod e republica duceret. Aetati ſuae
" ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet.
" Quae ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defu-
" turum. Id a Diis inmortalibus precari, ne qui
" caſus ſuum conſilium laudabile efficiat." Nec
ab hominibus ſalutaris ſententia, nec a Diis tam
piae preces auditae ſunt. Primam aciem auctor
pugnae inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, vali-

damque ſtationem pro caſtris obponit. Ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

XXIV. Simul primo concurſu concrepuere arma, hoſtis dolo, non metu, pedem retulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem & caſtra: &, quod multitudo ſubpeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructaſque reliquerant, quae inter commiſſum jam certamen, ubi vallo adpropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus, cedentem hoſtem effuſe ſequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. Verſus itaque in victorem terror, & novo hoſte, & ſupina valle Romanam inclinavit aciem. Inſtant Volſci recentes, qui e caſtris inpetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui ſimulata ceſſerant fuga. Jam non recipiebat ſe Romanus miles; ſed, inmemor recentis ferociae veteriſque decoris, terga paſſim dabat, atque effuſo curſu caſtra repetebat: quum Camillus, ſubjectus a circumſtantibus in equum, & raptim ſubſidiis obpoſitis, " Haec " eſt," inquit, " milites, pugna, quam popoſci- " ſtis? Quis homo, quis Deus eſt, quem accuſare " poſſitis? veſtra illa temeritas, veſtra ignavia haec " eſt. Secuti alium ducem, ſequimini nunc Ca- " millum; &, quod ductu meo ſoletis, vincite. " Quid vallum & caſtra ſpectatis? neminem ve- " ſtrum illa, niſi victorem, receptura ſunt." Pudor

primo tenuit effuſos: inde, ut circumagi ſigna, obvertique aciem viderunt in hoſtem, & dux, praeterquam quod tot inſignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima ſigna (ubi plurimus labor periculumque erat) ſe obferebat, increpare ſinguli ſe quiſque & alios, & adhortatio in vicem totam alacri clamore pervaſit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: ſed, miſſus a collega reſtituente peditum aciem ad equites, non caſtigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpae ſocietas fecerat) ſed, ab imperio totus ad preces verſus, orare ſingulos univerſoſque, " ut ſe, " reum fortunae ejus diei, crimine eximerent. " Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me " omnium potius ſocium, quam unius prudentiae, " dedi. Camillus in utraque veſtra fortuna ſuam " gloriam videt: ego, ni reſtituitur pugna, (quod " miſerrimum eſt) fortunam cum omnibus, infa- " miam ſolus ſentiam." Optimum viſum eſt, in fluctuantem aciem tradi equos, & pedeſtri pugna invadere hoſtem. Eunt inſignes armis animiſque, qua premi parte maxime peditum copias vident. Nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a ſummo certamine animi. Senſit ergo eventus virtutis eniſae opem: & Volſci, qua modo ſimulato metu ceſſerant, ea in veram fugam effuſi, magna pars & in ipſo certamine, & poſt in fuga

caeſi: ceteri in caſtris, quae capta eodem inpetu ſunt, plures tamen capti, quam occiſi.

XXV. Ubi in recenſendis captivis quum Tuſculani aliquot noſcitarentur, ſecreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibuſque faſſi, publico conſilio ſe militaſſe. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, "extemplo ſe Romam cap-" tivos ducturum," aït, "ne Patres ignari ſint, "Tuſculanos ab ſocietate deſciſſe. Caſtris exer-" cituique interim, ſi videatur, praeſit collega." Documento unus dies fuerat, ne ſua conſilia melioribus praeferret. Nec tamen aut ipſi, aut in exercitu cuiquam ſatis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam praecipitem caſum reſpublica eſſet; & quum in exercitu, tum Romae conſtans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volſcis geſta res eſſet, adverſae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, ſecundae decus omne penes M. Furium eſſe. Introductis in ſenatum captivis, quum bello perſequendos Tuſculanos Patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent; adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi quum collegae levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis

non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quae in agris oſtentaretur, etiam intra moenia eſſet, ſcire cupiens; ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos literarum ſtrepere diſcentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus aliud, puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſſae ferrent: nihil uſquam, non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile; circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet. Adeo nec amotae rei uſquam, nec oblatae ad tempus veſtigium ullum erat: ſed ita omnia conſtanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

XXVI. Victus igitur patientia hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. " Soli adhuc," inquit, " Tuſculani, vera arma veraſque vires, quibus ab " ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. " Ite Romam ad ſenatum. Aeſtimabunt Patres, " utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti " ſitis. Non praecipiam gratiam publici benefi-

" cii. Deprecandi poteſtatem a me habueritis;
" precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbi-
" tur, dabit." Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatuſque paullo ante fidelium ſociorum moeſtus in veſtibulo curiae eſt conſpectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter, juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit: " Quibus bellum indixiſtis,
" intuliſtiſque, Patres conſcripti, ſicut nunc vide-
" tis nos ſtantes in veſtibulo curiae veſtrae, ita ar-
" mati paratique obviam imperatoribus legioni-
" buſque veſtris proceſſimus. Hic noſter, hic
" plebis noſtrae habitus fuit, eritque ſemper, niſi
" ſi quando a vobis, proque vobis, arma acceperi-
" mus. Gratias agimus & ducibus veſtris & exerci-
" tibus, quod oculis magis, quam auribus, credi-
" derunt; &, ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem
" fecerunt. Pacem, quam nos praeſtitimus, eam a
" vobis petimus: bellum eo, ſicubi eſt, avertatis,
" precamur. In nos quid arma polleant veſtra, ſi
" patiendo experiundum eſt, inermes experiemur.
" Haec mens noſtra eſt; Dii inmortales faciant,
" tam felix, quam pia. Quod ad crimina adtinet,
" quibus moti bellum indixiſtis; etſi revicta re-
" bus verbis confutare nihil adtinet; tamen, eti-
" amſi vera ſint, vel fateri nobis ea, quum tam
" evidenter poenituerit, tutum cenſemus. Pecce-
" tur in vos, dum digni ſitis, quibus ita ſatisfiat."

Tantum fere verborum ab Tuſculanis factum. Pacem in praeſentia, nec ita multo poſt civitatem etiam, inpetraverunt. Ab Tuſculo legiones reductae.

XXVII. Camillus, conſilio & virtute in Volſco bello, felicitate in Tuſculana expeditione, utrobique ſingulari adverſus collegam patientia & moderatione inſignis, magiſtratu abiit; creatis tribunis militaribus in inſequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio ſecundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginenſe. Cenſoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; adgravantibus ſummam etiam invidiae ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati cenſores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Poſtumius Regillenſis. Coeptaque jam res morte Poſtumii, quia collegam ſubfici cenſori religio erat, interpellata eſt. Igitur quum Sulpicius abdicaſſet ſe magiſtratu, cenſores alii, vitio creati, non geſſerunt magiſtratum. Tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum cenſuram) religioſum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. " Fugere ſenatum teſtes, tabu-
" las publicas, cenſus cujuſque, quia nolint con-
" ſpici ſummam aeris alieni, quae indicatura ſit,

" demerſam partem a parte civitatis; quum inte-
" rim obaeratam plebem objectari aliis atque aliis
" hoſtibus. Paſſim jam ſine ullo diſcrimine bella
" quaeri. Ab Antio Satricum, ab Satrico Veli-
" tras, inde Tuſculum legiones ductas. Latinis,
" Hernicis, Praeneſtinis jam intentari arma; civi-
" um magis quam hoſtium odio; ut in armis te-
" rant plebem, nec reſpirare in urbe, aut per otium
" libertatis meminiſſe ſinant, aut conſiſtere in con-
" cione, ubi aliquando audiant vocem tribuni-
" ciam, de levando foenore & fine aliarum inju-
" riarum agentem. Quod ſi ſit animus plebi
" memor patrum libertatis, ſe nec addici quem-
" quam civem Romanum ob creditam pecuniam
" paſſuros, neque delectum haberi; donec, in-
" ſpecto aere alieno, initaque ratione minuendi
" ejus, ſciat unuſquiſque, quid ſui, quid alieni
" ſit: ſuperſit ſibi liberum corpus, an id quoque
" nervo debeatur." Merces ſeditionis propoſita confeſtim ſeditionem excitavit. Nam & addicebantur multi, & ad Praeneſtini famam belli novas legiones ſcribendas Patres cenſuerant. Quae utraque ſimul auxilio tribunicio & conſenſu plebis inpediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni ſinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus minor praeſens cura creditae pecuniae juris exſequendi, quam delectus, eſſet; quippe jam a Praeneſte profectos hoſtes in agro

Gabino conſediſſe nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipſa irritaverat magis ad ſuſceptum certamen, quam deterruerat. Neque aliud ad ſeditionem exſtinguendam in urbe, quam prope inlatum moenibus ipſis bellum, valuit.

XXVIII. Nam quum eſſet Praeneſtinis nunciatum, nullum exercitum conſcriptum Romae, nullum ducem certum eſſe, Patres ac plebem in ſemetipſos verſos: occaſionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervaſtatis protinus agris, ad portam Collinam ſigna intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. Conclamatum " ad arma," concurſumque in muros atque portas eſt: tandemque, ab ſeditione ad bellum verſi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magiſtrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum eſt, (tantus ejus magiſtratus terror erat) ſimul hoſtes a moenibus receſſere, & juniores Romani ad edictum ſine retractatione convenere. Dum conſcribitur Romae exercitus, caſtra interim hoſtium haud procul Allia flumine poſita: inde agrum late populantes, " fatalem ſe urbi Romanae lo-" cum cepiſſe," inter ſe jactabant: " ſimilem pa-" vorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fue-" rit. Etenim, ſi diem, contactum religione, in-" ſignemque nomine ejus loci, timeant Romani, " quanto magis Allienſi die Alliam ipſam, monu-" mentum tantae cladis, reformidaturos? Species

" profecto his ibi truces Gallorum ſonumque vocis " in oculis atque in auribus fore." Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, " Ubicumque eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire, eum " eſſe, quem, ad Regillum lacum devictum, " centum annorum pace obnoxia tenuerint. Lo- " cum, inſignem memoria cladis, irritaturum " ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, " quam ut timorem faciat, ne qua terra ſit nefaſta " victoriae ſuae. Quin ipſi ſibi Galli ſi obferan- " tur illo loco, ſe ita pugnaturos, ut Romae pug- " naverint in repetenda patria, ut poſtero die ad " Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hoſtis, " qui moenia Romana intraſſet, nuncium ſecun- " dae adverſaeque fortunae domum perferret."

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum eſt. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi intentique, " Videſne " tu," inquit, " A. Semproni, loci fortuna illos " fretos ad Alliam conſtitiſſe? nec illis Dii in- " mortales certioris quidquam fiduciae, majoriſ- " ve quod ſit auxilii, dederint. At tu, fretus " armis animiſque, concitatis equis invade medi- " am aciem: ego cum legionibus in turbatos " trepidanteſque inferam ſigna. Adeſte, Dii " teſtes foederis, & expetite poenas, debitas ſi- " mul vobis violatis, nobiſque per veſtrum nu-

" men deceptis." Non equitem, non peditem ſuſtinuere Praeneſtini. Primo inpetu ac clamore diſſipati ordines ſunt. Dein, poſtquam nullo loco conſtabat acies, terga vertunt; conſternatique, & praeter caſtra etiam ſua pavore praelati, non prius ſe ab effuſo curſu ſiſtunt, quam in conſpectu Praeneſte fuit. Ibi ex fuga diſſipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, ſi intra moenia ſe recepiſſent, extemplo ureretur ager, depopulatiſque omnibus obſidio urbi inferretur. Sed, poſtquam, direptis ad Alliam caſtris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: &, vix moenia tuta rati, oppido ſe Praeneſte includunt. Octo praeterea oppida erant ſub ditione Praeneſtinorum. Ad ea circumlatum bellum: deincepſque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae. Tum ad caput belli Praeneſte ventum. Id non vi, ſed per deditionem, receptum eſt. T. Quinctius, ſemel acie victor, binis caſtris hoſtium, novem oppidis vi captis, Praeneſte in deditionem accepto, Romam revertit: triumphanſque ſignum, Praeneſte devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum eſt inter cellam Jovis ac Minervae; tabulaque ſub eo fixa, monumentum rerum geſtarum, his ferme inciſa literis fuit: " Jupiter at- " que Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinc-

" tius dictator oppida novem caperet." Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebejorumque numerus. Ex Patribus creati P. & C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus & ipsos postmodo & Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. Quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem adservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes caeduntur, caeduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inscitia res. Quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis adferebantur, & adparuit, nescire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exer-

citus ac duces: otiumque inde, quantum a Volſcis, fuit. Id modo extremo anno tumultuatum, quod Praeneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni adſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

XXXI. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere, tribunis militum conſulari poteſtate Sp. Furio, Q. Servilio ſecundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſſa ſeditionis aes alienum: cujus noſcendi gratia Sp. Servilius Priſcus, Q. Cloelius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello inpediti ſunt. Namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volſcorum ingreſſas fines, popularique paſſim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior poteſtas tribunicia inpediendo delectui eſſet: donec conditiones inpoſitae Patribus, ne quis, quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi ſumto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci. Sp. Furius, M. Horatius dex-

trorſus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae ſimilis, quam Volſcus latrocinii more, diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; ſed ab juſto exercitu juſta ira facta, ſpatio quoque temporis gravior. Quippe a Volſcis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi cauſſa erat, ut hoſtem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus paſſim tectis agrorum, viciſque etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietae res ab hoſtibus erant, celebrari de integro juriſdictio; & tantum abeſſe ſpes veteris levandi foenoris, ut tributo novum foenus contraheretur in murum, a cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. Cui ſuccumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum inpedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium,

L. & C. Quinctios Cincinnatos. Iiſdem opibus obtinuere, ut adverſus Latinos Volſcoſque, qui conjunctis legionibus ad Satricum caſtra habebant, nullo inpediente omnibus junioribus ſacramento adactis, tres exercitus ſcriberent: unum ad praeſidium urbis; alterum, qui, ſi qui alibi motus exſtitiſſet, ad ſubita belli mitti poſſet; tertium longe validiſſimum P. Valerius & L. Aemilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem inſtructam hoſtium loco aequo inveniſſent, extemplo pugnatum: &, ut nondum ſatis claram victoriam, ſic proſperae ſpei pugnam imber ingentibus procellis fuſus diremit. Poſtero die iterata pugna: & aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa ſocietate militiam Romanam edoctae, reſtabant. Eques inmiſſus ordines turbavit; turbatis ſigna peditum inlata: quantumque Romana ſe invexit acies, tantum hoſtes gradu demoti. Et ut ſemel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fuſi hoſtes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non caſtra, peterent, ab equitatu maxime caeſi. Caſtra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae ſimili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope veſtigiis ſequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hoſtes, quam Ro-

manus extrema agminis carpere aut morari poſſet. Inde aliquot dies vaſtando agro abſumti, nec Romanis ſatis inſtructis adparatu bellico ad moenia adgredienda, nec illis ad ſubeundum pugnae caſum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinoſque coorta; quum Antiates, victi malis ſubactique bello, in quo & nati erant, & conſenuerant, deditionem ſpectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perſeverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, poſtquam utriſque adparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incepta perſequerentur. Latini profecti a ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtae ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adverſae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis, (quum faces pariter ſacris profaniſque injicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia Deûm arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos ea rabie inpetus Tuſculum tulit, ob

iram, quod, deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem, ſe dediſſent. Patentibus portis quum inproviſo incidiſſent, primo clamore oppidum praeter arcem captum eſt. In arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nuncioſque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quinctius & Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. Clauſas portas Tuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc moenia Tuſculi tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriuſque partis animos. Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſe ipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urguentur Latini: nec inpetus Tuſculanorum, decurrentium ex ſuperiore loco, ſuſtinent: nec Romanos, ſubeuntes moenia molienteſque obices portarum, arcere poſſunt. Scalis prius moenia capta; inde effracta clauſtra portarum. Et quum anceps hoſtis & a fronte & a tergo urgueret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quid-

quam ſupereſſet; in medio caeſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

XXXIV. Quanto magis proſperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miſeriaeque plebis creſcebant; quum eo ipſo, quod neceſſe erat ſolvi, facultas ſolvendi inpediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari poſſet, fama & corpore, judicati atque addicti, creditoribus ſatisfaciebant, poenaque in vicem fidei ceſſerat. Adeo ergo obnoxios ſubmiſerant animos non infimi ſolum, ſed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; ſed ne ad plebejos quidem magiſtratus capeſſendos petendoſque ulli viro acri experientique animus eſſet: poſſeſſionemque honoris, uſurpati modo a plebe per paucos annos, recuperaſſe in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri eſſet, parva (ut plerumque ſolet) rem ingentem moliundi cauſſa intervenit. M. Fabii Ambuſti, potentis viri, quum inter ſui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, inluſtri quidem, viro tamen plebejo: eaque ipſa adfinitas haud ſpreta gratiam Fabio ad

vulgum quaeſierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo ſorores Fabiae quum inter ſe (ut fit) ſermonibus tempus terent, lictor Sulpicii, quum is de foro ſe domum reciperet, forem (ut mos eſt) virga percuteret. Quum ad id, moris ejus inſueta, expaviſſet minor Fabia, riſui ſorori fuit, miranti ignorare id ſororem. Ceterum is riſus ſtimulos parvis mobili rebus animo muliebri ſubdidit: frequentia quoque proſequentium rogantiumque, " numquid " vellet?" credo fortunatum matrimonium ei ſororis viſum; ſuique ipſam malo arbitrio, quo a proximis quiſque minime anteiri vult, poenituiſſe. Confuſam eam ex recenti morſu animi quum pater forte vidiſſet, percunctatus, " ſatin' ſalvae?" avertentem cauſſam doloris (quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter ſciſcitando, ut fateretur, eam eſſe cauſſam doloris, quod juncta inpari eſſet, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare poſſet. Conſolans inde filiam Ambuſtus bonum animum habere juſſit: eoſdem prope diem domi viſuram honores, quos apud ſororem videat. Inde conſilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, ſtrenuo adoleſcente, & cujus ſpei nihil praeter genus patricium deeſſet.

XXXV. Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis, nullum ſperaret. Adcingendum ad eam cogitationem eſſe. Conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebejos, unde, ſi porro adnitantur, pervenire ad ſumma, & Patribus aequari, tam honore, quam virtute, poſſent. In praeſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimet ipſi viam ad ceteros honores aperirent. Creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adverſus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod uſuris pernumeratum eſſet, id, quod ſupereſſet, triennio aequis portionibus perſolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique alter ex plebe crearetur. Cuncta ingentia, & quae ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniae, honorum, diſcrimine propoſito, conterriti Patres, quum trepidaſſent, publicis privatiſque conſiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem, invento, collegas adverſus tribunicias rogationes comparaverunt.

Qui, ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, ſtipati Patrum praeſidiis, nec recitari rogationes, nec ſollemne quidquam aliud ad ſciſcendum plebi fieri paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſaepe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes eſſent; " Bene " habet," inquit Sextius. " Quandoquidem " tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo " telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia " indicite, Patres, tribunis militum creandis. " Faxo, ne juvet vox iſta, VETO, qua nunc " concinentes collegas noſtros tam laeti auditis." Haud irritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque, tribuni plebis refecti, nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt. Eaque ſolitudo magiſtratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, geſtientes otio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, & agrum Romanum aliquoties incurſavere, & Tuſculum obpugnare adorti ſunt. Eaque res, Tuſculanis veteribus ſociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, ſed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem ſunt habita; creatique tribuni militum L.

Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum moenia compulere. Obſidebanturque haud paullo vi majore Velitrae, quam Tuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obſideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, A. & M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore diſcrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. Et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, interceſſioni ſuae praetendebant: " Velitris in exerci-
" tu plebis magnam partem abeſſe: in adventum
" militum comitia differri debere, ut univerſa
" plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret."
Sextius Liciniuſque, cum parte collegarum, &

uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de ſingulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: " Auderent- " ne poſtulare, ut, quum bina jugera agri plebi " dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere " liceret? Ut ſinguli prope trecentorum civium " poſſiderent agros, plebejo homini vix ad tectum " neceſſarium, aut locum ſepulturae, ſuus pateret " ager? An placeret, foenore circumventam ple- " bem potius, quam ſorte creditum ſolvat, corpus " in nervum ac ſupplicia dare: & gregatim quo- " tidie de foro addictos duci, & repleri vinctis " nobiles domos? &, ubicumque patricius habitet, " ibi carcerem privatum eſſe?"

XXXVII. Haec indigna miſerandaque auditu quum apud timentes ſibimet ipſos, majore audientium indignatione, quam ſua, increpuiſſent: " at- " qui nec agros occupandi modum, nec foenore " trucidandi plebem alium Patribus umquam " fore," adfirmabant, " niſi alterum ex plebe " conſulem, cuſtodem ſuae libertatis, plebes feciſ- " ſet. Contemni jam tribunos plebis, quippe " quae poteſtas jam ſuam ipſa vim frangat inter- " cedendo. Non poſſe aequo jure agi, ubi impe- " rium penes illos, penes ſe auxilium tantum ſit. " Niſi imperio communicato, numquam plebem " in parte pari reipublicae fore: nec eſſe, quod

" quiſquam ſatis putet, ſi plebejorum ratio comi-
" tiis conſularibus habeatur: niſi alterum conſu-
" lem utique ex plebe fieri neceſſe ſit, neminem
" fore. An jam memoria exiſſe, quum tribunos
" militum idcirco potius, quam conſules, creari
" placuiſſet, ut & plebejis pateret ſummus honos,
" quatuor & quadraginta annis neminem ex ple-
" be tribunum militum creatum eſſe? Qui crede-
" rent, duobuſne in locis ſua voluntate inpartitu-
" ros plebi honorem, qui octona loca tribunis mili-
" tum creandis occupare ſoliti ſint? & ad conſu-
" latum viam fieri paſſuros, qui tribunatum ſep-
" tum tam diu habuerint? Lege obtinendum eſſe,
" quod comitiis per gratiam nequeat; & ſeponen-
" dum extra certamen alterum conſulatum, ad
" quem plebi ſit aditus. Quoniam in certamine
" relictus praemium ſemper potentioris futurus ſit.
" Nec jam poſſe dici id, quod antea jactare ſoliti
" ſint, non eſſe in plebejis idoneos viros ad curu-
" les magiſtratus. Numquid enim ſocordius aut
" ſegnius rempublicam adminiſtrari poſt P. Lici-
" nii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe crea-
" tus ſit, quam per eos annos geſta ſit, quibus
" praeter patricios nemo tribunus militum fuerit?
" quin contra patricios aliquot damnatos poſt tri-
" bunatum, neminem plebejum. Quaeſtores
" quoque, ſicut tribunos militum, paucis ante
" annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum

" populum Romanum poenituiſſe. Conſulatum " ſupereſſe plebejis: eam eſſe arcem libertatis, id " columen. Si eo perventum ſit, tum populum " Romanum vere exactos ex urbe reges, & ſtabi- " lem libertatem ſuam exiſtimaturum. Quippe " ex illa die in plebem ventura omnia, quibus pa- " tricii excellant, imperium atque honorem, glo- " riam belli, genus, nobilitatem, magna ipſis " fruenda, majora liberis relinquenda." Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris ſacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obſidebat.

XXXVIII. Prius circumactus eſt annus, quam a Velitris reducerentur legiones. Ita ſuſpenſa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. Nam plebis tribunos eoſdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio ſtatim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: &, quum tribus vocarentur, nec interceſſio collegarum latoribus obſtaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, ſummum imperium ſummumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. Dicitur M. Furius Camillus,

qui magiſtrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adverſus tantum adparatum adverſariorum & ipſi cauſſam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad ſuffragium vocant. Quum dictator, ſtipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque conſediſſet, atque ageretur res ſolito primum certamine inter ſe tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, &, quanto jure potentior interceſſio erat, tantum vinceretur favore legum ipſarum latorumque, &, " Uti rogas," primae tribus dicerent; tum Camillus, " Quandoquidem," inquit, " Quirites, jam vos tribunicia libido, non " poteſtas, regit, & interceſſionem, feceſſione " quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis " irritam, qua peperiſtis; non reipublicae magis " univerſae, quam veſtra cauſſa, dictator inter- " ceſſioni adero, everſumque veſtrum auxilium " imperio tutabor. Itaque, ſi C. Licinius & L. " Sextius interceſſioni collegarum cedunt; nihil " patricium magiſtratum inferam concilio plebis. " Si adverſus interceſſionem, tamquam captae civi- " tati leges inponere tendent, vim tribuniciam a " ſe ipſa diſſolvi non patiar." Adverſus ea quum contemtim tribuni plebis rem nihilo ſegnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, miſit. Et addidit minas, ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adac-

turum, exercitumque extemplo ex urbe eductu-rum. Terrorem ingentem incuſſerat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. Sed, re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicavit; ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam: ſeu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs ſcivit, ut, ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentûm millium ei multa eſſet. Sed auſpiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipſius viri facit ingenium, tum quod ei ſubfectus eſt extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari adtinebat ad id certamen, quo M. Furius victus eſſet? & quod eumdem M. Furium dictatorem inſequens annus habuit, haud ſine pudore certe fractum priore anno in ſe imperium repetiturum: ſimul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut & huic rogationi, qua ſe in ordinem cogi videbat, obſiſtere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & haec lata erat, inpedire: &, quoad uſque ad memoriam noſtram tribuniciis conſularibuſque certatum viribus eſt, dictaturae ſemper altius faſtigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora eſſent. Nam de foenore atque agro rogationes ju-

bebant, de plebejo conſulatu antiquabant. Et perfecta utraque res eſſet, ni tribuni ſe in omnia ſimul conſulere plebem dixiſſent. P. Manlius deinde dictator rem in cauſſam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magiſtro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres paſſos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii ſe apud Patres excuſare ſolitum, ſimul negantem, magiſtri equitum majus, quam tribuni conſularis, imperium eſſe. Licinius Sextiuſque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia eſſent, ita ſe gerere, ut, negando jam ſibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod diſſimulando petebant, plebem. " Nonum ſe annum " jam velut in aciem adverſus optimates maximo " privatim periculo, nullo publice emolumento " ſtare. Conſenuiſſe jam ſecum & rogationes " promulgatas, & vim omnem tribuniciae poteſta- " tis. Primo interceſſione collegarum in leges " ſuas pugnatum eſſe: deinde ablegatione juven- " tutis ad Veliternum bellum: poſtremo dictato- " rium fulmen in ſe intentatum. Jam nec colle- " gas, nec bellum, nec dictatorem obſtare; quip- " pe qui etiam omen plebejo conſuli, magiſtro " equitum ex plebe dicendo, dederit. Se ipſam " plebem & commoda morari ſua. Liberam ur- " bem ac forum a creditoribus, liberos agros ab " injuſtis poſſeſſoribus extemplo, ſi velit, habere

" poſſe. Quae munera quando tandem ſatis gra-
" to animo aeſtimaturos, ſi, inter accipiendas de
" ſuis commodis rogationes, ſpem honoris latori-
" bus earum incidant? non eſſe modeſtiae populi
" Romani id poſtulare, ut ipſe foenore levetur, &
" in agrum injuria poſſeſſum a potentibus indu-
" catur; per quos ea conſecutus ſit, ſenes tribuni-
" cios non ſine honore tantum, ſed etiam ſine ſpe
" honoris, relinquat. Proinde ipſi primum ſtatue-
" rent apud animos, quid vellent: deinde comitiis
" tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunc-
" tim ferri ab ſe promulgatas rogationes vellent,
" eſſe, quod eoſdem reficerent tribunos plebis:
" perlaturos enim, quae promulgaverint. Sin,
" quod cuique privatim opus ſit, id modo accipi
" velint; opus eſſe nihil invidioſa continuatione
" honoris; nec ſe tribunatum, nec illos ea, quae
" promulgata ſint, habituros."

XL. Adverſus tam obſtinatam orationem tribunorum quum, prae indignitate rerum, ſtupor ſilentiumque inde ceteros Patrum defixiſſet; Ap. Claudius Craſſus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam ſpe, ad diſſuadendum proceſſiſſe, & locutus in hanc fere ſententiam eſſe: Ne-
" que novum, neque inopinatum mihi ſit, Quirites,
" ſi, quod unum familiae noſtrae ſemper objectum
" eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoque
" audiam: Claudiae genti jam inde ab initio nil

" antiquius in republica Patrum majeſtate fuiſſe;
" ſemper plebis commodis adverſatos eſſe. Quo-
" rum alterum neque nego, neque inficias eo, nos,
" ex quo adſciti ſumus ſimul in civitatem & Pa-
" tres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta po-
" tius, quam inminuta, majeſtas earum gentium,
" inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet.
" Illud alterum pro me majoribuſque meis con-
" tendere auſim, Quirites, (niſi, quae pro univer-
" ſa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam in-
" colenti urbem, adverſa quis putet) nihil nos,
" neque privatos, neque in magiſtratibus, quod
" incommodum plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec
" ullum factum dictumve noſtrum contra utilita-
" tem veſtram (etſi quaedam contra voluntatem
" fuerint) vere referri poſſe. An hoc, ſi Claudiae
" familiae non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus,
" ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duo-
" bus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate
" ſciam, reticere poſſim? L. illum Sextium & C.
" Licinium, perpetuos (ſi Diis placet) tribunos,
" tantum licentiae novem annis, quibus regnant,
" ſumſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam
" ſuffragii, non in comitiis, non in legibus juben-
" dis, ſe permiſſuros eſſe? Sub conditione, inquit,
" nos reficietis decimum tribunos. Quid eſt aliud
" dicere, quod petunt alii, nos adeo faſtidimus,
" ut ſine mercede magna non accipiamus. Sed

" quae tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper
" tribunos plebis habeamus? ut rogationes, in-
" quit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu
" utiles, ſeu inutiles ſunt, omnes conjunctim acci-
" piatis. Obſecro vos, Tarquinii tribuni plebis,
" putate me ex media concione unum civem ſub-
" clamare: Bona venia veſtra liceat ex his rogati-
" onibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus
" eſſe; antiquare alias. Non, inquit, licebit.
" Tu de foenore atque agris, quod ad vos omnes
" pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in ur-
" be Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Li-
" cinium conſules, quod indignaris, quod abomi-
" naris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero.
" Ut ſi quis ei, quem urgueat fames, venenum po-
" nat cum cibo; & aut abſtinere eo, quod vitale
" ſit, jubeat, aut mortiferum vitali admiſceat.
" Ergo, ſi eſſet libera haec civitas, non tibi fre-
" quentes ſubclamaſſent? Abi hinc cum tribuna-
" tibus ac rogationibus tuis. Quid? ſi tu non
" tuleris, quod commodum eſt populo accipere,
" nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, ſi
" quis (quod illi volunt invidioſius eſſe) Claudius
" diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis
" veſtrûm, Quirites, ferret? Numquamne vos res
" potius, quam auctores, ſpectabitis? ſed omnia
" ſemper, quae magiſtratus ille dicet, ſecundis au-
" ribus, quae ab noſtrûm quo dicentur, adverſis

" accipietis? At hercule ſermo eſt minime civilis.
" Quid? Rogatio qualis eſt, quam a vobis an-
" tiquatam indignantur? ſermoni, Quirites, ſi-
" millima. Conſules, inquit, rogo, ne vobis,
" quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui
" utique alterum ex plebe fieri conſulem jubet;
" nec duos patricios creandi poteſtatem vobis per-
" mittit? Si hodie bella ſint, quale Etruſcum
" fuit, quum Porſena Janiculum inſedit; quale
" Gallicum modo, quum praeter Capitolium at-
" que arcem omnia haec hoſtium erant, & con-
" ſulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex
" Patribus L. ille Sextius peteret; poſſetiſne ferre,
" Sextium haud pro dubio conſulem eſſe, Ca-
" millum de repulſa dimicare? Hoccine eſt in
" commune honores vocare, ut duos plebejos fie-
" ri conſules liceat, duos patricios non liceat?
" & alterum ex plebe creari neceſſe ſit, utrum-
" que ex Patribus praeterire liceat? Quaenam
" iſta ſocietas, quaenam conſortio eſt? Parum
" eſt, ſi, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in
" partem ejus venis, niſi partem petendo totum
" traxeris? Timeo, inquit, ne, ſi duos licebit
" creari patricios, neminem creetis plebejum.
" Quid eſt dicere aliud, quia indignos veſtra vo-
" luntate creaturi non eſtis, neceſſitatem vobis
" creandi, quos non vultis, inponam? Quid
" ſequitur, niſi ut ne beneficium quidem debeat

" populo, ſi cum duobus patriciis unus petierit
" plebejus, & lege ſe, non ſuffragio, creatum dicat?"

XLI. " Quomodo extorqueant, non quomo-
" do petant honores, quaerunt: & ita maxima
" ſunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem
" debeant; & occaſionibus potius, quam virtute,
" petere honores malunt. Eſt aliquis, qui ſe in-
" ſpici, aeſtimari faſtidiat; qui certos ſibi uni
" honores inter dimicantes competitores aequum
" cenſeat eſſe; qui ſe arbitrio veſtro eximat; qui
" veſtra neceſſaria ſuffragia pro voluntariis, & ſer-
" va pro liberis faciat. Omitto Licinium Sexti-
" umque, quorum annos in perpetua poteſtate,
" tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis
" eſt hodie in civitate tam humilis, cui non via
" ad conſulatum facilior per iſtius legis occaſio-
" nem, quam nobis ac liberis noſtris, fiat? ſi
" quidem nos, ne quum volueritis quidem, cre-
" are interdum poteritis; iſtos, etiam ſi nolueri-
" tis, neceſſe ſit. De indignitate ſatis dictum eſt:
" (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de
" religionibus atque auſpiciis, quae propria Deo-
" rum inmortalium contemtio atque injuria eſt,
" loquar? Auſpiciis hanc urbem conditam eſſe,
" auſpiciis bello ac pace, domi militiaeque, om-
" nia geri, quis eſt, qui ignoret? Penes quos
" igitur ſunt auſpicia more majorum? nempe,
" penes Patres. Nam plebejus quidem magiſtra-

" tus nullus auſpicato creatur. Nobis adeo pro-
" pria ſunt auſpicia, ut non ſolum, quos popu-
" lus creat patricios magiſtratus, non aliter, quam
" auſpicato, creet; ſed nos quoque ipſi ſine ſuf-
" fragio populi auſpicato interregem prodamus, &
" privatim auſpicia habeamus, quae iſti ne in
" magiſtratibus quidem habent. Quid igitur ali-
" ud, quam tollit ex civitate auſpicia, qui, ple-
" bejos conſules creando, a Patribus, qui ſoli ea
" habere poſſunt, aufert? Eludant nunc licet
" religiones. Quid enim eſt, ſi pulli non paſcen-
" tur? ſi ex cavea tardius exierint? ſi occinuerit
" avis? Parva ſunt haec: ſed parva iſta non
" contemnendo majores noſtri maximam hanc
" rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil
" pace Deorum opus ſit, omnes ceremonias pol-
" luimus. Vulgo ergo pontifices, augures, ſa-
" crificuli reges creentur: cuilibet apicem dia-
" lem, dummodo homo ſit, inponamus: trada-
" mus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque
" curam, quibus nefas eſt. Non leges auſpicato
" ferantur, non magiſtratus creentur: nec centu-
" riatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fi-
" ant. Sextius & Licinius, tamquam Romulus
" ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pe-
" cunias alienas, quia agros dono dant. Tanta
" dulcedo eſt ex alienis fortunis praedandi: nec
" in mentem venit, altera lege ſolitudines vaſtas

" in agris fieri pellendo finibus dominos: altera " fidem abrogari, cum qua omnis humana ſocie- " tas tollitur. Omnium rerum cauſſa vobis anti- " quandas cenſeo iſtas rogationes. Quod faxitis, " Deos velim fortunare."

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius & Licinius, de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad conſulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes ceſſit Patribus, ut, in praeſentia conſulum mentione omiſſa, tribuni militum crearentur. Creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius ſextum. Quum praeter Velitrarum obſidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis eſſent; fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum magiſtrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor eſt Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conſeruit, in conſpectu duorum exercituum caeſum torque ſpoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem

haud minus poſt annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, ſigna collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria priſtinae cladis adtulerant) victoria fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis caſtris caeſa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga ſe longinqua, tum quod paſſim eos ſimul pavor terrorque diſtulerant, ab hoſte ſeſe tutati ſunt. Dictatori, conſenſu Patrum plebiſque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi ſeditio excepit: & per ingentia certamina dictator ſenatuſque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur; & comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus conſul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. Quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ſeceſſionem plebis res terribileſque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus ſedatae diſcordiae ſunt, conceſſumque ab nobilitate plebi de conſule plebejo; a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem ſenatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando umquam alias, Deûm inmortalium cauſſa libenter facturos fore, ut ludi maximi

fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recuſantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis eſt juvenibus, ſe id honoris Deûm inmortalium cauſſa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus quum ab univerſis gratiae actae eſſent, factum ſenatuſconſultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI SEPTIMI.

Duo novi magiſtratus adjecti ſunt, praetura & curulis aedilitas. Peſtilentia civitas laboravit, eamque inſignem fecit mors Furii Camilli. Cujus remedium & finis quum per novas religiones quaereretur, ludi ſcenici tunc primum facti ſunt. Quum dies L. Manlio dicta eſſet a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium rus relegatum ſine ullo crimine; adoleſcens ipſe, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, ſtrictoque gladio coëgit eum in verba ſua jurare, non perſeveraturum ſe in accuſatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretioſa miſſa ſunt in praealtam voraginem urbis Romanae. In eam

Curtius armatus, ſedens equo, ſe praecipitavit, eaque expleta eſt. T. Manlius adoleſcens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in ſingulare certamen deſcendit, eique occiſo torquem aureum detraxit; quem ipſe poſtea tulit, & ex eo Torquatus eſt nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina & Publilia. Licinius Stolo lege ab ipſo lata damnatus eſt, quod plus quingentis jugeribus agri poſſideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, inſidente galeae corvo, & unguibus roſtroque hoſtem infeſtante, occidit, & ex eo Corvi nomen accepit; conſulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus eſt. Amicitia cum Karthaginienſibus juncta. Campani, quum urguerentur a Samnitibus bello, auxilio adverſus eos a ſenatu petito, quum id non inpetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. Ob quam cauſſam ea, quae populi Romani facta eſſent, defendi bello adverſus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio conſule exercitus in iniquum locum deductus in magno diſcrimine eſſet, P. Decii Muris tribuni militum

opera ſervatus eſt. Qui, occupato colle ſuper id jugum, in quo Samnites conſederant, occaſionem conſuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipſe ab hoſtibus circumſeſſus erupit. Quum milites Romani, qui Capuae in praeſidio erant relicti, de ea occupanda urbe conſpiraſſent, &, detecto conſilio, metu ſupplicii a populo Romano defeciſſent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui conſilio ſuo eos a furore revocaverat, patriae reſtituti ſunt. Res praeterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos proſpere geſtas continet.

TITI LIVII
PATAVINI

LIBER SEPTIMUS.

I. ANNUS hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura & curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso plebi altero consulatu Plebes. Consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus, curulibus sellis praetextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumsisset, praetorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde inposita est senatui ex Patribus jubendi aediles curules creari. Primo, ut alternis

annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Servilio conſulibus, & ab ſeditione & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe. Maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exſulatum iret; clarior in exſilio vel deſiderio civitatis, quae capta abſentis inploravit opem, vel felicitate, qua reſtitutus in patriam ſecum patriam ipſam reſtituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignuſque habitus, quem ſecundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc & inſequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, conſulibus, peſtilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, niſi quod pacis Deûm expoſcendae cauſſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit. Et quum vis morbi nec humanis conſiliis nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo, (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia coeleſtis irae placamina inſtituti dicuntur. Ceterum parva quoque

(ut ferme principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria adciti, ad tibicinis modos ſaltantes, haud indecoros motus more Tuſco dabant. Imitari deinde eos juventus, ſimul inconditis inter ſe jocularia fundentes verſibus, coepere; nec abſoni a voce motus erant. Accepta itaque res ſaepiuſque uſurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hiſter Tuſco verbo ludio vocabatur, nomen hiſtrionibus inditum: qui non, ſicut ante, Feſcennino verſu ſimilem incompoſitum temere ac rudem alternis jaciebant; ſed inpletas modis ſaturas, deſcripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius poſt aliquot annos, qui ab ſaturis auſus eſt primus argumento fabulam ſerere, (idem ſcilicet, id quod omnes tum erant, ſuorum carminum actor) dicitur, quum ſaepius revocatus vocem obtudiſſet, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis uſus inpediebat. Inde ad manum cantari hiſtrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipſorum voci relicta. Poſtquam lege hac fabularum ab riſu ac ſoluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; juventus, hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus jactitare coepit: quae inde exodia poſtea adpel-

lata, conſertaque fabellis potiſſimum Atellanis ſunt. Quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit juventus, nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt. Eo inſtitutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & ſtipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda viſa eſt: ut adpareret, quam ab ſano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. Quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi ſuperfuſo inrigatus inpediſſet, id vero, velut averſis jam Diis adſpernantibuſque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino ſecundum conſulibus, quum piaculorum magis conquiſitio animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam. Ea religione adductus ſenatus dictatorem clavi figendi cauſſa dici juſſit. Dictus L. Manlius Imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit. Lex vetuſta eſt, priſcis literis verbiſque ſcripta, ut, qui praetor maximus ſit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri aedis Jovis optimi maximi,

ex qua parte Minervae templum eſt. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum ſit. Volſiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae, Etruſcae Deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius adfirmat. M. Horatius conſul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno poſt reges exactos; a conſulibus poſtea ad dictatores, quia majus imperium erat, ſollemne clavi figendi tranſlatum eſt. Intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe viſa res, propter quam dictator crearetur. Qua de cauſſa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac non ſolvendae religione, gratia creatus eſſet, bellum Hernicum adfectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tribunis plebis coortis, ſeu vi, ſeu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio inſequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio conſulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, ſed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caeſis, qui ad nomina non reſpondiſſent, partim in vincula ductis, inviſa erat: & ante omnia inviſum ipſum ingenium atrox, cognomenque

Imperioſi grave liberae civitati, ab oſtentatione ſaevitiae adſcitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac ſanguine ipſe ſuo exerceret. Criminique ei tribunus inter cetera dabat, " quod " filium juvenem, nullius probri compertum, " extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, " congreſſu aequalium prohibitum, in opus ſer- " vile, prope in carcerem atque in ergaſtulum, " dederit: ubi ſummo loco natus dictatorius juve- " nis quotidiana miſeria diſceret, vere imperioſo " patre ſe natum eſſe. At quam ob noxam? quia " infacundior ſit, & lingua inpromtus. Quod " naturae damnum utrum nutriendum patri, (ſi " quidquam in eo humani eſſet) an caſtigandum " ac vexatione inſigne faciendum fuiſſe? ne mu- " tas quidem beſtias minus alere ac fovere, ſi quid " ex progenie ſua parum proſperum ſit. At, Her- " cule, L. Manlium, malum malo augere filii, & " tarditatem ingenii inſuper premere; &, ſi quid " in eo exiguum naturalis vigoris ſit, id exſtin- " guere vita agreſti & ruſtico cultu, inter pecudes " habendo."

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipſius juvenis, irritatus eſt animus: quin contra, ſe quoque parenti cauſſam invidiae atque crimi- num eſſe, aegre paſſus, (ut omnes Dii homineſ- que ſcirent, ſe parenti opem latam, quam inimi- cis ejus, malle) capit conſilium, rudis quidem at-

que agreſtis animi, & quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inſcientibus cunctis, cultro ſubcinctus, mane in urbem, atque a porta domum confeſtim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, " opus eſſe ſibi domino " ejus convento extemplo," aït. " Nunciaret, T. " Manlium L. filium eſſe." Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem ſpes erat aut criminis aliquid novi, aut conſilii ad rem agendam, deferre) ſalute accepta redditaque, " eſſe" aït, " quae cum eo agere arbitris remotis velit." Procul inde omnibus abire juſſis, cultrum ſtringit: &, ſuper lectum ſtans ferro intento, niſi, in quae ipſe concepiſſet verba, juraret, " ſe patris ejus accuſan- " di cauſſa concilium plebis numquam habitu- " rum," ſe eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, ſe ſolum, inermem; illum praevalidum juvenem, &, quod haud minus timendum erat, ſtolide ferocem viribus ſuis cerneret) adjurat, in quae adactus eſt verba; & prae ſe deinde tulit, ea vi ſubactum ſe incepto deſtitiſſe. Nec perinde, ut maluiſſet plebes, ſibi ſuffragii ferendi de tam crudeli & ſuperbo reo poteſtatem fieri; ita aegre habuit, filium id pro parente auſum. Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertiſſet. Itaque non patri modo remiſſa cauſſae dictio eſt, ſed ipſi etiam ado-

leſcenti ea res honori fuit. Et quum eo anno primum placuiſſet, tribunos militum ad legiones ſuffragio fieri, (nam & antea, ſicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipſi faciebant) ſecundum in ſex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure & procul coetu hominum juventam egiſſet.

VI. Eodem anno, ſeu motu terrae, ſeu qua vi alia, forum medium ferme ſpecu vaſto conlapſum in inmenſam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terrae, quum pro ſe quiſque gereret, expleri potuiſſe prius, quam Deûm monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus poſſet? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, ſi rempublicam Romanam perpetuam eſſe vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, caſtigaſſe ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtuſque, eſſet. Silentio facto, templa Deorum inmortalium, quae foro inminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos manes porrigentem, ſe devoviſſe: equo deinde, quam poterat, maxime exornato inſidentem, armatum ſe in ſpecum inmiſiſſe, donaque ac fruges ſuper eum a multitudine virorum ac mulierum congeſtas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, ſed ab hoc adpellatum. Cura non deeſſet, ſi qua ad ve-

rum via inquirentem ferret: nunc fama rerum ſtandum eſt, ubi certam derogat vetuſtas fidem. Et lacus nomen ab hac recentiore inſignitius fabula eſt. Poſt tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis conſultus ſenatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam miſiſſet, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis cenſuit; populuſque id bellum frequens juſſit. L. Genucio conſuli ea provincia ſorte evenit. In exſpectatione civitas erat, quod primus ille de plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut ſecus conſulto habitura. Forte ita tulit caſus, ut Genucius, ad hoſtes magno conatu profectus, in inſidias praecipitaret; legionibus nec opinato pavore fuſis, conſul circumventus ab inſciis, quem interfeciſſent, occideretur. Quod ubi eſt Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate moeſti Patres, quantum feroces infelici conſulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: " Irent, crearent " conſules ex plebe, transferrent auſpicia, quo ne- " fas eſſet. Potuiſſe Patres plebiſcito pelli hono- " ribus ſuis: num etiam in Deos inmortales in- " auſpicatam legem valuiſſe? Vindicaſſe ipſos " ſuum numen, ſua auſpicia. Quae ut primum " contacta ſint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, " deletum cum duce exercitum documento fuiſſe,

" ne deinde, turbato gentium jure, comitia habe-
" rentur." His vocibus curia & forum perſonat. Ap. Claudium, quia diſſuaſerat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehenſi ab ſe conſilii incuſantem, dictatorem conſenſu patriciorum Servilius conſul dicit, delectuſque & juſtitium indictum.

VII. Priuſquam dictator legioneſque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occaſionem geſta egregie eſt. In Hernicos, morte conſulis contemtim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſuccedentes, hortante legato, & plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio eſt facta. Multum ab ſpe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiae duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas, tollit animos; ſimul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque ſegnius ad hoſtes bellum adparatur, qui, & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. Quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, ſcribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque inplevere.

Inmunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte, adnitendum ſcirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duûm millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primo ſtetit ambigua ſpe pugna; nequidquam ſaepe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hoſtium aciem. Poſtquam equeſtris pugna effectu, quam conatibus, vanior erat; conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam. Neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit. Multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, " quid deinde reſtaret," quaerendo, " ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, " neque pedites quidquam momenti facerent? " quam tertiam exſpectarent pugnam? quid ante " ſigna feroces profiluiſſent, & alieno pugnarent

"loco?" His inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt; poſtremo jam haud dubie avertunt: neque, tam vires pares quae ſuperaverit res, facile dictu eſt, niſi quod perpetua fortuna utriuſque populi & extollere animos, & minuere potuit. Uſque ad caſtra fugientes Hernicos Romanus ſequitur: caſtrorum obpugnatione, quia ſerum erat diei, abſtinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem ſignum dare poſſet: eo in noctem tractum erat certamen. Poſtero die deſerta fuga caſtra Hernicorum, & ſaucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab ſignis, quum praeter moenia eorum infrequentia conſpecta ſigna eſſent, fuſum, ac per agros trepida fuga palatum eſt. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Quarta pars militum amiſſa; &, ubi haud minus jacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Inſequenti anno, quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus conſules in Hernicos exercitum duxiſſent, neque inventis in agro hoſtibus, Ferentinum urbem eorum vi cepiſſent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clauſere. Ea ultima fuit cauſſa, quum multae antea querimoniae ultro citroque jactatae eſſent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno

fuiſſe, ſatis conſtat, & magiſtrum equitum Ser. Cornelium Maluginenſem. Macer Licinius comitiorum habendorum cauſſa, & ab Licinio conſule dictum ſcribit, quia, collega comitia bello praeferre feſtinante, ut continuaret conſulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. Quaeſita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit. Quum mentionem ejus rei in vetuſtioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici cauſſa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis caſtra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici cauſſa juſtitium edixiſſet, omnes juniores ſacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis caſtra poſuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium eſſet. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, ſatis diſcerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus proceſſit; &, quantum maxima voce potuit, "Quem "nunc," inquit, "Roma virum fortiſſimum ha"bet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noſter "duorum eventus oſtendat, utra gens bello ſit "melior."

X. Diu inter primores juvenum Romanorum ſilentium fuit, quum & abnuere certamen vere-

rentur, & praecipuam ſortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit: " Injuſſu tuo," inquit, " imperator, extra ordinem numquam pugnave- " rim, non ſi certam victoriam videam. Si tu " permittis, volo ego illi belluae oſtendere, quan- " do adeo ferox praeſultat hoſtium ſignis, me " ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex " rupe Tarpeja dejecit." Tum dictator, " Macte " virtute," inquit, " ac pietate in patrem, pa- " triamque, T. Manli, eſto. Perge, & nomen " Romanum invictum, juvantibus Diis, praeſta." Armant inde juvenem aequales. Pedeſtre ſcutum capit, Hiſpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adverſus Gallum ſtolide laetum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis viſum eſt) linguam etiam ab inriſu exſerentem, producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem: & duo in medio armati, ſpectaculi magis more, quam lege belli, deſtituuntur, nequaquam viſu ac ſpecie aeſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte pictiſque & auro caelatis refulgens armis: media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris ſpecies. Non cantus, non exſultatio armorumque agitatio vana, ſed pectus, animorum

iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere inter duas acies, tot circa mortalium animis ſpe metuque pendentibus, Gallus, velut moles ſuperne inminens, projecto laeva ſcuto, in advenientis arma hoſtis vanum caeſim cum ingenti ſonitu enſem dejecit. Romanus, mucrone ſubrecto, quum ſcuto ſcutum imum perculiſſet, totoque corpore interior periculo vulneris factus, inſinuaſſet ſe inter corpus armaque, uno alteroque ſubinde ictu ventrem atque inguina hauſit, & in ſpatium ingens ruentem porrexit hoſtem. Jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque ſpoliavit: quem reſperſum cruore collo circumdedit ſuo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab ſtatione obviam militi ſuo progreſſi, gratulantes laudanteſque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde poſteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, miriſque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad univerſi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide caſtris, in Tiburtem agrum, atque inde, ſocietate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus ad-

jutus, mox in Campaniam tranſierit. Ea fuit cauſſa, cur proximo anno C. Poetelius Balbus conſul, quum collegae ejus M. Fabio Ambuſto Hernici provincia eveniſſet, adverſus Tiburtes juſſu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediſſent, foedae populationes in Lavicano, Tuſculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, ſunt factae. Et, quum adverſus Tiburtem hoſtem duce conſule contenta reſpublica eſſet, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. Creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magiſtrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, ſi proſpere id bellum eveniſſet, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes conſulari exercitu juſſo manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, ſacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina eſt totius viribus urbis, in conſpectu parentum conjugumque ac liberorum. Quae magna, etiam abſentibus, hortamenta animi, tum ſubjecta oculis, ſimul verecundia miſericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita caede, avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur, ſicut arcem belli Gallici, petunt: palati a conſule Poetelio haud procul Tibure excepti, egreſſis ad opem ferendam Tiburtibus, ſimul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab

conſule res geſta eſt. Et conſul alter Fabius proeliis primum parvis, poſtremo una inſigni pugna, quum hoſtes totis adorti copiis eſſent, Hernicos devincit. Dictator, conſulibus in ſenatu & apud populum magnifice conlaudatis, & ſuarum quoque rerum illis remiſſo honore, dictatura ſe abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibuſque geminum triumphum egit. Fabio ſatis viſum, ut ovans urbem iniret. Inridere Poetelii triumphum Tiburtes: " Ubi enim eum ſecum " acie conflixiſſe? ſpectatores paucos fugae trepi- " dationiſque Gallorum, extra portas egreſſos, " poſtquam in ſe quoque fieri inpetum viderint, " & ſine diſcrimine obvios caedi, recepiſſe ſe " intra urbem. Eam rem triumpho dignam vi- " ſam Romanis? ne nimis mirum magnumque " cenſerent, tumultum exciere in hoſtium por- " tis, majorem ipſos trepidationem ante moenia " ſua viſuros."

XII. Itaque inſequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio conſulibus, primo ſilentio noctis ab Tibure agmine infeſto profecti, ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex ſomno excitatis ſubita res & nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inſcitia, qui, aut unde, hoſtes adveniſſent. Conclamatum tamen celeriter ad arma eſt, & portae ſtationibus, murique praeſidiis firmati: & ubi prima lux mediocrem multitu-

dinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hoſtem oſtendit, duabus portis egreſſi conſules utrimque aciem ſubeuntium jam muros adgrediuntur: adparuitque occaſione magis, quam virtute, fretos veniſſe. Adeo vix primum inpetum Romanorum ſuſtinuere. Quin etiam bono fuiſſe Romanis adventum eorum conſtabat, orientemque jam ſeditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compreſſam. Alius adventus hoſtium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienſes fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebuſque nequidquam repetitis, novi conſules C. Fabius & C. Plautius juſſu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbreſcebat. Sed inter multos terrores ſolatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex foedere vetuſto, quod multis intermiſerant annis, accepta. Quo praeſidio quum fulta res Romana eſſet, levius fuit, quod Gallos mox Praeneſte veniſſe, atque inde circa Pedum conſediſſe, auditum eſt. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. Conſul ad id adcitus C. Plautius dixit. Magiſter equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus conſularibus exercitibus electa, adverſus Gallos duxerunt. Lentius id

aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum avidi certaminis fuiſſent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae ſe committere adverſus hoſtem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, ſine praeparato commeatu, ſine firmo munimento morantem. Ad hoc iis animis corporibuſque, quorum omnis in inpetu vis eſſet, parva eadem langueſceret mora. His conſiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, ſi quis injuſſu in hoſtem pugnaſſet. Milites, aegre id patientes, primo in ſtationibus vigiliiſque inter ſe dictatorem ſermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non juſſiſſent per conſules geri bellum. " Electum eſſe eximium imperatorem, " unicum ducem, qui nihil agenti ſibi de coelo " devolaturam in ſinum victoriam cenſeat." Eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his, jactare; " ſe injuſſu imperatoris aut dimica- " turos, aut agmine Romam ituros." Inmiſcerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, ſed jam in principiis ac praetorio in unum ſermones confundi, atque in concionis magnitudinem creſcere turba, & vociferari ex omnibus locis, " ut extemplo ad dictatorem ire-

" tur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius,
" ut virtute ejus dignum eſſet."

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedeſtria ſtipendia feciſſet, vir factis nobilior. Is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiis obedientiſſimum militem, " Scilicet, dictator," inquit, " condemnatum ſe univerſus exercitus a te igna-
" viae ratus, & prope ignominiae cauſſa deſtitu-
" tum ſine armis, oravit me, ut ſuam cauſſam
" apud te agerem. Equidem, ſicubi loco ceſ-
" ſum, ſi terga data hoſti, ſi ſigna foede amiſſa
" objici nobis poſſent, tamen hoc a te inpetrari
" aequum cenſerem, ut nos virtute culpam noſ-
" tram corrigere, & abolere flagitii memoriam
" nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fuſae
" legiones eamdem, quam per pavorem amiſe-
" rant, patriam, profectae poſtea ab Vejis, vir-
" tute recuperavere. Nobis, Deûm benignitate,
" felicitate tua populique Romani, & res & gloria
" eſt integra. Quamquam de gloria vix dicere
" auſim, ſi nos & hoſtes haud ſecus, quam foe-
" minas, abditos intra vallum omnibus contume-
" liis eludunt; & tu imperator noſter, quod ae-
" grius patimur, exercitum tuum ſine animis,
" ſine armis, ſine manibus judicas eſſe; & prius,

" quam expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſ-
" ti, ut te mancorum ac debilium ducem judi-
" cares eſſe. Quid enim aliud eſſe cauſſae cre-
" demus, cur veteranus dux, fortiſſimus bello,
" compreſſis, quod ajunt, manibus ſedeas? ut-
" cumque enim ſe habet res, te de noſtra virtute
" dubitaſſe videri, quam nos de tua, verius eſt.
" Sin autem non tuum iſtuc, ſed publicum eſt
" conſilium, & conſenſus aliquis Patrum, non
" Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus
" noſtris ablegatos tenet; quaeſo, ut ea, quae
" dicam, non a militibus imperatori dicta cen-
" ſeas, ſed a plebe Patribus; quae, ſicut vos veſ-
" tra habeatis conſilia, ſic ſe ſua habituram dicat.
" Quis tandem ſuccenſeat, milites nos eſſe, non
" ſervos veſtros? ad bellum, non in exſilium,
" miſſos? ſi quis det ſignum, in aciem educat,
" ut viris ac Romanis dignum ſit, pugnaturos?
" ſi nihil armis opus ſit, otium Romae potius,
" quam in caſtris, acturos? haec dicta ſint Patri-
" bus. Te, imperator, milites tui oramus, ut
" nobis pugnandi copiam facias. Quum vincere
" cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream
" inſignem deferre; tecum triumphantes urbem
" inire; tuum ſequentes currum Jovis optimi
" maximi templum gratantes ovanteſque adire."
Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis:

& undique, ut ſignum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, ſe recepit; Tulliumque ſecreto, quaenam haec res ſit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, " ne ſe oblitum diſciplinae mili-
" taris, ne ſui, neve imperatoriae majeſtatis,
" crederet: multitudini concitatae, quae ferme
" auctoribus ſimilis eſſet, non ſubtraxiſſe ſe du-
" cem; ne quis alius, quales mota creare multi-
" tudo ſoleret, exſiſteret. Nam ſe quidem nihil
" non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque
" tamen videndum magnopere eſſe, ut exercitum
" in poteſtate haberet. Differri non poſſe adeo
" concitatos animos. Ipſos ſibi locum ac tempus
" pugnandi ſumturos, ſi ab imperatore non de-
" tur." Dum haec loquuntur, jumenta forte paſcentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos ſaxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrimque eſt. Jamque haud procul juſto proelio res erant, ni celeriter diremtum certamen per centuriones eſſet. Adfirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt. Nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut

qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam aetate, uſi ſunt. Mulis ſtrata detrahi jubet: biniſque tantum centunculis relictis, agaſones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos, inponit. His fere mille effectis centum admiſcet equites. Et nocte ſuper caſtra in montes evadere, ac ſilvis ſe occultare jubet: neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum. Ipſe ubi inluxit, in radicibus montium extendere aciem coepit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo vani terroris adparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non deſcenſuros in aequum Romanos; deinde, ubi degreſſos repente viderunt, & ipſi avidi certaminis in proelium ruunt: priuſque pugna coepit, quam ſignum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invaſere Galli dextrum cornu: neque ſuſtineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex Tullium nomine increpans rogitanſque: "Siccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? "ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi "minae injuſſu imperatoris proelium inituros? "en ipſum imperatorem clara voce vocare ad

" proelium, & ire armatum ante prima ſigna. " Ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi " fuerint; in caſtris feroces, in acie pavidi?" Vera audiebant. Itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hoſtes: eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator, poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in laevum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, ſignum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt; tum metu, ne excluderentur, omiſſa pugna eſt, curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. Ubi quum obcurriſſet eis M. Valerius, magiſter equitum, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hoſtium munimentis) ad montes ſilvaſque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum ſpecie agaſonibuſque excepti ſunt: & eorum, quos pavor pertulerat in ſilvas, atrox caedes poſt ſedatum proelium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quam C. Sulpicius, juſtiorem de Gallis egit triumphum. Auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus, ſaxo quadrato ſeptum, in Capitolio ſacravit. Eodem anno & a conſulibus vario eventu bellatum. Nam Hernici a C. Plautio devicti ſubactique ſunt.

Fabius collega ejus incaute atque inconſulte adverſus Tarquinienſes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos ſeptem milites Romanos captos Tarquinienſes inmolarunt. Qua foeditate ſupplicii aliquanto ignominia populi Romani inſignitior fuit. Acceſſit ad eam cladem & vaſtatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incurſione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina & Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum eſt: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant.

XVI. Haud aeque laeta Patribus inſequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio conſulibus, de unciario foenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio eſt perlata: & plebs aliquanto eam cupidius ſcivit accepitque. Ad bella nova, priore anno deſtinata, Faliſci quoque hoſtes exorti, duplici crimine: quod & cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum eſt, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace lon-

ginqua, induxit: militemque praeda inplevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum ſecernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante moenia ſua caſtris permunitis conſediſſent; vocatis ad concionem militibus, " Caſtra nunc," inquit, " vobis hoſtium, urbemque praedae do, ſi " mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam " navaturos, nec praedae magis, " quam pug- " nae, paratos eſſe." Signum poſcunt ingenti clamore: celſique & ſpe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante ſigna Sex. Tullius, de quo ante dictum eſt, exclamat: " Adſpice, " imperator," inquit, " quemadmodum exerci- " tus tuus tibi promiſſa praeſtet:" piloque poſito, ſtricto gladio in hoſtem inpetum facit. Sequuntur Tullium anteſignani omnes, primoque inpetu avertere hoſtem: fuſum inde ad oppidum perſecuti, quum jam ſcalas moenibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero conſule nihil memorabile geſtum; niſi quod legem, novo exemplo ad Sutrium in caſtris tributim de viceſima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum eſſet, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis poſtea populum ſevocaret, capite ſanxe-

runt. Nihil enim non per milites, juratos in conſulis verba, quamvis pernicioſum populo, ſi id liceret, ferri poſſe. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate ſua lege decem millibus aeris eſt damnatus, quod mille jugerum agri cum filio poſſideret, emancipandoque filium fraudem legi feciſſet.

XVII. Novi conſules inde, M. Fabius Ambuſtus ſecundum & M. Popillius Laenas ſecundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas geſſit: qui, hoſte in urbem compulſo, agros vaſtavit. Faliſci Tarquinienſeſque alterum conſulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod ſacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibuſque praelatis, inceſſu furiali militem Romanum inſueta turbaverunt ſpecie: & tunc quidem velut lymphati & adtoniti munimentis ſuis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi conſul legatique, ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; & in ea ipſa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Diſcuſſo itaque vano adparatu hoſtium, quum in ipſos armatos ſe intuliſſent, averterunt totam aciem: caſtriſque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus jocis quum adparatum hoſtium, tum ſuum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruſ-

cum, &, Tarquinienſibus Faliſciſque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adverſus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magiſtrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiſcuo eſſe: omnique ope inpediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. Eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus juſſit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hoſtium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes obpreſſit. Caſtra quoque, necopinato adgreſſus, cepit. Et, octo millibus hoſtium captis, ceteris aut caeſis, aut ex agro Romano fugatis, ſine auctoritate Patrum, populi juſſu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebejum, nec per conſulem, comitia conſularia haberi volebant, & alter conſul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambuſtus. In ſecundo interregno orta contentio eſt, quod duo patricii conſules creabantur: intercedentibuſque tribunis, interrex Fabius ajebat, " in duodecim " tabulis legem eſſe, ut, quodcumque poſtremum " populus juſſiſſet, id jus ratumque eſſet; juſſum " populi & ſuffragia eſſe." Quum intercedendo

tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuiſſent; duo patricii conſules creati ſunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magiſtratum inierunt.

XVIII. Quadringenteſimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto triceſimo, quam a Gallis reciperata, ablato poſt undecimum annum a plebe conſulatu, patricii conſules ambo ex interregno magiſtratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; ſive duorum conſulum auſpicio bellum ibi geſtum eſt, ut ſcripſere quidam; ſeu per idem tempus Tarquinienſium quoque ſunt vaſtati agri ab Sulpicio conſule, quo Valerius adverſus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen conſulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam ſuae, non ſolum virtutis, ducebant eſſe, ut accepiſſent duo patricii conſulatum, ita ambobus patriciis mandare. Quin aut toto cedendum eſſe, ſi plebejus jam magiſtratus conſulatus fiat, aut totum poſſidendum, quam poſſeſſionem integram a patribus accepiſſent. Plebes contra fremit: "Quid ſe vivere, quid in parte civium "cenſeri: ſi, quod duorum hominum virtute, "L. Sextii ac C. Licinii, partum ſit, id obti-"nere univerſi non poſſint? Vel reges, vel decem-"viros, vel, ſi quod triſtius ſit imperii nomen,

" patiendum eſſe potius, quam ambos patricios " conſules videant, nec in vicem pareatur atque " imperetur; ſed pars altera, in aeterno imperio " locata, plebem nuſquam alio natam, quam ad " ſerviendum, putet." Non deſunt tribuni auctores turbarum; ſed inter concitatos per ſe omnes vix duces eminent. Aliquoties fruſtra in campum deſcenſum quum eſſet, multique per ſeditiones acti comitiales dies; poſtremo victae perſeverantia conſulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, " actum eſſe de libertate" vociferantes, " relin- " quendumque non campum jam ſolum, ſed " etiam urbem captam atque obpreſſam regno " patriciorum," moeſta plebs ſequeretur. Conſules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo ſegnius perficiunt. Creati conſules ambo patricii, M. Fabius Ambuſtus tertium, T. Quinctius. In quibuſdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium conſulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno proſpere geſta. Cum Tiburtibuſque ad deditionem pugnatum. Saſſula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuiſſent, ni univerſa gens, poſitis armis, in fidem conſulis veniſſet. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienſes acerbe ſaevitum, multis mortalibus in acie caeſis. Ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobiliſſimus

quiſque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui miſſi Romam erant, mitior fuit. Medio in foro omnes virgis caeſi ac ſecuri percuſſi. Id pro inmolatis in foro Tarquinienſium Romanis poenae hoſtibus redditum. Res bello bene geſtae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab ſenatu reſponſum: foedere in ſocietatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. Nam etſi, unciario foenore facto, levata uſura erat, ſorte ipſa obruebantur inopes, nexumque inibant. Eo nec patricios ambo conſules, neque comitiorum curam, publicave ſtudia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Conſulatus uterque apud patricios manet. Conſules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruſcum intentam civitatem, quia Caeritem populum miſericordia conſanguinitatis Tarquinienſibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volſcos convertere, nunciantes, exercitum conſcriptum armatumque jam ſuis finibus inminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos eſſe. Cenſuit igitur ſenatus, neutram neglegendam rem eſſe: utroque legiones ſcribi, conſuleſque ſortiri provincias juſſit. Inclinavit deinde pars major curae in Etruſcum bellum; poſtquam literis Sulpicii conſulis, cui

Tarquinii provincia evenerat, cognitum eſt, depopulatum agrum circa Romanas ſalinas, praedaeque partem in Caeritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter praedatores fuiſſe. Itaque Valerium conſulem, Volſcis obpoſitum, caſtraque ad finem Tuſculanum habentem, revocatum inde ſenatus dictatorem dicere juſſit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum ſibi magiſtrum equitum A. Cornelium Coſſum dixiſſet, conſulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi juſſu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tamquam in verbis hoſtium vis major ad bellum ſignificandum, quam in ſuis factis, qui per populationem Romanos laceſſierant, eſſet, verus belli terror invaſit: &, quam non ſuarum virium ea dimicatio eſſet, cernebant. Poenitebatque populationis, & Tarquinienſes exſecrabantur defectionis auctores. Nec arma, aut bellum quiſquam adparare, ſed pro ſe quiſque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati ſenatum quum adiſſent, ab ſenatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum ſacra bello Gallico accepta rite procuraſſent, ut Romanos florentes ea ſui miſericordia caperet, quae ſe rebus adfectis quondam populi Romani cepiſſet; converſique ad delubra Veſtae, hoſpitium flaminum Veſtaliumque ab ſe caſte ac religioſe

cultum invocabant. " Eane meritos, crederet " quiſquam, hoſtes repente ſine cauſſa factos? aut, " ſi quid hoſtiliter feciſſent, conſilio id magis, " quam furore lapſos, feciſſe, ut ſua vetera bene- " ficia, locata praeſertim apud tam gratos, novis " conrumperent maleficiis? florentemque popu- " lum Romanum ac feliciſſimum bello ſibi deſu- " merent hoſtem, cujus adflicti amicitiam cepiſ- " ſent? ne adpellarent conſilium, quae vis ac ne- " ceſſitas adpellanda eſſet. Tranſeuntes agmine " infeſto per agrum ſuum Tarquinienſes, quum " praeter viam nihil petiſſent, traxiſſe quoſdam " agreſtium, populationis ejus, quae ſibi crimini " detur, comites. Eos, ſeu dedi placeat, dedere " ſe paratos eſſe; ſeu ſupplicio adfici, daturos " poenas. Caere, ſacrarium populi Romani, de- " verſorium ſacerdotum, ac receptaculum Roma- " norum ſacrorum, intactum inviolatumque cri- " mine belli, hoſpitio Veſtalium cultiſque Diis " darent." Movit populum non tam cauſſa praeſens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores eſſent. Itaque pax populo Caeriti data, induciaſque in centum annos factas in ſenatus conſultum referri placuit. In Faliſcos, eodem noxios crimine, vis belli converſa eſt: ſed hoſtes nuſquam inventi. Quum populatione peragrati fines eſſent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibuſque Romam reduc-

tis, reliquum anni muris turribuſque reficiendis conſumtum, & aedes Apollinis dedicata eſt.

XXI. Extremo anno comitia conſularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus paſſuros comitia haberi, ni ſecundum Liciniam legem haberentur; dictatore obſtinato tollere potius totum e republica conſulatum, quam promiſcuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magiſtratu abiſſet, res ad interregnum rediit. Infeſtam inde Patribus plebem interreges quum accepiſſent, ad undecimum interregem ſeditionibus certatum eſt. Legis Liciniae patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi foenoris ingraveſcentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae cauſſa obſervare legem Liciniam comitiis conſularibus juſſere. P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutulus. Inclinatis ſemel in concordiam animis, novi conſules, foenebrem quoque rem, quae diſtinere unanimos videbatur, levare adgreſſi, ſolutionem alienî aeris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos menſarios ab diſpenſatione pecuniae adpellarunt. Meriti aequitate curaque ſunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus eſſent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius,

Q. Publilius, & Ti. Aemilius: qui rem, difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, ſemper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum inpendio magis publico, quam jactura, ſuſtinuerunt. Tarda enim nomina, & inpeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, menſis cum aere in foro poſitis, diſſolvit, ut populo prius caveretur; aut aeſtimatio aequis rerum pretiis liberavit: ut non modo ſine injuria, ſed etiam ſine querimoniis partis utriuſque, exhauſta vis ingens aeris alieni ſit. Terror inde vanus belli Etruſci, quum conjuraſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coëgit. Dictus in caſtris (eo enim ad conſules miſſum ſenatuſconſultum eſt) C. Julius, cui magiſter equitum adjectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii conſules crearentur, rem ad interregnum perduxit. Duo interreges C. Sulpicius & M. Fabius interpoſiti obtinuere, quod dictator fruſtra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii conſules crearentur. Creati ipſe C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quinctius Pennus. Quidam Kaeſonem, alii Cajum nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliſcum Quinctius, Sulpicius Tarquinienſe,

nuſquam acie congreſſo hoſte, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque geſſerunt bella: cujus lentae velut tabis ſenio victa utriuſque pertinacia populi eſt, ut primum a conſulibus, dein permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. In quadraginta annos inpetraverunt. Ita, poſita duorum bellorum, quae inminebant, cura, dum aliqua ab armis quies eſſet, quia ſolutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, cenſum agi placuit. Ceterum quum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent, profeſſus cenſuram ſe petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. Quod videbatur quidem tempore alieno feciſſe; quia ambo tum forte patricii conſules erant, qui rationem ejus ſe habituros negabant. Sed & ipſe conſtantia inceptum obtinuit, & tribuni, omni vi recuperando jus conſularibus comitiis amiſſum, adjuverunt; & quum ipſius viri majeſtas nullius honoris faſtigium non aequabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuiſſet viam, cenſuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis eſt, quin cum Manlio Cnaeo cenſor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, ſed ne Licinia lex comitiis conſularibus obſervaretur. Magiſter equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dicta-

tura potentiorem eum conſenſum Patrum conſularibus comitiis fecit, quam cenſoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Laenas a plebe conſul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque inluſtriorem plebejum conſulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nunciatum eſſet; Scipione gravi morbo inplicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, inpigre exercitu ſcripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos juniores juſſiſſet, ſignaque eodem quaeſtores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod ſuperfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus ſcribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus ſubſidium reipublicae eſſet. Ipſe, jam ſatis omnibus inſtructis comparatiſque, ad hoſtem pergit: cujus ut prius noſceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum caſtris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul viſis Romanorum ſignis, ut extemplo proelium initura, explicuiſſet aciem; poſtquam neque in aequum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculſos pavore rata, ſimul opportuniores, quod intenti tum maxime operi eſſent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec

opus intermiſſum, (triarii erant, qui muniebant) & ab haſtatis principibuſque, qui pro munitoribus intenti armatique ſteterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque ſuperior adjuvit, ut pila omnia haſtaeque non, tamquam ex aequo miſſa, vana (quod plerumque fit) caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant ſcuta, quum curſu pene in adverſum ſubiſſent, primo incerti reſtitere: dein, quum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet, & auxiſſet hoſti, inpulſi retro ruere alii ſuper alios, ſtragemque inter ſe caede ipſa foediorem dare. Adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. Alia in campum degreſſis ſupererat moles. Namque multitudo Gallorum, ſenſum omnem talis damni exſuperans, velut nova rurſus exoriente acie, integrum militem adverſus victorem hoſtem ciebat. Stetitque ſubpreſſo inpetu Romanus; & quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, & quod conſul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, quum conſul, vulnere adligato, revectus ad prima ſigna, " Quid ſtas, miles?" inquit. " Non cum Latino Sabinoque hoſte res

" eſt, quem victum armis ſocium ex hoſte faci-
" as. In belluas ſtrinximus ferrum. Haurien-
" dus, aut dandus eſt ſanguis. Propuliſtis a
" caſtris, ſupina valle praecipites egiſtis, ſtratis
" corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete ea-
" dem ſtrage campos, qua montes repleſtis.
" Nolite exſpectare, dum ſtantes vos fugiant.
" Inferenda ſunt ſigna, & vadendum in hoſtem."
His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt inpetum in ſuos; fuſique per campos, & praeter caſtra etiam ſua fuga praelati, quod editiſſimum inter aequales tumulos obcurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Conſul, non ultra caſtra inſecutus, (quia & vulnus degravabat, & ſubjicere exercitum pugna feſſum tumulis ab hoſte occupatis nolebat) praeda omni caſtrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis ſpoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus conſulis adtulit. Eademque cauſſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit, ut eſſet, qui aegris conſulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. Ipſe ob id meritum ingen-

ti Patrum ſtudio creatus conſul, collegam Ap. Claudium Craſſum dixit.

XXV. Priuſquam inirent novi conſules magiſtratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: muſſanteſque inter ſe rogitabant, "num quem plebeji conſulis poeniteret?" Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae ſpretae mercedem conſulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, foediorem, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis variiſque motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infeſtum claſſibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurenſque tractus, & Tiberis oſtia: ut praedones maritimi, cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel proelio decertarint, dubiique diſceſſerint in caſtra Galli, Graeci retro ad naves, victos ſe, an victores, putarent. Inter hos longe maximus exſtitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: reſponſumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, "abſiſterent imperare iis, "quorum auxilio egerent. Latinos pro ſua li-"bertate potius, quam pro alieno imperio, latu-"ros arma." Inter duo ſimul bella externa, defectione etiam ſociorum ſenatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuiſ-

ſet, extendere omnes imperii vires conſules delectu habendo juſſit. Civili quippe ſtandum exercitu eſſe, quando ſocialis coetus deſereret. Undique, non urbana tantum, ſed etiam agreſti juventute, decem legiones ſcriptae dicuntur quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, ſi qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus ſola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera triſtia ejus anni, conſul alter Ap. Claudius in ipſo belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico conſuli, vel ob aliam dignationem haud ſubjiciendam dictaturae, vel ob omen fauſtum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem adrogari haud ſatis decorum viſum eſt Patribus. Conſul, duabus legionibus urbi praepoſitis, octo cum L. Pinario praetore diviſis, memor paternae virtutis, Gallicum ſibi bellum extra ſortem ſumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecoſque arcere litoribus juſſit. Et, quum in agrum Pomptinum deſcendiſſet, (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtem) locum idoneum ſtativis delegit.

XXVI. Ubi quum ſtationibus quieti tempus tererent, Gallus proceſſit, magnitudine atque armis inſignis: quatienſque ſcutum haſta, quum ſilentium feciſſet, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adoleſcens, qui haud indigniorem eo decore ſe, quam T. Manlium, ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatem, in medium armatus proceſſit. Minus inſigne certamen humanum numine interpoſito Deorum factum. Namque conſerenti jam manum Romano corvus repente in galea conſedit, in hoſtem verſus. Quod primo, ut augurium coelo miſſum, laetus accepit tribunus. Precatus deinde, " Si " divus, ſi diva eſſet, qui ſibi praepetem miſiſſet, " volens propitius adeſſet." Dictu mirabile, tenuit non ſolum ales captam ſemel ſedem, ſed, quotieſcumque certamen initum eſt, levans ſe alis, os oculoſque hoſtis roſtro & unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis viſu, oculiſque ſimul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus e conſpectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque ſtationes fuere. Poſtquam ſpoliare corpus caeſi hoſtis tribunus coepit, nec Galli ſe ſtatione tenuerunt, & Romanorum curſus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proxima-

rum ſtationum, ſed legionibus utrimque effuſis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praeſentibus ac ſecundis Diis, ire in proelium jubet: oſtentanſque inſignem ſpoliis tribunum, "Hunc imitare, miles," ajebat; "& circa jacentem ducem ſterne Gallo-"rum catervas." Dii homineſque illi adfuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis eſt. Adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concurſus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priuſquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volſcos Falernumque agrum diſſipati ſunt: inde Apulliam ac mare inferum petierunt. Conſul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. Ipſe, juſſus ab ſenatu bellum maritimum curare, cum praetore junxit caſtra. Ibi, quia res trahi ſegnitia Graecorum non committentium ſe in aciem videbantur, dictatorem comitiorum cauſſa T. Manlium Torquatum ex auctoritate ſenatus dixit. Dictator, magiſtro equitum A. Cornelio Coſſo dicto, comitia conſularia habuit, aemulumque decoris ſui abſentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) ſummo favore populi, tres & viginti natum annos, conſulem renunciavit.

Collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum conſul futurus datus eſt. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis geſta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Poſtremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera neceſſaria uſui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujuſque gentis claſſis fuerit, nihil certi eſt. Maxime Siciliae fuiſſe tyrannos crediderim. Nam ulterior Graecia, ea tempeſtate inteſtino feſſa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimiſſis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium eſſet, ne nimis laetae res eſſent, peſtilentia civitatem adorta coëgit ſenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inſpicerent; eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Karthaginienſibus legatis Romae foedus ictum, quum amicitiam ac ſocietatem petentes veniſſent. Idem otium domi foriſque manſit T. Manlio Torquato, C. Plautio conſulibus: ſemunciarium tantum ex unciario foenus factum, & in penſiones aequas triennii, ita ut quarta praeſens eſſet, ſolutio aeris alieni diſpenſata eſt. Et ſic quoque parte plebis adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. Levatae maxime res, quia tri-

buto ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum a Volſcis, M. Valerius Corvus, ſecundum conſul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nunciatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priuſquam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre juſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. Quo quum Antiates aliique Volſci praeparatis jam ante, ſi quid ab Roma moveretur, copiis obcurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici moenia petunt. Et, ne in muris quidem ſatis firma ſpe, quum corona militum cincta jam ſcalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, praeter multitudinem inbellem, ſeſe dedidere. Oppidum dirutum atque incenſum: ab aede tantum Matris Matutae abſtinuere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quatuor millia deditorum habita. Eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam ſervorum fuiſſe ſcribant: idque magis veriſimile eſt, quam deditos veniiſſe.

XXVIII. Hos conſules ſecuti ſunt M. Fabius Dorſo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum,

Metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. Et quum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. Ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini obferebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Junoni Monetae vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. Locus in arce deitinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. Namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum

cauſſa dici. Dictus P. Valerius Publicola. Magiſter equitum ei Q. Fabius Ambuſtus datus eſt. Non tribus tantum ſupplicatum ire placuit, ſed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quiſque die ſupplicarent, ſtatutus. Judicia eo anno populi triſtia in foeneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies eſſet, traduntur. Et res, haud ulla inſigni ad memoriam cauſſa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri poſſet, ambo patricii conſules creati ſunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Coſſus.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hoſtium, & longinquitate vel regionum, vel temporum ſpatio, quibus bellatum eſt, dicentur. Namque eo anno adverſus Samnites, gentem opibus armiſque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte geſtum, Pyrrhus hoſtis, Pyrrhum Poeni ſecuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix ſuſtinetur, erigi imperium poſſet? Belli autem cauſſa cum Samnitibus, Romanis, quum ſocietate amicitiaque juncti eſſent, extrinſecus venit; non orta inter ipſos eſt. Samnites Sidicinis injuſta arma, quia viribus plus poterant, quum intuliſſent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis ſeſe conjungunt. Campani magis nomen ad praeſidium ſociorum, quam vires, quum adtuliſſent, fluentes luxu

ab duratis uſu armorum in Sidicino pulſi agro, in ſe deinde molem omnem belli verterunt. Namque Samnites, omiſſis Sidicinis, ipſam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus eſſet, Tifata, inminentes Capuae colles, quum praeſidio firmo occupaſſent, deſcendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque interjacet. Ibi rurſus acie dimicatum: adverſoque proelio Campani intra moenia compulſi, quum, robore juventutis ſuae adciſo, nulla propinqua ſpes eſſet, coacti ſunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in ſenatum, maxime in hanc ſententiam locuti ſunt: "Populus nos "Campanus legatos ad vos, Patres conſcripti, "miſit; amicitiam in perpetuum, auxilium prae"ſens a vobis petitum. Quam ſi ſecundis rebus "noſtris petiſſemus, ſicut coepta celerius, ita in"firmiore vinculo contracta eſſet. Tunc enim, "ut qui ex aequo nos veniſſe in amicitiam memi"niſſemus, amici forſitan pariter ac nunc, ſubjecti "atque obnoxii vobis minus eſſemus. Nunc, "miſericordia veſtra conciliati, auxilioque in du"biis rebus defenſi, beneficium quoque accep"tum colamus, oportet; ne ingrati atque omni "ope divina humanaque indigni videamur. Ne"que, Hercule, quod Samnites priores amici "ſociique vobis facti ſunt, ad id valere arbitror,

" ne nos in amicitiam accipiamur: ſed ut vetuſ-
" tate & gradu honoris nos praeſtent. Neque
" enim foedere Samnitium, ne qua nova jungere-
" tis foedera, cautum eſt. Fuit quidem apud vos
" ſemper ſatis juſta cauſſa amicitiae, velle eum
" vobis amicum eſſe, qui vos adpeteret. Cam-
" pani, etſi fortuna praeſens magnifice loqui pro-
" hibet, non urbis amplitudine, non agri uber-
" tate, ulli populo praeterquam vobis cedentes,
" haud parva (ut abitror) acceſſio bonis rebus
" veſtris in amicitiam venimus veſtram. Aequis
" Volſciſque, aeternis hoſtibus hujus urbis, quan-
" documque ſe moverint, ab tergo erimus: &,
" quod vos pro ſalute noſtra priores feceritis, id
" nos pro imperio veſtro & gloria ſemper facie-
" mus. Subactis iis gentibus, quae inter nos voſ-
" que ſunt, quod propediem futurum ſpondet &
" virtus & fortuna veſtra, continens inperium uſ-
" que ad nos habebitis. Acerbum ac miſerum
" eſt, quod fateri nos fortuna noſtra cogit. Eo
" ventum eſt, Patres conſcripti, ut aut amicorum,
" aut inimicorum Campani ſimus. Si defenditis,
" veſtri: ſi deſeritis, Samnitium erimus. Capuam
" ergo & Campaniam omnem veſtris an Samni-
" tium viribus accedere malitis, deliberate. Om-
" nibus quidem, Romani, veſtram miſericordiam,
" veſtrumque auxilium aequum eſt patere; iis
" tamen maxime, qui, eam inplorantibus aliis aux-

" ilium dum ſupra vires ſuas praeſtant, omnes
" ipſi in hanc neceſſitatem venerunt. Quamquam
" pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis,
" quum videremus finitimum populum nefario
" latrocinio Samnitium peti; &, ubi conflagraſſent
" Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium
" eſſe. Nec enim nunc, quia dolent injuriam ac-
" ceptam Samnites, ſed quia gaudent oblatam ſibi
" eſſe cauſſam, obpugnatum nos veniunt. An, ſi
" ultio irae haec, & non occaſio cupiditatis ex-
" plendae eſſet, parum fuit, quod ſemel in Sidi-
" cino agro, iterum in Campania ipſa legiones
" noſtras cecidere? Quae eſt iſta tam infeſta ira,
" quam per duas acies fuſus ſanguis explere non
" potuerit? Adde huc populationem agrorum,
" praedas hominum atque pecudum actas, incen-
" dia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique
" vaſtata. Hiſcine ira expleri non potuit? Sed
" cupiditas explenda eſt. Ea ad obpugnandam
" Capuam rapit. Aut delere urbem pulcherri-
" mam, aut ipſi poſſidere volunt. Sed vos potius,
" Romani, beneficio veſtro occupate eam, quam
" illos habere per maleficium ſinatis. Non loquor
" apud recuſantem juſta bella populum; ſed ta-
" men, ſi oſtenderitis auxilia veſtra; ne bello qui-
" dem arbitror vobis opus fore. Uſque ad nos con-
" temtus Samnitium pervenit, ſupra non eſcendit.
" Itaque umbra veſtri auxilii, Romani, tegi poſſu-

" mus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipſi
" fuerimus, veſtrum id omne exiſtimaturi. Vobis
" arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs fre-
" quentabitur: conditorum, parentum, Deorum
" inmortalium numero nobis eritis. Nulla colo-
" nia veſtra erit, quae nos obſequio erga vos fide-
" que ſuperet. Adnuite, Patres conſcripti, nu-
" tum numenque veſtrum invictum Campanis,
" & jubete ſperare, incolumem Capuam futuram.
" Qua frequentia omnium generum multitudinis
" proſequente creditis nos illinc profectos? quam
" omnia votorum lacrimarumque plena reliquiſſe?
" in qua nunc exſpectatione ſenatum populum-
" que Campanum, conjuges, liberoſque noſtros
" eſſe? Stare omnem multitudinem ad portas,
" viam hinc ferentem proſpectantes, certum ha-
" beo, quid illis nos, Patres conſcripti, ſollicitis
" ac pendentibus animi renunciare jubeatis.
" Alterum reſponſum ſalutem, victoriam, lucem,
" ac libertatem; alterum ominari horreo, quae fe-
" rat. Proinde ut aut de veſtris futuris ſociis atque
" amicis, aut nuſquam ullis futuris nobis, conſulite."

XXXI. Submotis deinde legatis, quum conſultus ſenatus eſſet, etſi magnae parti urbs maxima opulentiſſimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, reſponditque ita ex auctori-

tate ſenatus conſul: " Auxilio vos, Campani, " dignos cenſet ſenatus: ſed ita vobiſcum amici- " tiam inſtitui par eſt, ne qua vetuſtior amicitia " ac ſocietas violetur. Samnites nobiſcum foe- " dere juncti ſunt. Itaque arma, Deos prius, " quam homines, violatura, adverſus Samnites " vobis negamus. Legatos, ſicut fas juſque eſt, " ad ſocios atque amicos precatum mittemus, " ne qua vobis vis fiat." Ad ea princeps legatio- nis, (ſic enim domo mandatum adtulerant) " Quandoquidem," inquit, " noſtra tueri adver- " ſus vim atque injuriam juſta vi non vultis, " veſtra certe defendetis. Itaque populum Cam- " panum, urbemque Capuam, agros, delubra " Deûm, divina humanaque omnia in veſtram, " Patres conſcripti, populique Romani ditionem " dedimus; quidquid deinde patiemur, dediti- " cii veſtri paſſuri." Sub haec dicta omnes, ma- nus ad conſules tendentes, pleni lacrimarum in veſtibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, ſi ille praepotens opibus populus, luxuria ſuperbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petiſſent, adeo infractos gereret animos, ut ſe ipſe ſuaque omnia poteſtatis alienae faceret: tum jam fides agi viſa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samniti- um populum cenſebant, ſi agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, obpugnarent.

Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata, " ut preces Campanorum, " reſponſum ſenatus amicitiae Samnitium memor, " deditionem poſtremo factam, Samnitibus expo- " nerent. Peterent pro ſocietate amicitiaque, ut " dediticiis ſuis parcerent: neque in eum agrum, " qui populi Romani factus eſſet, hoſtilia arma " inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, " denunciarent Samnitibus populi Romani ſena- " tuſque verbis, ut Capua urbe Campanoque " agro abſtinerent." Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo eſt ferociter reſponſum, ut non ſolum geſturos ſe eſſe dicerent id bellum, ſed magiſtratus eorum e curia egreſſi, ſtantibus legatis, praefectos cohortium vocarent; iiſque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiſcerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, poſitis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas miſſis, belloque, quia non redderentur, ſollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: juſſuque populi conſules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam caſtra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam cenſe-

bant) obcurrunt. Simul in Campanos ſtimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arceſſenda adverſus ſe auxilia. Ut vero caſtra Romana viderunt, ferociter pro ſe quiſque ſignum duces poſcere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hoſtis cauſſa, haud ita multos moratus dies, ſignum pugnae propoſuit, paucis ſuos adhortatus: " Ne novum bellum eos novuſ-
" que hoſtis terreret. Quidquid ab urbe longius
" proferrent arma, magis magiſque in inbelles
" gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campano-
" rumque cladibus Samnitium aeſtimarent virtu-
" tem. Qualeſcumque inter ſe certaverint, ne-
" ceſſe fuiſſe alteram partem vinci. Campanos
" quidem haud dubie magis nimio luxu fluenti-
" bus rebus mollitiaque ſua, quam vi hoſtium,
" victos eſſe. Quid autem eſſe duo proſpera in
" tot ſeculis bella Samnitium adverſus tot decora
" populi Romani, qui triumphos pene plures,
" quam annos ab urbe condita, numeret? qui
" omnia circa ſe, Sabinos, Etruriam, Latinos,
" Hernicos, Aequos, Volſcos, Auruncos, do-
" mita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis
" caeſos, poſtremo in mare ac naves fuga compu-
" lerit? Quum gloria belli ac virtute ſua quem-
" que fretos ire in aciem debere, tum etiam intu-

" eri, cujus ductu auſpicioque ineunda pugna
" ſit. Utrum qui audiendus duntaxat magnifi-
" cus adhortator ſit, verbis tantum ferox, ope-
" rum militarium expers; an qui & ipſe tela
" tractare, procedere ante ſigna, verſari media
" in mole pugnae ſciat. Facta mea, non dicta,
" vos, milites," inquit, " ſequi volo; nec diſ-
" ciplinam modo, ſed exemplum etiam, a me
" petere. Non factionibus modo nec per coïtio-
" nes uſitatas nobilibus, ſed hac dextra, mihi
" tres conſulatus ſummamque laudem peperi.
" Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim
" eras, & a liberatoribus patriae ortus: &, eo-
" dem anno familia iſta conſulatum, quo urbs
" haec conſulem, habuit. Nunc jam nobis Pa-
" tribus vobiſque plebejis promiſcuus conſulatus
" patet; nec generis, ut ante, ſed virtutis eſt
" praemium. Proinde ſummum quodque ſpec-
" tate, milites, decus. Non, ſi mihi novum
" hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines
" dediſtis. Publicolarum vetuſtum familiae
" noſtrae cognomen memoria exceſſit. Semper
" ego plebem Romanam militiae domique, pri-
" vatus, in magiſtratibus parvis magniſque, aeque
" tribunus ac conſul, eodem tenore per omnes dein-
" ceps conſulatus, colo atque colui. Nunc, quod
" inſtat, Diis bene juvantibus, novum atque integ-
" rum de Samnitibus triumphum mecum petite."

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, quum velocitatis viriumque inter ſe aequales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adſpernari parem, qui ſe obferret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam ſuae dignitatis, memor: &, quo nihil popularius eſt, quibus artibus petierat magiſtratus, iiſdem gerebat. Itaque univerſus exercitus, incredibili alacritate adhortationem proſecutus ducis, caſtris egreditur. Proelium, ut quod maxime umquam, pari ſpe, utrimque aequis viribus, cum fiducia ſui, ſine contemtu hoſtium, commiſſum eſt. Samnitibus ferociam augebant novae res geſtae & paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditae urbi aequalis victoria: utriſque tamen novus hoſtis curam addebat. Pugna indicio fuit, quos geſſerint animos. Namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum conſul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus inmiſſis turbare prima ſigna hoſtium conatur. Quos ubi nequidquam tumultuantes in ſpatio exiguo volvere turmas vidit, nec poſſe aperire in hoſtes viam, revectus ad anteſignanos legionum, quum

deſiluiſſet ex equo, " Noſtrum," inquit, " pedi-
" tum illud, milites, eſt opus. Agitedum, ut
" me videritis, quacumque inceſſero in aciem
" hoſtium, ferro viam facientem, ſic pro ſe quiſ-
" que obvios ſternite. Illa omnia, qua nunc
" erectae micant haſtae, patefacta ſtrage vaſta
" cernetis." Haec dicta dederat, quum equites conſulis juſſu diſcurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium conſul invadit hoſtem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc ſpectaculo accenſi dextra laevaque, ante ſe quiſque, memorandum proelium cient. Stant obniſi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox caedes circa ſigna Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. Adeo morte ſola vinci deſtinaverant animis. Itaque Romani, quum & fluere jam laſſitudine vires ſentirent, & diei haud multum ſupereſſet, accenſi ira concitant ſe in hoſtem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, occidi Samnis. Nec ſuperfuiſſent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremiſſet. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoſte conflictum: & Samnites, quum quaereretur, quaenam prima cauſſa tam obſtinatos moviſſet in fugam? " oculos ſibi Romanorum ardere viſos,"

ajebant, " veſanoſque vultus & furentiaora: inde " plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum." Quem terrorem non pugnae ſolum eventu, ſed nocturna profectione, confeſſi ſunt. Poſtero die vacuis hoſtium caſtris Romanus potitur: quo ſe omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum eſt. Nam ab Saticula profectus Cornelius conſul exercitum incaute in ſaltum, cava valle pervium, circaque inſeſſum ab hoſte, induxit: nec prius, quam recipi tuto ſigna non poterant, inminentem capiti hoſtem vidit. Dum id morae Samnitibus eſt, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conſpicit unum editum in ſaltu collem, inminentem hoſtium caſtris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque conſuli territo animi, " Videſne " tu," inquit, " A. Corneli, cacumen illud ſu- " pra hoſtem? Arx illa eſt ſpei ſalutiſque noſ- " trae, ſi eam, quam caeci reliquere Samnites, " inpigre capimus. Ne tu mihi plus, quam " unius legionis principes haſtatoſque, dederis. " Cum quibus ubi evaſero in ſummum, perge " hinc omni liber metu, teque & exercitum " ſerva. Neque enim moveri hoſtis, ſubjectus " nobis ad omnes ictus, ſine ſua pernicie poterit.

" Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut " noſtra virtus expediet." Conlaudatus ab conſule, accepto praeſidio, vadit occultus per ſaltum; nec prius ab hoſte eſt viſus, quam loco, quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in ſe vertiſſet oculos, & ſpatium conſuli dedit ad ſubducendum agmen in aequiorem locum, & ipſe in ſummo conſtitit vertice. Samnites, dum huc illuc ſigna vertunt, utriuſque rei amiſſa occaſione, neque inſequi conſulem, niſi per eamdem vallem, in qua paullo ante ſubjectum eum telis ſuis habuerant, poſſunt; nec erigere agmen in captum ſuper ſe ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipſa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a conſule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degreſſos in vallem adoriantur. Incertos quid agerent, nox obpreſſit. Decium primum ſpes tenuit, cum ſubeuntibus in adverſum collem ex ſuperiore loco ſe pugnaturum: deinde admiratio inceſſit, quod nec pugnam inirent, nec, ſi ab eo conſilio iniquitate loci deterrerentur, opere ſe valloque circumdarent. Tum centurionibus ad ſe vocatis, " Quaenam illa in- " ſcitia belli ac pigritia eſt? aut quonam modo " iſti ex Sidicinis Campaniſque victoriam pepere-

" runt ? Huc atque illuc ſigna moveri, ac modo " in unum conferri, modo educi videtis. Opus " quidem incipit nemo, quum jam circumdati " vallo potuerimus eſſe. Tum vero nos ſimiles " iſtorum ſimus, ſi diutius hic moremur, quam " commodum ſit. Agitedum, ite mecum; ut, " dum lucis aliquid ſupereſt, quibus locis praeſi- " dia ponant, qua pateat hinc exitus, explore- " mus." Haec omnia ſagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hoſtes notarent, perluſtravit.

XXXV. Vigiliis deinde diſpoſitis, ceteris omnibus teſſeram dari jubet: " ubi ſecundae vigiliae " buccina datum ſignum eſſet, armati cum ſilentio " ad ſe convenirent." Quo ubi, ſicut edictum, erat, taciti convenerunt, " Hoc ſilentium, milites," inquit, " omiſſo militari adſenſu, in me audiendo " ſervandum eſt. Ubi ſententiam meam vobis " peregero, tum, quibus eadem placebunt, in " dextram partem taciti tranſibitis: quae pars " major erit, eo ſtabitur conſilio. Nunc, quae " mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec " inertia relictos hic vos circumvenit hoſtis. Vir- " tute cepiſtis locum; virtute hinc, oportet, eva- " datis. Veniendo huc exercitum egregium po- " puli Romani ſervaſtis; erumpendo hinc voſmet " ipſos ſervate. Digni eſtis, qui pauci pluribus

" opem tuleritis, ipſi nullius auxilio egueritis.
" Cum eo hoſte res eſt, qui heſterno die delendi
" omnis exercitus fortuna per ſocordiam uſus non
" ſit; hunc tam opportunum collem inminentem
" capiti ſuo non ante viderit, quam captum a
" nobis; nos tam paucos tot ipſi millibus homi-
" num nec adſcenſu arcuerint; nec tenentes lo-
" cum, quum diei tantum ſupereſſet, vallo cir-
" cumdederint. Quem videntem ac vigilentem
" ſic eluſeritis, ſopitum, oportet, fallatis; immo
" neceſſe eſt. In eo enim loco res ſunt noſtrae,
" ut vobis ego magis neceſſitatis veſtrae index,
" quam conſilii auctor, ſim. Neque enim, ma-
" neatis, an abeatis hinc, deliberari poteſt; quum,
" praeter arma & animos armorum memores, ni-
" hil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque & ſiti
" moriendum ſit, ſi plus, quam viros ac Romanos
" decet, ferrum timeamus. Ergo una eſt ſalus
" erumpere hinc atque abire. Id aut interdiu aut
" nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud
" minus dubium. Quippe ſi lux exſpectetur,
" quae ſpes eſt, non vallo perpetuo foſſaque nos
" ſepturum hoſtem? qui nunc corporibus ſuis ſub-
" jectis undique cinxerit, ut videtis, collem.
" Atqui, ſi nox opportuna eſt eruptioni, ſicut eſt,
" haec profecto noctis aptiſſima hora eſt. Signo
" ſecundae vigiliae conveniſtis, quod tempus mor-
" tales ſomno altiſſimo premit. Per corpora ſopi-

" ta vadetis; vel ſilentio incautos fallentes, vel " ſentientibus clamore ſubito pavorem injecturi. " Me modo ſequimini, quem ſecuti eſtis. Ego " eamdem, quae duxit huc, ſequar fortunam. Qui- " bus haec ſalutaria videntur, agitedum, in dex- " tram partem pedibus tranſite."

XXXVI. Omnes tranſierunt, vadentemque per intermiſſa cuſtodiis loca Decium ſecuti ſunt. Jam evaſerant media caſtra, quum ſuperſcandens vigilum ſtrata ſomno corpora miles offenſo ſcuto praebuit ſonitum. Quo excitatus vigil quum proximum moviſſet, erectique alios concitarent, ignari cives an hoſtes eſſent, praeſidium erumperet, an conſul caſtra cepiſſet: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere juſſis militibus, torpidos ſomno inſuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma inpigre capere, nec obſiſtere, nec inſequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praeſidium Romanum, obviis cuſtodibus caeſis, ad caſtra conſulis pervadit. Aliquantum ſupererat noctis, jamque in tuto videbantur eſſe; quum Decius, " Macti virtute," inquit, " mili- " tes Romani, eſte. Veſtrum iter ac reditum om- " nia ſecula laudibus ferent. Sed ad conſpicien- " dam tantam virtutem luce ac die opus eſt. Nec " vos digni eſtis, quos cum tanta gloria in caſtra " reduces ſilentium ac nox tegat. Hic lucem " quieti opperiamur." Dictis obtemperatum.

Atque ubi primum inluxit, praemiſſo nuncio ad conſulem in caſtra, ingenti gaudio concitantur: &, teſſera data, incolumes reverti, qui ſua corpora pro ſalute omnium haud dubio periculo objeciſſent, pro ſe quiſque obviam effuſi laudant, gratulantur, ſingulos univerſoſque ſervatores ſuos vocant: Diis laudes grateſque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii caſtrenſis triumphus fuit, incedentis per media caſtra cum armato praeſidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum conſuli aequantibus. Ubi ad praetorium ventum eſt, conſul claſſico ad concionem convocat: orſuſque meritas Decii laudes, interfante ipſo Decio, diſtulit concionem: qui auctor omnia poſthabendi, dum occaſio in manibus eſſet, perpulit conſulem, ut hoſtes, & nocturno pavore adtonitos, & circa collem caſtellatim diſſipatos, adgrederetur. Credere etiam aliquos, ad ſe ſequendum emiſſos, per ſaltum vagari. Juſſae legiones arma capere: egreſſaeque caſtris, quum per exploratores notior jam ſaltus eſſet, via patentiore ad hoſtem ducuntur. Quem incautum inproviſo adortae, quum palati paſſim Samnitium milites, plerique inermes, nec coïre in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum ſe poſſent, paventem primum in caſtra compellunt: deinde caſtra ipſa, turbatis ſtationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex ſuis quemque prae-

ſidiis. Ita magna pars abſenti hoſti ceſſit. Quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caeſi; caſtra direpta.

XXXVII. Ita rebus geſtis, conſul, advocata concione, P. Decii non coeptas ſolum ante, ſed cumulatas nova virtute laudes peragit: &, praeter militaria alia dona, aurea corona eum & centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praeſidio ſimul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praeſentia ſingulis bubus biniſque privis tunicis donati. Secundum conſulis donationem legiones gramineam coronam obſidionalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt. Altera corona, ejuſdem honoris index, a praeſidio ſuo inpoſita eſt. His decoratus inſignibus bovem eximium Marti inmolavit; centum boves militibus dono dedit, qui ſecum in expeditione fuerant. Iiſdem militibus legiones libras farris & ſextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adſenſus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo adcito, certamine ultimo fortunam experiri ſtatuit. Ab Sueſſula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium conſulem, opem oratum, veniunt. Confeſtim ſigna mota: reliſtiſque in-

pedimentis caſtrorum valido praeſidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoſte locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abeſſet) caſtris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura eſſet, aciem inſtruit: deinde, poſtquam nemo obvius ibat, infeſtis ſignis ad caſtra hoſtium ſuccedit. Ibi ut militem in vallo vidit, miſſique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta caſtra eſſent, paucitatem inde hoſtium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas eſſe foſſas ſcindendumque vallum, & in caſtra inrumpendum. Tranſactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuiſſent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo ſua commeatibus gravis, & prius ſedendo ad Sueſſulam, & tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia eſſet; placuit, dum incluſus paveret hoſtis, frumentatum per agros militem duci. Interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri poſſet frumenti, ſecum adtuliſſet, defutura omnia. Conſul palatos per agros quum vidiſſet hoſtes, ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad caſtra obpugnanda ducit. Quae quum primo clamore atque inpetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quam in portis valloque, caeſis, ſigna captiva in unum locum

conferri jussit; relictisque duabus legionibus custodiae & praesidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, quum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. Nam neque quo signo coïrent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, & signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Falisicos, quum in induciis essent, foedus petere ab senatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Jovis cella poneretur. Fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: quum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditae legationes: precantibusque datum, ut, praesidium eo in hiberna

mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Jam tum minime ſalubris militari diſciplinae Capua inſtrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriae: inibanturque conſilia in hibernis eodem ſcelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: " neque inmerito " ſuum ipſorum exemplum in eos verſurum. " Cur autem potius Campani agrum Italiae uber- " rimum, dignam agro urbem, qui nec ſe nec ſua " tutari poſſint, quam victor exercitus haberet, " qui ſuo ſudore ac ſanguine inde Samnites depu- " liſſet? An aequum eſſe, dediticios ſuos illa fer- " tilitate atque amoenitate perfrui; ſe, militando " feſſos, in peſtilente atque arido circa urbem ſolo " luctari, aut in urbe inſidentem tabem creſcentis " in dies foenoris pati?" Haec agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes conſilia, invenit novus conſul C. Marcius Rutilus, cui Campania ſorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, ſicut geſta erant, per tribunos comperta haberet, & aetate & uſu doctus (quippe qui jam quartum conſul eſſet, dictatorque & cenſor fuiſſet) optimum ratus, differendo ſpem, quandocumque vellent, conſilii exſequendi, militarem inpetum fruſtrari; rumorem diſſipat, in iiſdem oppidis & anno poſt praeſidia hibernatura. Diviſa enim

erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua conſilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praeſentia ſeditio.

XXXIX. Conſul, educto in aeſtiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare miſſionibus turbulentorum hominum inſtituit, aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe, alios graves jam aetate, aut viribus parum validos. Quidam in commeatus mittebantur, ſinguli primo, deinde & cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus ſuis hibernaſſent. Per ſpeciem etiam militarium uſuum, quum, alii alio mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem conſul alter Romae praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos reviſebant. Poſtquam neque reverti ad ſigna primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernaſſent, praecipueque ex iis ſeditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe: " jam quaeſtiones, jam indicia, " jam occulta ſingulorum ſupplicia, inpotenſque " & crudele conſulum ac Patrum in ſe regnum " paſſuros." Haec, qui in caſtris erant, occultis ſermonibus ferunt, nervos conjurationis ejectos arte conſulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſal-

tu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos, quos conſul aliis atque aliis (ut ante dictum eſt) cauſſis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad juſti exercitus formam, praeter ducem, deerat. Incompoſiti itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, & ſub jugo Albae longae caſtra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore ſumendo ſententiis decertant, nulli ex praeſentibus ſatis fidentes. " Quem autem ab " Roma poſſe exciri? quem Patrum aut plebis " eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens obferat, " aut cui ex injuria inſanientis exercitus cauſſa " recte committatur?" Poſtero die, quum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tuſculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui quum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, quod bene verteret, adciri juſſerunt. Sed parum ſpei erat, voluntate quidquam facturum. Vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis quum tectum villae, qui ad id miſſi erant, intraſſant; ſomno gravem Quinctium obpreſſum, nihil medium, aut imperium atque honorem,

aut, ubi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitae rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam conſilio ducis, convulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia eſt, perveniunt: iſſentque confeſtim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adverſus ſe M. Valerium Corvum dictum audiſſent, & magiſtrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Ubi primum in conſpectum ventum eſt, arma ſignaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulſit. Nondum erant tam fortes ad ſanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies ſeceſſio ab ſuis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrimque, congreſſus quaerere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria ſatietas teneret, nedum adverſus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, & ante alios ſuum exercitum, complexus, ad conloquium proceſſit. Cognito ei extemplo haud minor ab adverſariis verecundia, quam ab ſuis ſilentium, datum: " Deos," inquit, " inmortales, milites, " veſtros publicos, meoſque, ab urbe proficiſcens " ita adoravi, veniamque ſupplex popoſci, ut

" mihi de vobis concordiae partae gloriam, non
" victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde
" belli decus pariatur: hinc pax petenda eſt.
" Quod Deos inmortales inter nuncupanda vota
" expopoſci, ejus me compotem voti vos facere
" poteſtis; ſi meminiſſe vultis, non vos in Sam-
" nio, nec in Volſcis, ſed in Romano ſolo caſtra
" habere: ſi illos colles, quos cernitis, patriae
" veſtrae eſſe, ſi hunc exercitum civium veſtro-
" rum: ſi me conſulem veſtrum, cujus ductu
" auſpicioque priore anno bis legiones Samnitium
" fudiſtis, bis caſtra vi cepiſtis. Ego ſum M.
" Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem
" beneficiis erga vos, non injuriis, ſenſiſtis; nul-
" lius ſuperbae in vos legis, nullius crudelis ſena-
" tuſconſulti auctor; in omnibus meis imperiis in
" me ſeverior, quam in vos. Ac ſi cui genus, ſi
" cui ſua virtus, ſi cui etiam majeſtas, ſi cui
" honores ſubdere ſpiritus potuerunt; iis eram
" natus, id ſpecimen mei dederam, ea aetate con-
" ſulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & vi-
" ginti annos natus, conſul Patribus quoque ferox
" eſſe, non ſolum plebi. Quod meum factum
" dictumve conſulis gravius, quam tribuni, au-
" diſtis? eodem tenore duo inſequentes conſula-
" tus geſſi; eodem haec imperioſa dictatura gere-
" tur: ut neque in hos meos & patriae meae
" milites mitior, quam in vos, horreo dicere,

" hoſtes. Ergo vos prius in me ſtrinxeritis fer-
" rum, quam in vos ego. Iſtinc ſigna canent,
" iſtinc clamor prius incipiet atque inpetus, ſi di-
" micandum eſt. Inducite in animum, quod
" non induxerunt patres avique veſtri; non illi,
" qui in Sacrum montem ſeceſſerunt; non hi,
" qui poſtea Aventinum inſederunt. Exſpectate,
" dum vobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres
" conjugeſque crinibus paſſis obviae ab urbe
" veniant. Tum Volſcorum legiones, quia Ro-
" manum habebant ducem, quieverunt: vos, Ro-
" manus exercitus, ne deſtiteritis inpio bello?
" T. Quincti, quocunque iſtic loco, ſeu volens,
" ſeu invitus, conſtitiſti, ſi dimicandum erit,
" tum tu in noviſſimos te recipito: fugeris etiam
" honeſtius, tergumque civi dederis, quam pug-
" naveris contra patriam. Nunc ad pacificandum
" bene atque honeſte inter primos ſtabis, & con-
" loquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate
" aequa, & ferte: quamquam vel iniquis ſtan-
" dum eſt potius, quam inpias inter nos conſera-
" mus manus." T. Quinctius plenus lacrima-
rum, ad ſuos verſus, " Me quoque," inquit,
" milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis,
" quam belli, habetis ducem. Non enim illa
" modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus, verba
" fecit; veſter conſul, veſter imperator, milites:
" cujus auſpicia pro vobis experti nolite adverſus

" vos velle experiri. Qui pugnarent vobiſcum " infeſtius, & alios duces ſenatus habuit: qui " maxime vobis, ſuis militibus, parceret, cui " plurimum vos imperatori veſtro crederetis, eum " elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, " volunt. Quid nos velle oportet? quin, omiſſis " ira & ſpe, fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtra- " que omnia cognitae permittimus fidei."

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut cauſſam miſerorum civium ſuſciperet: ſuſceptamque eadem fide, qua rempublicam adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. " Sibi ſe privatim nihil cavere: nolle " alibi, quam in innocentia, ſpem habere. Mili- " tibus cavendum, quod apud Patres ſemel plebi, " iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi feceſſio " eſſet." Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere juſſis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi feceſſio eſſet. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur. Additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. Id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis;

qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili adpellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, & ne particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab ſenatu non inpetraretur; tum Salonius, obteſtatus Patres conſcriptos, ne ſuum honorem pluris, quam concordiam civitatis, aeſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque inpotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) aera demerentur, quod adverſati conjurationi fuiſſent.

XLII. Praeter haec invenio apud quoſdam, L. Genucium, tribunum plebis, tuliſſe ad populum, ne foenerare liceret: item aliis plebiſcitis cautum, ne quis eumdem magiſtratum intra decem annos caperet; neu duos magiſtratus uno anno gereret; utique liceret conſules ambos plebejos creari. Quae ſi omnia conceſſa ſunt plebi, adparet, haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque dictatorem Valerium dictum, ſed per conſules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, ſed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma conſternatam eſſe; nec in T. Quinctii villam, ſed in aedes C. Manlii, nocte inpetum factum, eumque a conjuratis comprehenſum, ut dux fieret:

inde ad quartum lapidem profectos loco munito conſediſſe. Nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; ſed repente, quum in aciem armati exercitus proceſſiſſent, ſalutationem factam: & permixtos dextras jungere, ac complecti inter ſe lacrimantes milites coepiſſe, coactoſque conſules, quum viderent averſos a dimicatione militum animos, retuliſſe ad Patres de concordia reconcilianda. Adeo nihil, praeterquam ſeditionem fuiſſe, eamque compoſitam, inter antiquos rerum auctores conſtat. Et hujus fama ſeditionis, & ſuſceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana ſocietate avertit: &, praeter Latinorum infidum jam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incurſione ſubita depopulati ſunt.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI OCTAVI.

LATINI cum Campanis defecerunt, &, miſſis legatis ad ſenatum, conditionem tulerunt, ut, ſi pacem habere vellent, alterum ex Latinis conſulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapſus eſt, ut exanimaretur. T. Manlius conſul filium, quod contra edictum adverſus Latinos, quamvis proſpere, pugnaſſet, ſecuri percuſſit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc conſul cum Manlio, devovit ſe pro exercitu: &, concitato equo quum in medios hoſtes ſe intuliſſet, interfectus morte ſua Romanis victoriam reſtituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverſo nemo ex juventute obviam proceſſit. Minucia virgo

Veſtalis inceſti damnata eſt. Auſonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta eſt. Item Fregellae colonia deductae ſunt. Veneficium complurium matronarum deprehenſum eſt: quarum plurimae ſtatim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum conſtituta eſt. Privernatibus, quum rebellaſſent, victis civitas data eſt. Palaepolitani, bello & obſidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obſederat, primo & imperium prolatum, & pro conſule decretus triumphus. Plebs nexu liberata eſt propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori ſuo ſtuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reverſus in urbem ab exercitu eſſet propter auſpicia repetenda, Q. Fabius magiſter equitum, occaſione rei bene gerendae invitatus, contra edictum ejus proſpere adverſus Samnites pugnavit. Ob eam cauſſam quum dictator de magiſtro equitum ſupplicium ſumturus videretur, Fabius Romam profugit: &, quum cauſſa parum proficeret, populi precibus donatus eſt. Res praeterea contra Samnites proſpere geſtas continet.

TITI LIVII
PATAVINI

LIBER OCTAVUS.

I. JAM conſules erant C. Plautius ſecundum, L. Aemilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volſcorum item exercitum, duce Antiati populo, conſediſſe ad Satricum, adlatum eſt. Utrumque bellum Plautio ſorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. Haud magno certamine devicti hoſtes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praeſidio valido inpoſito: agri partes duae ademtae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque caede atrox proelium fuit: & quum tempeſtas eos, neutro inclinata ſpe, dimicantes diremiſſet, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo feſſi, in poſterum diem proelium parant. Volſcis, recenſentibus quos viros in acie amiſiſſent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis ac parte inpedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caeſa corpora hoſtium, tum in caſtris inventa eſt. " Ea " Luae matri dare ſe," conſul dixit: fineſque

hoſtium uſque ad oram maritimam eſt depopulatus. Alteri conſuli Aemilio, ingreſſo Sabellum agrum, non caſtra Samnitium, non legiones uſquam obpoſitae. Ferro ignique vaſtantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad ſenatum, poteſtate facta dicendi, poſitis ferocibus animis, pacem ſibi ab Romanis, bellique jus adverſus Sidicinos petierunt. " Quae ſe " eo juſtius petere, quod & in amicitiam populi " Romani ſecundis ſuis rebus, non adverſis, ut " Campani, veniſſent: & adverſus Sidicinos ſu- " merent arma, ſuos ſemper hoſtes, populi Ro- " mani numquam amicos. Qui nec, ut Sam- " nites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, " auxilium in bello petiſſent, nec in fide populi " Romani, nec in ditione eſſent."

II. Quum de poſtulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his foedus Patres cenſuiſſent, praetor Samnitibus reſpondit: " Nec, quo minus perpetua cum eis " amicitia eſſet, per populum Romanum ſtetiſſe: " nec contradici, quin, quoniam ipſos belli " culpa ſua contracti taedium ceperit, amicitia " de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos " adtineat, nihil intercedi, quo minus Samniti " populo pacis bellique liberum arbitrium ſit." Foedere icto, quum domum revertiſſent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo

ſtipendio & trium menſium frumento accepto; quod pepigerat conſul, ut tempus induciis daret, quoad legati rediſſent. Samnites, copiis iiſdem, quibus uſi adverſus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia ſpe erant mature urbis hoſtium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri eſt: dein, poſtquam Patres ut ſeram eam ultimaque tandem neceſſitate expreſſam adſpernabantur, ad Latinos jam ſua ſponte in arma motos facta eſt. Ne Campani quidem (adeo injuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praeſentior erat) his ſe armis abſtinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingreſſus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. Et, quamquam ſuperiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne ſaepius dimicandum foret, agro hoſtium exceſſere. Id ſpatium Samnitibus datum eſt Romam legatos mittendi. Qui quum adiſſent ſenatum, conqueſti eadem ſe foederatos pati, quae hoſtes eſſent paſſi, precibus infimis petiere, " ut ſatis ducerent Ro-
" mani victoriam, quam Samnitibus ex Campano
" Sidicinoque hoſte eripuiſſent: ne vinci etiam
" ſe ab ignaviſſimis populis ſinerent. Latinos
" Campanoſque, ſi ſub ditione populi Romani
" eſſent, pro imperio arcerent Samniti agro; ſin
" imperium abnuerent, armis coërcerent." Ad-

verſus haec reſponſum anceps datum, quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos jam non eſſe, timebantque, ne arguendo abalienarent: "Cam- "panorum aliam conditionem eſſe, qui non foe- "dere, ſed per deditionem, in fidem veniſſent: "itaque Campanos, ſeu velint, ſeu nolint, quie- "turos. In foedere Latino nihil eſſe, quo bel- "lare, cum quibus ipſi velint, prohibeantur."

III. Quod reſponſum ſicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum cenſerent, dimiſit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per ſpeciem adverſus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus conſultationibus inter ſe principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adverſus ſervatores ſuos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de induſtria celabantur, priuſque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hoſtem volebant; tamen per quoſdam, privatis hoſpitiis neceſſitudinibuſque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. Juſſiſque ante tempus conſulibus abdicare ſe magiſtratu, quo maturius novi conſules adverſus tantam molem belli crearentur, religio inceſſit, ab eis, quorum inminutum imperium eſſet, comitia haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati

conſules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam claſſem adpuliſſe conſtat. Quod bellum, ſi prima ſatis proſpera fuiſſent, haud dubie ad Romanos perveniſſet. Eadem aetas rerum Magni Alexandri eſt: quem, ſorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exſtinxit. Ceterum Romani, etſi defectio ſociorum nominiſque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de ſe, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum & L. Numiſium Circejenſem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signiam Velitraſque, & ipſas colonias Romanas, Volſci etiam exciti ad arma erant. Eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, ſuper qua re adcirentur. Itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiſcerentur, evocatos ſe ab ſenatu docent Romano, &, quae actum iri ſecum credant, quidnam ad ea reſponderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii cenſerent, tum Annius: " Quamquam ipſe ego retuli, quid reſponderi " placeret, tamen magis ad ſummam rerum " noſtrarum pertinere arbitror, quid agendum " nobis, quam quid loquendum ſit. Facile erit,

" explicatis conſiliis, adcommodare rebus verba.
" Nam, ſi etiam nunc ſub umbra foederis aequi
" ſervitutem pati poſſumus, quid abeſt, quin,
" proditis Sidicinis, non Romanorum ſolum, ſed
" Samnitium quoque dicto pareamus, reſpondea-
" muſque Romanis, nos, ubi innuerint, poſitu-
" ros arma? Sin autem tandem libertatis deſide-
" rium remordet animos, ſi foedus eſt, ſi ſocietas
" aequatio juris eſt, ſi conſanguineos nos Roma-
" norum eſſe, quod olim pudebat, nunc gloriari
" licet, ſi ſocialis illis exercitus is eſt, quo ad-
" juncto duplicent vires ſuas, quem ſecernere ab
" ſe conſules bellis propriis ponendis ſumen-
" diſque nolint; cur non omnia aequantur? cur
" non alter ab Latinis conſul datur? ubi pars
" virium, ibi & imperii pars eſt? Eſt quidem
" nobis hoc per ſe haud nimis amplum, quippe
" concedentibus, Romam caput Latio eſſe. Sed,
" ut amplum videri poſſet, diuturna patientia
" fecimus. Atqui, ſi quando umquam conſoci-
" andi imperii, uſurpandae libertatis tempus op-
" taſtis, en hoc tempus adeſt, & virtute veſtra,
" & Deûm benignitate vobis datum. Tentaſtis
" patientiam negando militem. Quis dubitat
" exarſiſſe eos, quum plus ducentorum annorum
" morem ſolveremus? pertulerunt tamen hunc
" dolorem. Bellum noſtro nomine cum Pelignis
" geſſimus. Qui ne noſtrorum quidem finium

" nobis per nos tuendorum jus antea dabant,
" nihil interceſſerunt. Sidicinos in fidem recep-
" tos, Campanos ab ſe ad nos deſciſſe, exercitus
" nos parare adverſus Samnites foederatos ſuos
" audierunt, nec moverunt ſe ab urbe. Unde
" haec illis tanta modeſtia, niſi a conſcientia
" virium & noſtrarum & ſuarum? Idoneos auc-
" tores habeo, querentibus de nobis Samnitibus
" ita reſponſum ab ſenatu Romano eſſe, ut facile
" appareret, ne ipſos quidem jam poſtulare, ut
" Latium ſub Romano imperio ſit. Uſurpate
" modo poſtulando eo, quod illi vobis taciti con-
" cedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet,
" en ego ipſe, audiente non populo Romano
" modo ſenatuque, ſed Jove ipſo, qui Capitoli-
" um incolit, profiteor me dicturum; ut, ſi nos
" in foedere ac ſocietate eſſe velint, conſulem al-
" terum ab nobis ſenatuſque partem accipiant."
Haec ferociter non ſuadenti ſolum, ſed pollicenti, clamore & adſenſu omnes permiſerunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque ſua viderentur.

V. Ubi eſt Romam ventum, in Capitolio eis ſenatus datus eſt. Ibi quum T. Manlius conſul egiſſet cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepiſſet, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, " Tempus

" erat," inquit, " T. Manli, voſque Patres Con-
" ſcripti, tandem jam vos nobiſcum nihil pro
" imperio agere, quum florentiſſimum Deûm
" benignitate nunc Latium armis viriſque, Samni-
" tibus bello victis, Sidicinis Campaniſque ſociis,
" nunc etiam Volſcis adjunctis, videretis; colo-
" nias quoque veſtras Latinum Romano prae-
" tuliſſe imperium. Sed quoniam vos, regno in-
" potenti finem ut inponatis, non inducitis in
" animum; nos, quamquam armis poſſumus ad-
" ferere Latium in libertatem, conſanguinitati
" tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis fera-
" mus aequas utriſque, quoniam vires quoque
" aequari Diis inmortalibus placuit. Conſulem
" alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet:
" ſenatus partem aequam ex utraque gente eſſe:
" unum populum, unam rempublicam fieri: &,
" ut imperii eadem ſedes ſit, idemque omnibus
" nomen, quoniam ab alterutra parte concedi
" neceſſe eſt; quod utriſque bene vertat, ſit haec
" ſane patria potior, & Romani omnes vocemur."
Forte ita accidit, ut parem ferociae hujus & Romani conſulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, ſi tanta dementia Patres conſcriptos cepiſſet, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in ſenatum venturum ſe eſſe, palam diceret, &, quemcunque in curia Latinum vidiſſet, ſua manu interemturum. Et,

converſus ad ſimulacrum Jovis, " Audi, Jupiter, " haec ſcelera," inquit, " audite, jus faſque. " Peregrinos conſules & peregrinum ſenatum in " tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque " ipſe obpreſſus, viſurus es? Haeccine foedera " Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus " veſtris, Latini, haec L. Tarquinius vobiſcum " poſtea fecit? Non venit in mentem pugna apud " Regillum lacum? adeo & cladium veterum " veſtrarum & beneficiorum noſtrorum erga vos " obliti eſtis?"

VI. Quum conſulis vocem ſubſecuta Patrum indignatio eſſet, proditur memoriae, adverſus crebram inplorationem Deûm, quos teſtes foederum ſaepius invocabant conſules, vocem Annii, ſpernentis numina Jovis Romani, auditam. Certe, quum commotus ira ſe ab veſtibulo templi citato gradu proriperet, lapſus per gradus, capite graviter obfenſo, inpactus imo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes ſunt, mihi quoque in incerto relictum ſit: ſicut inter foederum ruptorum teſtationem ingenti fragore coeli procellam effuſam. Nam & vera eſſe, & apte ad repraeſentandam iram Deûm ficta poſſunt. Torquatus, miſſus ab ſenatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidiſſet, exclamat, ita ut populo Patribuſque audita vox pariter ſit, " Bene habet. Dii pium movere bel-

" lum. Eſt coeleſte numen! es, magne Jupiter!
" haud fruſtra te patrem Deûm hominumque
" hac ſede ſacravimus. Quid ceſſatis, Quirites,
" voſque, Patres conſcripti, arma capere Diis du-
" cibus? Sic ſtratas legiones Latinorum dabo,
" quemadmodum legatum jacentem videtis." Adſenſu populi excepta vox conſulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus gentium, ab ira inpetuque hominum tegeret. Conſenſit & ſenatus bellum: conſuleſque, duobus ſcriptis exercitibus per Marſos Pelignoſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quam pro humano habitu, auguſtioriſque, dicentis: " Ex una acie imperatorem, ex altera
" exercitum Diis manibus matrique Terrae debe-
" ri: utrius exercitus imperator legiones hoſti-
" um, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi
" partiſque victoriam fore." Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt; placuit averruncandae Deûm irae victimas caedi: ſimul ut, ſi extis eadem, quae ſomno viſa fuerant, portenderentur, alteruter conſulum fata inpleret. Ubi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tri-

bunisque, & imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, amorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis permixti fuerant. Per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, nequis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani erant equites. praeerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium, (nam omnes inser se, utique inlustres viri, noti erant) cognovit, " Unane," ait, " turma " Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi

" eſtis? quid interea conſules, quid duo exerci-
" tus conſulares agent? Aderunt in tempore," Manlius inquit, " & cum illis aderit Jupiter ipſe,
" foederum a vobis violatorum teſtis, qui plus
" poteſt, polletque. Si ad Regillum lacum ad
" ſatietatem veſtram pugnavimus, hic quoque
" efficiemus profecto, ne nimis acies vobis & con-
" lata ſigna nobiſcum cordi ſint." Ad ea Geminus, paullulum ab ſuis equo provectus, " Viſ-
" ne igitur, dum dies iſta venit, qua magno cona-
" tu exercitus moveatis, interea tu ipſe congredi
" mecum, ut noſtro duorum jam hinc eventu
" cernatur, quantum eques Latinus Romano
" praeſtet?" Movet ferocem animum juvenis ſeu ira, ſeu detrectandi certaminis pudor, ſeu inexſuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, conſulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum intereſſet. Equitibus ceteris velut ad ſpectaculum ſubmotis, ſpatio, quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos: &, quum infeſtis cuſpidibus concurriſſent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem equi elapſa eſt. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius conſurrexiſſet; ſpiculum inter aures equi fixit. Ad cujus vulneris ſenſum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide

parmaque inniſum, adtollentem ſe ab gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terrae adfixit. Spoliiſque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudio turma in caſtra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus fati futurique, laus an poena merita eſſet, " Ut me omnes," inquit, " pater, tuo ſanguine " ortum vere ferrent, provocatus equeſtria haec ſpolia capta ex hoſte caeſo porto." Quod ubi audivit conſul, extemplo, filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit. Quae ubi frequens convenit, " Quandoque," inquit, " tu, T. Manli, " neque imperium conſulare, neque majeſtatem " patriam veritus, adverſus edictum noſtrum ex- " tra ordinem in hoſtem pugnaſti, &, quantum " in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſtetit ad " hanc diem Romana res, ſolviſti, meque in eam " neceſſitatem adduxiſti, ut aut reipublicae mihi, " aut mei meorumque obliviſcendum ſit; nos " potius noſtro delicto plectemur, quam reſpub- " lica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. Triſte " exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti, " erimus. Me quidem quum ingenita caritas " liberûm, tum ſpecimen iſtud virtutis, deceptum " vana imagine decoris, in te movet. Sed quum " aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia, " aut inpunitate in perpetuum abroganda; ne te " quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recu-

" fare cenſeam, quin diſciplinam militarem, culpa " tua prolapſam, poena reſtituas. I, lictor, deliga " ad palum." Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in ſe quiſque deſtrictam cernentes ſecurim, metu magis, quam modeſtia, quievere. Itaque, velut emerſo ab admiratione animo, quum ſilentio defixi ſtetiſſent; repente, poſtquam cervice caeſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortae voces ſunt, ut neque lamentis, neque exſecrationibus parceretur: ſpoliiſque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praeſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: &, praeterquam quod cuſtodiae vigiliaeque & ordo ſtationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, quum deſcenſum in aciem eſt, ea ſeveritas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna ſimilis. Adeo nihil apud Latinos diſſonum ab Romana re, praeter animos, erat. Clipeis antea Romani uſi ſunt: deinde, poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clipeis fecere: &, quod antea phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies coepit eſſe. Poſtremo in plures ordines inſtruebantur. Ordo ſexagenos milites, duos

centuriones, vexillarium unum habèbat. Prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat. Leves autem, qui haſtam tantum gaeſaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maxime armis. Hoc triginta manipulorum agmen antepilanos adpellabant, quia ſub ſignis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unuſquiſque tres partes habebat. Earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis conſtabat. Vexillum centum octoginta ſex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem ſpectatae virtutis: ſecundum rorarios, minus roboris aetate factiſque: tertium accenſos, minimae fiduciae manum. Eo & in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant. Si haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. Tum principum pugna erat; haſtati ſequebantur. Triarii ſub vexillis confidebant, ſiniſtro crure porrecto, ſcuta inniſa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra

fixas, haud ſecus quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, a prima acie ad triarios ſenſim referebantur. Inde " rem " ad triarios rediſſe," quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incidebant: id erat formidoloſiſſimum hoſti, quum, velut victos inſecuti, novam repente aciem exſurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. Alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus; ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam ſatis validus, ceterum ſtrenuus vir perituſque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notiſſimi inter ſe, quia pares ſemper ordines duxerant. Romano, haud ſatis fidenti viribus, jam Romae permiſſum erat ab conſuli-

bus, ut ſubcenturionem ſibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte. Iſque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Veſerim ferebat.

IX. Romani conſules prius, quam educerent in aciem, inmolaverunt. Decio caput jocinoris a familiari parte caeſum aruſpex dicitur oſtendiſſe; alioqui acceptam Diis hoſtiam eſſe: Manlium egregie litaſſe. "Atqui bene habet," inquit Decius, "ſi ab collega litatum eſt." Inſtructis, ſicut ante dictum eſt, ordinibus, proceſſere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat, primo utrimque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu haſtati Romani, non ferentes inpreſſionem Latinorum, ſe ad principes recepere. In hac trepidatione Decius conſul M. Valerium magna voce inclamat: "Deorum," inquit, "ope, Valeri, opus eſt. Agedum, pontifex "publicus populi Romani, praei verba, quibus "me pro legionibus devoveam." Pontifex eum togam praetextam ſumere juſſit, &, velato capite, manu ſubter togam ad mentum exſerta, ſuper telum ſubjectum pedibus ſtantem ſic dicere. "Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, "Lares, Divi Novenſiles, Dii Indigetes, Divi,

" quorum eſt poteſtas noſtrorum hoſtiumque,
" Diique Manes, vos precor, veneror, veniam
" peto feroque, uti populo Romano Quiritium
" vim victoriamque proſperetis; hoſteſque popu-
" li Romani Quiritium terrore, formidine, mor-
" teque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita
" pro republica Quiritium, exercitu, legionibus,
" auxiliis populi Romani Quiritium, legiones
" auxiliaque hoſtium mecum Diis Manibus Tel-
" lurique devoveo." Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegae ſe devotum pro exercitu nunciare. Ipſe, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes inmiſit. Conſpectus ab utraque acie aliquanto auguſtior humano viſu, ſicut coelo miſſus piaculum omnis Deorum irae, qui peſtem ab ſuis averſam in hoſtes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus ſigna primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervaſit. Evidentiſſimum id fuit, quod, quacumque equo invectus eſt, ibi, haud ſecus quam peſtifero ſidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie conſternatae cohortes Latinorum fugam ac vaſtitatem late fecerunt. Simul & Romani, exſolutis religione animis, velut tum primum ſigno dato coorti, pugnam integram ediderunt. Nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque

vires haſtatis ac principibus: & triarii, genu dextro inniſi, nutum conſulis ad conſurgendum exſpectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius conſul, audito eventu collegae, quum, ut jus faſque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet: paulliſper addubitavit, an conſurgendi jam triariis tempus eſſet: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum diſcrimen ſervari, adcenſos ab noviſſima acie ante ſigna procedere jubet. Qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tamquam idem adverſarii feciſſent, triarios ſuos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & ſemet ipſi fatigaſſent, & haſtas aut praefregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum conſul triariis, " Conſurgite nunc," inquit, " integri adverſus feſſos, memores pa-" triae parentumque & conjugum ac liberorum; " memores conſulis pro veſtra victoria morte oc-" cumbentis." Ubi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex inproviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant. Haſtiſque ora fodientes, primo robore virorum caeſo, per alios manipulos, velut iner-

mes, prope intacti evaſere; tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque, ſub radicibus montis procul inſtructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ſocioſque praecipua laus ejus belli penes conſules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis ſuperis inferiſque in ſe unum vertit: alter ea virtute eoque conſilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinoſque, qui ejus pugnae memoriam poſteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiſſet, ejus futuram haud dubie ſuiſſe victoriam. Latini ex fuga ſe Minturnas contulerunt. Caſtra ſecundum proelium capta, multique mortales ibi vivi obpreſſi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes obpreſſit. Poſtero die inventum inter maximam hoſtium ſtragem, coopertum telis; funuſque ei par morti, celebrante collega, factum eſt. Illud adjiciendum videtur, licere conſuli dictatorique & praetori, quum legiones hoſtium devoveat, non utique ſe, ſed quem velit ex legione Romana ſcripta civem, devovere: ſi is homo, qui devotus eſt, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum ſignum ſeptem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hoſtia caedi. Ubi illud ſignum defoſſum erit, eo magiſtratum Romanum eſcendere fas non eſſe.

Sin autem ſeſe devovere volet, ſicuti Decius devovit; ni moritur, neque ſuum, neque publicum divinum pure faciet, qui ſeſe devoverit. Vulcano arma ſive cui alii Divo vovere volet, ſive hoſtia ſive quo alio volet, jus eſt. Telo, ſuper quod ſtans conſul precatus eſt, hoſtem potiri, fas non eſt: ſi potiatur, Marti ſuovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Haec, (etſi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priſcis ac patriis praeferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipſis, ut tradita nuncupataque ſunt, referre. Romanis poſt proelium demum factum Samnites veniſſe ſubſidio, exſpectato eventu pugnae, apud quoſdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. Et, cum jam portis prima ſigna & pars agminis eſſet egreſſa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum converſis ſignis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixiſſe ferunt, " pro paullula via magnam merce-" dem Romanis eſſe ſolvendam." Qui Latinorum pugnae ſuperfuerant, multis itineribus diſſipati, quum ſe in unum conglobaſſent, Veſcia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numiſius imperator eorum, adfirmando " communem vere " Martem belli utramque aciem pari caede poſ-

" traviſſe, victoriaeque nomen tantum penes Ro-
" manos eſſe, ceteram pro victis fortunam & illos
" gerere: funeſta duo conſulum praetoria, alte-
" rum parricidio filii, alterum conſulis devoti
" caede; trucidatum exercitum omnem; caeſos
" haſtatos principeſque; ſtragem & ante ſigna &
" poſt ſigna factam; triarios poſtremo rem reſti-
" tuiſſe. Latinorum etſi pariter adciſae copiae
" ſint, tamen ſupplemento vel Latium propius
" eſſe, vel Volſcos, quam Romam. Itaque, ſi
" videatur eis, ſe, ex Latinis & ex Volſcis popu-
" lis juventute propere excita, rediturum infeſto
" exercitu Capuam eſſe; Romanoſque, nihil tum
" minus quam proelium exſpectantes, necopinato
" adventu perculſurum." Fallacibus literis circa Latium nomenque Volſcum miſſis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conſcriptus convenit. Huic agmini Torquatus conſul ad Trifanum (inter Sinueſſam Minturnaſque is locus eſt) obcurrit. Prius, quam caſtris locus caperetur, ſarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque eſt. Adeo enim adciſae res ſunt, ut conſuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent ſe omnes Latini, deditionemque eam Campani ſequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito

agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, uſque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. Bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non deſciverant. Cum Laurentibus renovari foedus juſſum. Renovaturque ex eo quotannis poſt diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut eſſet, aeneam tabulam in aede Caſtoris Romae fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus juſſus pendere in ſingulos quotannis (fuere autem mille & ſexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello geſto, praemiis poenaque pro cujuſque merito perſolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti ſeniores tantum obviam exiſſe conſtat; juventutem, & tunc, & omni vita deinde, averſatam eum exſecratamque. Antiates in agrum Oſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exſequi nequierat, dictatorem L. Papirium Craſſum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magiſter equitum L. Papirius Curſor dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab dictatore geſtum eſt, quum ali-

quot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, ſucceſſere conſules Ti. Aemilius Mamercinus & Q. Publilius Philo; neque in ſimilem materiam rerum, & ipſi aut ſuarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amiſſi rebellantes, in campis Fenectanis fuderunt, caſtriſque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auſpicio res geſtae erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus caeſa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praeneſtinus, Veliternuſque populus: venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum proeliis quidem ſuperior Romanus eſſet, ad urbem ipſam Pedum caſtraque ſociorum populorum, quae urbi adjuncta erant, integer labor reſtaret; bello infecto repente omiſſo, conſul, quia collegae decretum triumphum audivit, ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate obſenſis Patribus, negantibuſque, niſi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Aemilius ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam neque, quoad fuit conſul, criminari apud populum Patres deſtitit, collega haud-

quaquam adverſante, quia & ipſe de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei diviſus) &, poſtquam ſenatus, finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit, Aemilius, cujus tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminoſis, fuit, & quod tres leges ſecundiſſimas plebei, adverſas nobilitati, tulit: unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum ſit, ut utrumque plebejum conſulem fieri liceret, cenſor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum belliciſque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno inſequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio conſulibus, quo inſignitius omiſſa res Aemilio, ſuperioris anni conſuli, exprobraretur, Pedum armis viriſque & omni vi expugnandum ac delendum ſenatus fremit: coactique novi conſules omnibus eam rem praeverti, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent. Ad bellum opes deer-

ant: pacem ob agri ademti dolorem aſpernabantur. Mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſſam belli haberet; &, ſi cujus oppidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen, niſi admodum a paucis populis, Pedani adjuti ſunt. Tiburtes Praeneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinoſque & Veliternos, Antiatibus Volſcis ſe conjungentes, ad Aſturae flumen Maenius, inproviſio adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quamquam aeque proſpero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa, Camillus non compulit ſolum eos intra moenia, ſed eodem etiam die, quum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Praeſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. Additus triumpho honos, ut ſtatuae equeſtres eis, rara illa aetate res, in foro ponerem-

tur. Prius, quam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit: " Patres conſcripti, quod bello armiſque in La- " tio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac " virtute militum ad finem venit. Caeſi ad Pe- " dum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium: op- " pida Latina omnia, & Antium ex Volſcis, aut " vi capta, aut recepta in deditionem, praeſidiis " tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quo- " niam rebellando ſaepius nos ſollicitant, quo- " nam modo perpetua pace quietos obtineamus. " Dii inmortales ita vos potentes hujus conſilii " fecerunt, ut, ſit Latium deinde, an non ſit, " in veſtra manu poſuerint. Itaque pacem vobis, " quod ad Latinos adtinet, parare in perpetuum, " vel ſaeviendo, vel ignoſcendo, poteſtis. Vultis " crudeliter conſulere in deditos victoſque? licet " delere omne Latium, vaſtas inde ſolitudines " facere, unde ſociali egregio exercitu per multa " bella magnaque ſaepe uſi eſtis. Vultis exem- " plo majorum augere rem Romanam, victos in " civitatem accipiendo? materia creſcendi per " ſummam gloriam ſubpeditat. Certe id firmiſſi- " mum longe imperium eſt, quo obedientes " gaudent. Sed maturato opus eſt, quidquid " ſtatuere placet. Tot populos inter ſpem me- " tumque ſuſpenſos animi habetis: & veſtram

" itaque de eis curam quam primum abſolvi, &
" illorum animos, dum exſpectatione ſtupent,
" ſeu poena, ſeu beneficio, praeoccupari oportet.
" Noſtrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis
" ad conſulendum poteſtas eſſet. Veſtrum eſt
" decernere, quod optimum vobis reique publi-
" cae ſit."

XIV. Principes ſenatus relationem conſulis de ſumma rerum laudare; ſed, quum aliorum cauſſa alia eſſet, ita expediri poſſe conſilium, dicere, ut pro merito cujuſque ſtatueretur, ſi de ſingulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de ſingulis decretumque. Lanuvinis civitas data ſacraque ſua reddita cum eo, ut aedes lucuſque Soſpitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano eſſet. Aricini Nomentanique & Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tuſculanis ſervata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores verſum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellaſſent, graviter ſaevitum: & muri dejecti, & ſenatus inde abductus, juſſique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, uſque ad mille pondo clarigatio eſſet; nec prius, quam aere perſoluto, is, qui cepiſſet, extra vincula captum haberet. In agrum ſenatorum coloni miſſi: quibus adſcriptis, ſpeciem antiquae frequen-

tiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia miſſa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, ſi & ipſi adſcribi coloni vellent. Naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati populo eſt, & civitas data. Tiburtes Praeneſtinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; ſed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam conſociaſſent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter ſe ademerunt. Campanis, equitum honoris cauſſa, quia cum Latinis rebellare noluiſſent, Fundaniſque & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque ſemper fuiſſet via, civitas ſine ſuffragio data. Cumanos Sueſſulanoſque ejuſdem juris conditioniſque, cujus Capuam, eſſe placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae ſubductae, partim incenſae, roſtriſque earum ſubgeſtum, in foro exſtructum, adornari placuit: Roſtraque id templum adpellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto conſulibus, quum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncoſque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio conſule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis cauſſa juſtior fuit. Sed prius, quam conſules ab urbe (juſſerat enim ſenatus defendi

Auruncos) exercitum educerent, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deſeruiſſe, profugoſque cum conjugibus ac liberis Sueſſam communiſſe, quae nunc Aurunca adpellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infenſus conſulibus ſenatus, quorum cunctatione proditi ſocii eſſent, dictatorem dici juſſit. Dictus C. Claudius Regillenſis, magiſtrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: &, quum augures vitio creatum videri dixiſſent, dictator magiſterque equitum ſe magiſtratu abdicarunt. Eo anno Minucia Veſtalis, ſuſpecta primo propter mundiorem juſto cultum, inſimulata deinde apud pontifices ab indice ſervo; quum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abſtinere, familiamque in poteſtate habere; facto judicio, viva ſub terram ad portam Collinam dextra via ſtrata defoſſa Scelerato campo. Credo, ab inceſto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adverſante Sulpicio conſule, qui negabat, rationem ejus ſe habiturum, eſt factus, ſenatu, quum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, minus in praetura tendente.

XVI. Inſequens annus, L. Papirio Craſſo, K. Duilio conſulibus, Auſonum magis novo, quam magno bello fuit inſignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunx-

erat: unoque proelio haud ſane memorabili duorum populorum exercitus fuſus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipſa tutior fuit. Nec tamen omiſſa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipſi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut cauſſa armorum fuerant. Itaque omni ope adniſi ſunt, ut maximum ea tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvum conſulem quartum facerent. Collega additus Corvo M. Atilius Regulus. Et, ne forte caſu erraretur, petitum ab conſulibus, ut extra ſortem Corvi ea provincia eſſet. Exercitu victore a ſuperioribus conſulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hoſtes, ab ſuperioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudiſſet; moenia ipſa obpugnare eſt adgreſſus. Et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum ſcalis ſuccedere ad muros vellent, evaſuroſque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. Itaque aggerem & vineas egit, turreſque muro admovit: quarum uſum forte oblata obportunitas praevertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per neglentiam cuſtodum feſto die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reſte ſuſpenſus, manibus ſe demiſiſſet; perpu-

lit imperatorem, ut vino epuliſque ſopitos hoſtes adgrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Auſones ſunt, quam acie fuſi erant. Praeda capta ingens eſt. Praeſidioque inpoſito Calibus reductae Romam legiones. Conſul ex ſenatuſconſulto triumphavit: &, ne Atilius expers gloriae eſſet, juſſi ambo conſules adverſus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex ſenatuſconſulto comitiorum habendorum cauſſa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. Is magiſtrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, cpnſules creati ſunt T. Veturius, Sp. Poſtumius. Etſi belli pars cum Sidicinis reſtabat; tamen, ut beneficio praevenirent deſiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque ſenatuſconſulto, ut duo millia quingenti homines eo ſcriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde conſules, a veteribus exercitu accepto, ingreſſi, hoſtium fines, populando uſque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipſi pro extrema ſpe dimicaturi eniſe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab conſulibus ex auctoritate ſenatus dictus P. Cornelius Rufinus; magiſter equitum M. Antonius. Religio deinde inceſſit, vitio eos creatos:

magiſtratuque ſe abdicaverunt. Et, quia peſtilentia inſecuta eſt, velut omnibus eo vitio contactis auſpiciis, res ad interregnum rediit. Ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati conſules A. Cornelius iterum & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Craſſus, & magiſter equitum P. Valerius Publicola. A quibus quum delectus intentius, quam adverſus finitima bella, haberetur, exploratores miſſi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos eſſe. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis conſiliis ſuſpectum erat. Eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non eſt deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirenſis in Lucanos traxit, qui duo populi adverſus regem, exſcenſionem a Paeſto facientem, ſignis conlatis pugnaverunt. Eo certamine ſuperior Alexander, incertum qua fide culturus, ſi perinde cetera proceſſiſſent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno cenſus actus, novique cives cenſi: tribus propter eos additae Maecia & Scaptia: cenſores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Poſtumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas ſine ſuffragio data. Haec eo anno domi militiaeque geſta.

XVIII. Foedus inſequens annus ſeu intemperie coeli, ſeu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio conſulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen conſulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri ſit. Illud pervelim, (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumtos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit. Sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Quum primores civitatis ſimilibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam ſe cauſſam publicae peſtis, profeſſa eſt, ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxae indicium. Fabius confeſtim rem ad conſules, conſules ad ſenatum referunt: conſenſuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronaſque ea venena coquere; &, ſi ſequi extemplo velint, manifeſto deprehendi poſſe. Secuti indicem, & coquentes quaſdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. Quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehenſa erant, per viatorem adcitis, duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta ſalubria eſſe contenderent, ab confutante indice bibere juſſae, ut ſe falſum commentam arguerent;

ſpatio ad conloquendum ſumto, quum, ſubmoto populo, in conſpectu omnium rem ad ceteras retuliſſent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, ſuamet ipſae fraude omnes interierunt. Comprehenſae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum ſeptuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaeſitum eſt. Prodigii ea res loco habita; captiſque magis mentibus, quam conſceleratis, ſimilis viſa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in ſeceſſionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienataſque diſcordia mentes hominum eo piaculo compotes ſui feciſſe, dictatorem clavi figendi cauſſa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius magiſtrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magiſtratu ſe abdicaverunt.

XIX. Creati conſules L. Papirius Craſſus iterum, L. Plautius Venno. Cujus principio anni legati ex Volſcis Fabraterni, & Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. Si a Samnitium armis defenſi eſſent, ſe ſub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Miſſi tum ab ſenatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abſtinerent. Valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas

bellum initum: cujus ſocii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi ſolum, ſed etiam Romae, clarus. Aedes fuere in Palatio ejus, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque ſolo, adpellata. Adverſus hunc, vaſtantem effuſe Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul caſtris ejus conſedit. Vitruvio nec, ut vallo ſe teneret adverſus validiorem hoſtem, ſana conſtare mens, nec, ut longius a caſtris dimicaret, animus ſubpetere. Vix tota extra portam caſtrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hoſtem, ſpectante milite, ſine conſilio, ſine audacia depugnat: & ut levi momento nec ambigue eſt victus; ita, brevitate ipſa loci facilique receptu in tam propinqua caſtra, haud aegre militem a multa caede eſt tutatus: nec fere quiſquam in ipſo certamine, pauci in turba fugae extremae, quum in caſtra ruerent, caeſi; primiſque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, ſeſe tutarentur. A priverno Plautius alter conſul, pervaſtatis paſſim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines ſenatus Fundanorum obcurrit; " negant, ſe pro Vitruvio ſectamque ejus ſecutis " precatum veniſſe, ſed pro Fundano populo; " quem extra culpam belli eſſe, ipſum Vitruvium

" judicaſſe, quum receptaculum fugae Priver-
" num habuerit, non patriam Fundos. Priver-
" ni igitur hoſtes populi Romani quaerendos per-
" ſequendoſque eſſe, qui ſimul a Fundanis ac
" Romanis, utriuſque patriae inmemores, defe-
" cerint. Fundanis pacem eſſe, & animos Ro-
" manos, & gratam memoriam acceptae civita-
" tis. Orare ſe conſulem, ut bellum ab innoxio
" populo abſtineat: agros, urbem, corpora ip-
" ſorum, conjugumque, ac liberorum ſuorum,
" in poteſtate populi Romani eſſe, futuraque."
Conlaudatis Fundanis, conſul, literiſque Romam miſſis, in officio Fundanos eſſe, ad Privernum flexit iter. Prius animadverſum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a conſule ſcribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam miſſos; eamque deditionem ab ſenatu non acceptam: quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum cenſuerint.

XX. Privernum duobus conſularibus exercitibus quum obſideretur, alter conſul comitiorum cauſſa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum ſtatuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invaſit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Extemplo igitur conſules novi, L. Aemilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipſo die, Kalen-

dis Quinctilibus, quo magiſtratum inierunt, comparare inter ſe provincias juſſi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, ſcribere exercitum ſine ulla vacationis venia. Quin opificum quoque vulgus & ſellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Vejoſque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius diſcedi, ne alio itinere hoſtis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde poſt dies, ſatis explorata temporis ejus quiete, a Gallis Privernum omnis converſa vis. Duplex inde fama eſt: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in poteſtatem veniſſe: alii, priuſquam ultima adhiberetur vis, ipſos ſe in deditionem conſulis caduceum praeferentes permiſiſſe, auctores ſunt, Vitruviumque ab ſuis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibuſque conſultus, conſulem Plautium, dirutis Priverni muris, praeſidioque valido inpoſito, ad triumphum arceſſit; Vitruvium in carcerem adſervari juſſit, quoad conſul rediſſet; tum verberatum necari. Aedes ejus, quae eſſent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco cenſuerunt conſecranda: quodque aeris ex eis redactum eſt, ex eo aenei orbes facti, poſiti in ſacello Sanci verſus aedem Quirini. De ſenatu Privernate ita decretum, ut, qui, ſenator Priverni poſt defectionem ab Romanis manſiſſet, trans Tiberim lege eadem,

qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, uſque ad triumphum Plautii ſilentium de Privernatibus fuit: poſt triumphum conſul, necato Vitruvio ſociiſque ejus noxae, apud ſatiatos jam ſuppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; " Quoniam auctores defectionis," inquit, " meritas poenas & ab Diis inmortalibus & a " vobis habent, Patres conſcripti, quid placet de " innoxia multitudine fieri? Equidem, etſi " meae partes exquirendae magis ſententiae, " quam dandae ſunt, tamen, quum videam, " Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunt " nobis incertiſſima pax eſt; quam minimum ira- " rum inter nos illoſque relinqui velim."

XXI. Quum ipſa per ſe res anceps eſſet, prout cujuſque ingenium erat, atrocius mitiuſve ſuadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus eſſet, quam praeſentis neceſſitatis, memor: qui, interrogatus a quodam triſtioris ſententiae auctore, " quam poenam meritos Privernates cenſeret? " eam," inquit, " quam merentur, qui ſe liber- " tate dignos cenſent." Cujus quum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſſam inpugnabant; ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret, " Quid, ſi poenam," inquit, " remittimus vobis, " qualem nos pacem vobiſcum habituros ſpere-

" mus? Si bonam dederitis," inquit, "& fidam, " & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam." Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior ſenatus ad meliora reſponſum trahere, & dicere, " Viri, & liberi, " vocem auditam. An credi poſſe, ullum popu- " lum, aut hominem denique, in ea conditione, " cujus eum poeniteat, diutius, quam neceſſe ſit, " manſurum? Ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii " pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe " velint, fidem ſperandam eſſe." In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, idemtidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet a pluribus, dicendo, " Eos demum, qui " nihil, praeter quam de libertate, cogitent, dig- " nos eſſe, qui Romani fiant." Itaque & in ſe- natu cauſſam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in colo- niam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. Secutus eſt annus nulla re belli domive inſignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula conſulibus; praeterquam quod Fregallas (Sidici- norum is ager deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta; & populo viſceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per ſpeciem hono- randae parentis, meritam mercedem populo ſolu-

tam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine ſtupratae matrisfamiliae abſolviſſet. Data viſceratio in praeteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſſa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, abſens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt. Duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboïca originem trahunt. Claſſe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in inſulas Aenariam & Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Haec civitas, quum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive Peſtilentiae, quae Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palaepolim ad res repetendas miſſis, quum relatum eſſet a Graecis, gente lingua magis ſtrenua, quam factis, ferox reſponſum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri juſſit. Inter conſules provinciis comparatis, bello Graeci perſequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi qua ſe moverent, obpoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum inminentes admoturos

caſtra. Ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule, exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miſerat: Cornelius, delectum indictum a magiſtratibus, univerſum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue ſollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuiſſet prius ad Samnites, quam bellum fieret; reſponſum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incuſabant injurias Romanorum: neque eo neglegentius ea, quae ipſis objicerentur, purgabant. "Haud "ullo publico conſilio auxiliove juvari Graecos: "nec Fundanum Formianumve a ſe ſollicitatos. "Quippe minime poenitere ſe virium ſuarum, ſi "bellum placeat. Ceterum non poſſe diſſimulare, "aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregal-"las, ex Volſcis captas dirutaſque ab ſe, reſtitu-"erit Romanus populus, coloniamque in Samni-"tium agro inpoſuerit, quam coloni eorum Fre-"gellas adpellent. Eam ſe contumeliam injuri-"amque, ni ſibi ab iis, qui fecerint, dematur, ip-"ſos omni vi depulſuros eſſe." Quum Romanus legatus ad diſceptandum eos ad communes ſocios atque amicos vocaret: "Quid perplexe agimus?"

inquit. " Noſtra certamina, Romani, non verba " legatorum, nec hominum quiſquam diſceptator, " ſed campus Campanus, in quo concurrendum " eſt, & arma, & communis Mars belli decernet. " Proinde inter Capuam Sueſſulamque caſtra " caſtris conferamus: &, Samnis Romanuſne im- " perio Italiam regat, decernamus." Legati Romanorum quum ſe, non quo hoſtis vocaſſet, ſed quo imperatores ſui duxiſſent, ituros eſſe reſpondiſſent: jam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hoſtibus ſocietatem auxilii mutui: qua, ut quiſque locus premereter, inter ſe uſi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies inſtaret, &, Publilium, inminentem hoſtium muris, avocari ab ſpe capiendae in dies urbis, haud e republica eſſet; actum cum tribunis eſt, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo conſulatu abiſſet, pro conſule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis eſſet. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingreſſum revocari ab inpetu belli placebat) literae miſſae ut dictatorem comitiorum cauſſa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum. Ab eo magiſter equitum dictus Sp. Poſtumius. Nec tamen ab dictatore comitia ſunt habita, quia, vitione creatus eſſet, in diſquiſitionem venit. Conſulti augures, vitioſum videri dictatorem, pronunciaverunt. Eam rem tribuni ſuſpectam infamem-

que criminando fecerunt. "Nam neque facile "fuiſſe id vitium noſci, quum conſul oriens nocte "ſilentio diceret dictatorem: neque ab conſule "cuiquam publice privatimve de ea re ſcriptum "eſſe: nec quemquam mortalium exſtare, qui "ſe vidiſſe aut audiſſe quid dicat, quod auſpi-"cium dirimeret: neque augures divinare Ro-"mae ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli "vitii obveniſſet. Cui non adparere, quod ple-"bejus dictator ſit, id vitium auguribus viſum?" Haec aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatiſque alia atque alia de cauſſa comitiis, quartuſdecimus demum interrex L. Aemilius conſules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curſorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exſule Lucano interfectum, ſortes Dodonaei Jovis eventu adfirmaſſe. Adcito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, "caveret Acheru-"ſiam aquam Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus "terminum dari." Eoque ocius tranmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro & Acheronte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſaepe Bruttias Lucanaſque

legiones fudiſſet; Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes, & trecentas familias inluſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet; haud procul Pandoſia urbe inminente Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter ſe diſtantes, inſedit; ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exſules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum intercluſiſſent trifariam exercitum a mutuo inter ſe auxilio, duo praeſidia, quae ſine rege erant, inproviſo hoſtium adventu obprimuntur: deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. Inde ab Lucanis exſulibus ad ſuos nuncii miſſi ſunt: pactoque reditu promiſſum eſt, regem, aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos. Ceterum cum delectis ipſe, egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, & ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abſtulerat, indicantem iter. Quem quum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum

fluminis, " Jure Acheros vocaris," inquit. Quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis ſuis; ſubſtititque dubius, an tranſiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, " quid " in tanto diſcrimine periculi cunctaretur" interrogans, indicat, Lucanos inſidiis quaerere locum. Quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum. Jamque in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exſul transfigit. Lapſum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium praeſidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. Namque, praeciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium. Quae quum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem ſaevienti turbae inmixta, ut parumper ſuſtinerent precata, flens aït, " virum ſibi liberoſ- " que captos apud hoſtes eſſe: ſperare, corpore " regio utcumque mulcato ſe ſuos redemturam." Is finis lacerationi fuit. Sepultumque Conſentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem ſororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Haec de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quamquam

Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen, quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

XXV. Eodem anno lectiſternium Romae, quinto poſt conditam urbem, iiſdem, quibus ante, placandis habitum eſt Diis. Novi deinde conſules juſſu populi quum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipſi majore conatu, quam adverſus Graecos, cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma viroſque ad bellum pollicentes. Foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res proſpere geſta. Tria oppida in poteſtatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliuſque ager primo adventu conſulum longe lateque eſt pervaſtatus. Hoc bello tam proſpere commiſſo, alteri quoque bello, quo Graeci obſidebantur, jam finis aderat. Nam, praeterquam quod, interſeptis munimentis hoſtium, pars parti abſciſſa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hoſtis territabat, patiebantur: & velut capti a ſuiſmetipſis praeſidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quae captarum urbium extrema ſunt, patiebantur. Itaque quum, & a Tarento & a Samnitibus, fama eſſet, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra

moenia eſſe rebantur: Tarentinorum juventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hoſtibus reſiſterent, exſpectabant. Poſtremo leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter ſe conſilio, partes ad rem agendam diviſere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter ſubſiſteret ad praebendam opportunam conſilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, " quod bonum, fauſtum, " felix Palaepolitanis populoque Romano eſſet, " tradere ſe," aït, " moenia ſtatuiſſe. Eo facto " utrum ab ſe prodita, an ſervata, patria videa- " tur, in fide Romana poſitum eſſe. Sibi priva- " tim nec paciſci quidquam, nec petere: pub- " lice petere, quam paciſci, magis, ut, ſi ſuc- " ceſſiſſet incoeptum, cogitaret populus Roma- " nus, potius cum quanto ſtudio periculoque re- " ditum in amicitiam ſuam eſſet, quam qua ſtul- " titia & temeritate de officio deceſſum." Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites inſidebant, accepit: praeſidio ei L. Quinctius tribunus militum praepoſitus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius praetorem Samnitium arte adgreſſus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa

Palaepolim aut in Samnio eſſet, ſineret ſe claſſe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiſcendum eſſe, extemploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, praeter neceſſarium urbis praeſidium, ad litus miſſa. Ubi dum Nymphius in tenebris & multitudine ſemet ipſa inpediente, ſedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex compoſito ab ſociis in urbem receptus, quum ſumma urbis Romano milite inpleſſet, tolli clamorem juſſit: ad quem Graeci, ſigno accepto a principibus, quievere. Nolani per averſam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus excluſis ab urbe, ut expeditior in praeſentia fuga, ita foedior, poſtquam periculo evaſerunt, viſa: quippe qui inermes, nulla rerum ſuarum non relicta inter hoſtes, ludibrium non externis modo, ſed etiam popularibus, ſpoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi eſt, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde ſumma rei Graecorum venit) ſimilius vero facit, ipſos in amicitiam rediſſe. Publilio triumphus decretus; quod ſatis credebatur, obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſin-

gularia haec ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

XXVII. Aliud ſubinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. Namque Tarentini, quum rem Palaepolitanam vana ſpe auxilii aliquamdiu ſuſtinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos accepere, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno ſocietas coepta eſt) in fidem populi Romani veniſſe adlatum eſt. "Quippe propemodum perventum ad "ſe eſſe: jamque in eo rem fore, ut Romani "aut hoſtes, aut domini habendi ſint. Diſcri-"men profecto rerum ſuarum in bello Samniti-"um eventuque ejus verti. Eam ſolam gentem "reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando "Lucanus defecerit. Quem revocari adhuc, "inpellique ad abolendam ſocietatem Romanam "poſſe, ſi qua ars ferendis diſcordiis adhibeatur." Haec conſilia quum apud cupidos rerum novandarum valuiſſent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adſciti, clari magis inter populares, quam honeſti, inter ſe mulcati ipſi virgis, quum corpora nuda intuliſſent in civium coetum, vociferati ſunt, ſe, quod caſtra Romana ingredi auſi eſſent, a conſule virgis caeſos, ac prope ſecuri

percuſſos eſſe. Deformis ſuapte natura res quum ſpeciem injuriae magis, quam doli, prae ſe ferret, concitati homines cogunt clamore ſuo magiſtratus ſenatum vocare: & alii, circumſtantes concilium, bellum in Romanos poſcunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agreſtium diſcurrunt: tumultuque etiam ſanos conſternante animos, decernitur, ut ſocietas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam cauſſam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus & obſides dare, & praeſidia in loca munita accipere, caeci fraude & ira nihil recuſarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, poſtquam criminum falſorum auctores Tarentum commigravere: ſed, amiſſa omni de ſe poteſtate, nihil ultra, quam ut poeniteret fruſtra, reſtabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum eſt, quod necti deſierunt: mutatum autem jus ob unius foeneratoris ſimul libidinem, ſimul crudelitatem inſignem. L. Papirius is fuit: cui quum ſe C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dediſſet; quae aetas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: &, florem aetatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adoleſcentem ſermone inceſto eſt conatus: dein, poſtquam aſpernaban-

tur flagitium aures, minis territare, atque idemtidem admonere fortunae: poſtremo, quum ingenuitatis magis, quam praeſentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens foeneratoris; ingens vis hominum, quum aetatis miſeratione atque indignitate injuriae accenſa, tum ſuae conditionis liberûmque ſuorum reſpectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. Et quum conſules, tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent, introëuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes, oſtentabant. Victum eo die ob inpotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: juſſique conſules ferre ad populum, ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus, obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti; cautumque in poſterum, ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum ſatis per ſe ipſum Samnitium bellum & defectio repens Lucanorum, auctoreſque defectionis Tarentini ſollicitos haberent Patres, acceſſit, ut & Veſtinus populus Samnitibus ſeſe conjungeret. Quae res ſicut eo anno ſermonibus magis paſſim hominum jacta-

ta, quam in publico ullo concilio eſt; ita inſequentis anni conſulibus, L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque viſa eſt, de qua ad ſenatum referrent. Et, quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres inceſſit, ut pariter eam ſuſceptam neglectamque timerent: ne aut inpunitas eorum laſcivia ſuperbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marci Pelignique & Marrucini: quos, ſi Veſtinus adtingeretur, omnes habendos hoſtes. Vicit tamen pars, quae in praeſentia videri potuit majoris animi, quam conſilii: ſed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adverſus Veſtinos juſſit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo ſorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hoſtes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum conſulem L. Furium, cui major moles rerum inpoſita erat, morbo gravi inplicitum fortuna bello ſubtraxit: juſſuſque dictatorem dicere rei gerendae cauſſa, longe clariſſimum bello ea tempeſtate dixit L. Papirium Curſorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magiſter equitum eſt dictus: par nobile rebus in eo magiſtratu geſtis, diſcordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum eſt, nobilius. Ab al-

tero conſule in Veſtinis multiplex bellum, nec uſquam vario eventu, geſtum eſt. Nam & pervaſtavit agros, &, populando atque urendo tecta hoſtium ſataque, in aciem invitos extraxit: & ita proelio uno adcidit Veſtinorum res, haudquaquam tamen incruento milite ſuo, ut non in caſtra ſolum refugerent hoſtes, ſed, jam ne vallo quidem ac foſſis freti, dilaberentur in oppida, ſitu urbium moenibuſque ſe defenſuri. Poſtremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quiſquam integer proelio exceſſerat, ſcalis cepit: deinde Cingiliam. Utriuſque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hoſtium arcuerant, conceſſit.

XXX. In Samnium incertis itum auſpiciis eſt: cujus rei vitium non in belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denunciavit, ut ſeſe loco teneret, neu, abſente ſe, cum hoſte manum conſereret. Fabius quum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet; ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur repoſitâ eſſe; ſeu occaſione

bene gerendae rei inductus; exercitu inſtructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum ſit, quo, ſi adfuiſſet dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet. Per arma, per viros late ſtragem dedere. Secutus pedes inpetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium caeſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoſte ſigna conlata, dictatore abſente, bis rem egregie geſtam. Apud antiquiſſimos ſcriptores una haec pugna invenitur: in quibuſdam annalibus tota res praetermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta caede, multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit: ſeu votum id Deorum cuipiam fuit; ſeu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne ſuae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumpho ferret. Literae quoque de re proſpere geſta ad ſenatum, non ad dictatorem, miſſae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit,

ut, laetis aliis victoria parta, prae ſe ferret iram triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam & diſciplinam militarem, a magiſtro equitum victam & everſam dictitans, ſi illi inpune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iraeque, profectus in caſtra, quum maximis itineribus iſſet, non tamen praevenire famam adventus ſui potuit. Praecucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obteſtatus milites eſt, " ut, qua virtute rempub- " licam ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, ea- " dem ſe, cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab " inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Ve- " nire amentem invidia, iratum virtuti alienae " felicitatique, furere, quod, ſe abſente, res " publica egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare " fortunam poſſet, apud Samnites, quam Roma- " nos, victoriam eſſe. Imperium dictitare ſpre- " tum, tamquam non eadem mente pugnari ve- " tuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia " inpedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſi- " miſque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne, " ſe abſente, moveri poſſent: & nunc id furere,

" id aegre pati, quod ſine L. Papirio, non iner-
" mes, non manci milites fuerint, quod ſe, Q.
" Fabius magiſtrum equitum duxerit, ac non ac-
" cenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe,
" ſi, quod belli caſus ferunt, Marſque commu-
" nis, adverſa pugna eveniſſet; qui ſibi, devictis
" hoſtibus, re publica bene geſta, ita ut non ab
" illo unico duce melius geri potuerit, ſupplici-
" um magiſtro equitum minetur? Neque illum
" magiſtro equitum infeſtiorem, quam tribunis
" militum, quam centurionibus, quam militibus
" eſſe. Si poſſit, in omnes ſaeviturum fuiſſe:
" quia id nequeat, in unum ſaevire. Etiam invi-
" diam, tamquam ignem, ſumma petere; in ca-
" put conſilii, in ducem incurrere. Si ſe ſimul
" cum gloria rei geſtae exſtinxiſſet, tunc victo-
" rem, velut in capto exercitu dominantem,
" quidquid licuerit in magiſtro equitum, in mi-
" litibus auſurum. Proinde adeſſent in ſua cauſſa
" omnium libertati. Si conſenſum exercitus
" eumdem, qui in proelio fuerit, in tuenda vic-
" toria videat, & ſalutem unius omnibus curae
" eſſe; inclinaturum ad clementiorem ſententiam
" animum. Poſtremo ſe vitam fortunaſque ſuas
" illorum fidei virtutique permittere."

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlaturum, ſalvis legionibus Romanis. Haud multo

poſt dictator advenit: claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, ſilentio facto, praeco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit. Qui ſimul ex inferiore loco ad tribunal acceſſit, tum dictator, "Quaero," inquit, "de te, Q. Fabi, "quum ſummum imperium dictatoris ſit, pare- "antque ei conſules, regia poteſtas, praetores "iiſdem auſpiciis, quibus conſules, creati; ae- "quum cenſeas, necne, magiſtrum equitum "dicto audientem eſſe? Itemque illud interrogo, "quum me incertis auſpiciis profectum ab domo "ſcirem, utrum mihi turbatis religionibus res "publica in diſcrimen committenda fuerit, an "auſpicia repetenda, ne quid dubiis Diis age- "rem? Simul illud, quae dictatori religio inpe- "dimento ad rem gerendam fuerit, num ea ma- "giſter equitum ſolutus ac liber potuerit, eſſe? "Sed quid ego haec interrogo? quum, ſi ego "tacitus abiſſem, tamen tibi ad voluntatis inter- "pretationem meae dirigenda tua ſententia fuerit. "Quin tu reſpondes, vetuerimne, te quidquam "rei, me abſente, agere? vetuerimne, ſigna "cum hoſtibus conferre? quo tu imperio meo "ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religionibus, "adverſus morem militarem diſciplinamque ma- "jorum & numen Deorum, auſus es cum hoſte "confligere. Ad haec, quae interrogatus es, re- "ſponde. Extra ea, cave, vocem mittas. Ac-

" cede, lictor." Adverſus quae ſingula quum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur, eumdem accuſatorem capitis ſui ac judicem eſſe; modo, vitam ſibi eripi citius, quam gloriam rerum geſtarum, poſſe, vociferaretur; purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret: tunc Papirius, redintegrata ira, ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius, fidem militum inplorans, lacerantibus veſtem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miſcentes, ſeſe recepit. Inde clamor in totam concionem eſt perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. Qui proximi forte tribunal ſteterant, quia ſubjecti oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant, ut parceret magiſtro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul ſeditione aberant. Ne tribunal quidem ſatis quietum erat. Legati circumſtantes ſellam orabant, ut rem in poſterum diem differret, & irae ſuae ſpatium, & conſilio tempus daret: " Satis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe: ſatis " deformatam victoriam: ne ad extremum finem " ſupplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri " ejus, clariſſimo viro, neu Fabiae genti eam in- " jungeret ignominiam." Quum parum precibus, parum cauſſa proficerent, " intueri ſaevien- " tem concionem" jubebant. " Ita irritatis mili-

" tum animis ſubdere ignem ac materiam ſeditio-
" ni, non eſſe aetatis, non prudentiae ejus. Ne-
" minem id Q. Fabio, poenam deprecanti ſuam,
" vitio verſurum, ſed dictatori, ſi obcaecatus ira
" infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine
" moviſſet. Poſtremo, ne id ſe gratiae dare Q.
" Fabii crederet, ſe jusjurandum dare paratos
" eſſe; non videri e republica, in Q. Fabium eo
" tempore animadverti."

XXXIII. His vocibus quum in ſe magis incitarent dictatorem, quam in magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati: &, ſilentio nequidquam per praeconem tentato, quum, prae ſtrepitu ac tumultu, nec ipſius dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magiſter equitum, juſſus poſtero die adeſſe, quum omnes adfirmarent, infeſtius Papirium exarſurum, agitatum contentione ipſa exacerbatumque, clam ex caſtris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam conſul dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: & ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio: & prendi Fabium Papirius juſſit. Ubi quum, deprecantibus

primoribus Patrum atque univerſo ſenatu, perſtaret in incepto inmitis animus; tum pater M. Fabius, "Quandoquidem," inquit, "apud te nec "auctoritas ſenatus, nec aetas mea, cui orbita- "tem paras, nec virtus nobilitaſque magiſtri "equitum, a te ipſo nominati, valet, nec preces, "quae ſaepe hoſtem mitigavere, quae Deorum "iras placant; tribunos plebis adpello, & provo- "co ad populum. Eumque tibi, fugienti exer- "citus tui, fugienti ſenatus judicium, judicem "fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, "poteſt polletque. Videro, ceſſuruſne provoca- "tioni ſis, cui rex Romanus Tullus Hoſtilius "ceſſit." Ex curia in concionem itur. Quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magiſter equitum quum eſcendiſſet; deduci eum de roſtris Papirius in partem inferiorem juſſit. Secutus pater, "Bene agis," inquit, "quum "eo nos deduci juſſiſti, unde & privati vocem "mittere poſſemus." Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde ſtrepitum vox & indignatio Fabii ſenis, increpantis ſuperbiam crudelitatemque Papirii: "Se quoque dictatorem Romae fuiſſe, "nec a ſe quemquam, ne plebis quidem homi- "nem, non centurionem, non militem, viola- "tum; Papirium, tamquam ex hoſtium duci- "bus, ſic ex Romano imperatore victoriam &

" triumphum petere. Quantum intereſſet inter
" moderationem antiquorum, & novam ſuperbi-
" am crudelitatemque. Dictatorem Quinctium
" Cincinnatum in L. Minucium conſulem, ex
" obſidione a ſe ereptum, non ultra ſaeviſſe,
" quam ut legatum eum ad exercitum pro con-
" ſule relinqueret. M. Furium Camillum in L.
" Furio, qui, contemta ſua ſenectute & auctori-
" tate, foediſſimo cum eventu pugnaſſet, non
" ſolum in praeſentia moderatum irae eſſe, ne
" quid de collega ſecus populo aut ſenatui ſcribe-
" ret; ſed, quum revertiſſet, potiſſimum ex tri-
" bunis conſularibus habuiſſe, quem ex collegis,
" optione ab ſenatu data, ſocium ſibi imperii de-
" legerit. Nam populi quidem, penes quem
" poteſtas omnium rerum eſſet, ne iram quidem
" umquam atrociorem fuiſſe in eos, qui temeri-
" tate atque inſcitia exercitus amiſiſſent, quam
" ut pecunia eos multaret. Capite anquiſitum
" ob rem bello male geſtam de imperatore nullo
" ad eam diem eſſe. Nunc ducibus populi Ro-
" mani, quae ne victis quidem bello fas fuerit,
" virgas & ſecures victoribus, & juſtiſſimos me-
" ritis triumphos intentari. Quid enim tandem
" paſſurum fuiſſe filium ſuum, ſi exercitum ami-
" ſiſſet: ſi fuſus, fugatus, caſtris exutus fuiſſet?
" quo ultra iram violentiamque ejus exceſſuram
" fuiſſe, quam ut verberaret necaretque? Quam

" conveniens eſſe, propter Q. Fabium civitatem
" in laetitia, victoria, ſupplicationibus, ac gra-
" tulationibus eſſe: eum, propter quem Deûm
" delubra pateant, arae ſacrificiis fument, ho-
" nore, donis cumulentur, nudatum virgis lace-
" rari in conſpectu populi Romani; intuentem
" Capitolium atque arcem, Deoſque ab ſe duo-
" bus proeliis haud fruſtra advocatos? Quo id
" animo exercitum, qui ejus ductu auſpiciiſque
" viciſſet, laturum? quem luctum in caſtris Ro-
" manis, quam laetitiam inter hoſtes fore?"
Haec, ſimul jurgans, querens, Deûm hominum-
que fidem obteſtans, & complexus filium, plu-
rimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo ſenatus majeſtas, fa-
vor populi, tribunicium auxilium, memoria ab-
ſentis exercitus. Ex parte altera " imperium in-
" victum populi Romani, & diſciplina rei milita-
" ris, & dictatoris edictum pro numine ſemper
" obſervatum, & Manliana imperia, & poſtha-
" bita filii caritas publicae utilitati," jactabantur.
" Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae
" libertatis, antea in duobus liberis feciſſe. Nunc
" patres comes, & ſenes faciles de alieno imperio
" ſpreto, tamquam rei parvae, diſciplinae milita-
" ris everſae juventuti gratiam facere. Se tamen
" perſtaturum in incepto: nec ei, qui adverſus
" dictum ſuum, turbatis religionibus ac dubiis

" auſpiciis, pugnaſſet, quidquam ex juſta poena
" remiſſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſ-
" ſet, non eſſe in ſua poteſtate. L. Papirium
" nihil de ejus jure deminuturum. Optare, ne
" poteſtas tribunicia, inviolata ipſa, violet inter-
" ceſſione ſua Romanum imperium, neu popu-
" lus in ſe potiſſimum dictatorem & jus dictatu-
" rae exſtinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papi-
" rium, ſed tribunos, ſed pravum populi judici-
" um, nequidquam poſteros accuſaturos: quum,
" polluta ſemel militari diſciplina, non miles
" centurionis, non centurio tribuni, non tribu-
" nus legati, non legatus conſulis, non magiſter
" equitum dictatoris pareat imperio; nemo ho-
" minum, nemo Deorum verecundiam habeat;
" non edicta imperatorum, non auſpicia obſer-
" ventur; ſine commeatu vagi milites in pacato,
" in hoſtico errent, inmemores ſacramenti, li-
" centia ſola ſe, ubi velint, exauctorent; infre-
" quentia deſerantur ſigna; neque conveniatur
" ad edictum, nec diſcernatur, interdiu nocte,
" aequo iniquo loco, juſſu injuſſu imperatoris
" pugnent; & non ſigna, non ordines ſervent;
" latrocinii modo caeca & fortuita, pro ſollemni
" & ſacrata militia ſit. Horum criminum vos re-
" os in omnia ſecula obferte, tribuni plebi: veſ-
" tra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii obji-
" cite."

XXXV. Stupentes tribunos & ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab ſe petebatur, liberavit onere conſenſus populi Romani, ad preces & obteſtationem verſus, ut ſibi poenam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem inſiſtunt, ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiae Q. Fabii daret: ſatis eum poenarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, ſilentio facto, " Bene habet," inquit, " Quirites. Vicit diſciplina militaris, vi-
" cit imperii majeſtas, quae in diſcrimine fue-
" runt, an ulla poſt hanc diem eſſent. Non
" noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum
" imperatoris pugnavit; ſed, noxae damnatus,
" donatur populo Romano; donatur tribuniciae
" poteſtati, precarium non juſtum auxilium fe-
" renti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc conſenſu
" civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante
" exſultabas, victoria. Vive, id facinus auſus,
" cujus tibi ne parens quidem, ſi eodem loco fu-
" iſſet, quo fuit L. Papirius, veniam dediſſet.
" Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: po-
" pulo Romano, cui vitam debes, nihil majus
" praeſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documen-
" ti dederit, ut bello ac pace pati legitima impe-

"ria poſſis." Quum ſe nihil morari magiſtrum equitum pronunciaſſet, degreſſum eum templo laetus ſenatus, laetior populus, circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori, proſecuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotieſcumque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. Ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris praeerat, ne quam vim hoſtium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex inſidiis, caeſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt, ſubveniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infenſos, quod inplacabilis Q. Fabio fuiſſet; &, quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

XXXVI. Poſtquam dictator, praepoſito in urbe L. Papirio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit; neque civibus ſatis laetus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quidquam adtulit terroris. Namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu, adeſſet an abeſſet, parvi facientes, inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Ceterum tan-

tum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, ſi ducis conſilia favor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe, pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruxit aciem loco ac ſubſidiis, ita omni arte bellica firmavit. Ceſſatum a milite, ac de induſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux, quae res victoriae obſtaret: temperandum ingenium ſuum eſſe, & ſeveritatem miſcendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipſe circum ſaucios milites inſerens in tentoria caput, ſingulos, ut ſeſe haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribuniſque, & praefectis demandabat: rem per ſe popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu, cum hoſte congreſſus haud dubia ſpe ſua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit praedae ſpes, victor exercitus; perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec inſidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam

privatum compendium, in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent; quum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſſam ſuam commendantes. Ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus: &, quum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu Patrum, priuſquam abdicaret, conſules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. Nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo, poſtquam Papirium abiiſſe magiſtratu nunciatum eſt, adrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum acceſſit. Utroque exercitus miſſi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio ſorte evenerunt. Sunt, qui non ipſis Apulis bellum inlatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a ſe ipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis

fuiſſe. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque & portae, plena armatorum fuerint. Et quum concurſatum conclamatumque ad arma omnibus locis eſſet, prima luce nec auctor, nec cauſſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tuſculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac conſilio Veliterni Privernateſque populo Romano bellum feciſſent. Populus Tuſculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. Ea multitudo, veſte mutata, & ſpecie reorum, tribus circuit, genibus ſe omnium advolvens. Plus itaque miſericordia ad poenae veniam inpetrandam, quam cauſſa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae ſententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberoſque ſub corona lege belli venire: memoriamque ejus irae Tuſculanis in poenae tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum aetatem conſtat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum.

XXXVIII. Inſequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio conſulibus, A. Cornelius Arvina dictator

& M. Fabius Ambuſtus magiſter equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adverſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico incurioſe ita poſita, tamquam procul abeſſet hoſtis: quum ſubito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. Nec diſſimulabant, orta luce poſtero die facturos. Dictator, ubi propiorem ſpe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem caſtrorum potuit. Eques extemplo inſecutus ita inſtitit agmini, ut, donec luceſceret, proelio abſtineret. Ne pedeſtres quidem copiae ante lucem caſtris egreſſae. Eques, luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo noviſſimos, premendoque iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. Interim pedes equitem adſecutus; & totis jam copiis Samnis urguebat. Tum dictator, poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum, in quo conſtiterat, locum caſtris dimetari juſſit. Id vero, circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur, opuſque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque

eundi, neque manendi copiam eſſe videt, inſtruit aciem, inpedimentis ex agmine remotis. Inſtruunt contra & hoſtes, & animis & viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hoſti, ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſecuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit; neque ſigna promota loco, retrove recepta; neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quiſque gradu obnixi, urguentes ſcutis, ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vis, jam conſilia ducibus deerant: quum ſubito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepiſſent, inpedimenta Romanorum procul ab armatis ſine praeſidio, ſine munimento ſtare, aviditate praedae inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius adtulit; "Sine modo," inquit, "ſeſe praeda "praepediant." Alii deinde ſuper alios, diripi paſſim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magiſtro equitum adcito, "Vides tu," inquit, "M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam

" pugnam ? haerent inpediti inpedimentis noſtris.
" Adgredere, quod inter praedandum omni mul-
" titudini evenit, diſſipatos: raros equis inſiden-
" tes, raros, quibus ferrum in manu ſit, inve-
" nies: equoſque dum praeda onerant, caede
" inermes, cruentamque illis praedam redde.
" Mihi legiones peditumque pugna curae erunt:
" penes te equeſtre ſit decus."

XXXIX. Equitum acies, qualis quae eſſe inſtructiſſima poteſt, invecta in diſſipatos inpeditoſque hoſtes, caede omnia replet. Inter ſarcinas omiſſas repente, objacentes pedibus fugientium conſternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae ſatis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hoſtium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens & Samnitium terruit animos; & dictator, ubi reſpectantes hoſtium anteſignanos, turbataque ſigna, & fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites, tribunos principeſque ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam vocare. Novato clamore, ſigna inferuntur: &, quidquid progrediebantur, magis magiſque turbatos hoſtes cernebant. Eques ipſe jam primis erat in conſpectu: & Cornelius, reſpiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monſtrabat, vexilla ſe ſuorum parmaſque cernere

equitum. Quod ubi auditum ſimulque viſum eſt, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti ſunt, ut haud ſecus, quam ſi tum integri e caſtris ſignum pugnae accepiſſent, concitaverint ſe in hoſtem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caeſi, partim in fugam diſſipati ſunt. Pedes reſtantes ac circumventos cecîdit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta; inter quos & ipſe imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, " minime id " quidem mirum eſſe, ſi inpio bello, & contra " foedus ſuſcepto, infeſtioribus merito Diis quam " hominibus, nihil proſpere agerent. Expian- " dum id bellum magna mercede, luendumque " eſſe. Id referre tantum, utrum ſupplicia noxio " paucorum, an omnium innoxio praebeant ſan- " guine:" audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per conſenſum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. Vir nobilis potenſque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerent, " Ut Brutu- " lus Papius Romanis dederetur, & cum eo " praeda omnis Romana, captivique ut Romam " mitterentur; quaeque res per feciales ex foedere " repetitae eſſent, ſecundum jus faſque reſtitue-

" rentur." Feciales Romam, ut cenſuerunt, miſſi, & corpus Brutuli exanime: ipſe morte voluntaria ignominiae ſe ac ſupplicio ſubtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac ſi qua cognita ex praeda ſunt, acceptum eſt: ceterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex ſenatuſconſulto triumphavit. Hoc bellum a conſulibus bellatum, quidam auctores ſunt, eoſque de Samnitibus triumphaſſe: Fabium etiam in Apuliam proceſſiſſe, atque inde magnas praedas egiſſe.

XL. Nec diſcrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. Id ambigitur, belline gerendi cauſſa creatus ſit; an ut eſſet, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte inplicitus erat, ſignum mittendis quadrigis daret; functuſque eo haud ſane memorandi imperii miniſterio, ſe dictatura abdicaret. Nec facile eſt, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falſiſque imaginum titulis, dum familia ad ſe quaeque famam rerum geſtarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe & ſingulorum geſta, & publica monumenta rerum confuſa. Nec quiſquam aequalis temporibus illis ſcriptor exſtat, quo ſatis certo auctore ſtetur.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI NONI.

T. Veturius & Sp. Poſtumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum exercitu, quum nulla ſpes evadendi eſſet, foedere cum Samnitibus facto, & ſexcentis equitibus Romanis obſidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes ſub jugum mitterentur. Iidemque, auctore Sp. Poſtumio conſule, (qui in ſenatu ſuaſerat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis & omnibus, qui foedus ſpoponderant, dediti Samnitibus, non ſunt recepti. Nec multo poſt, fuſis a Papirio Curſore Samnitibus & ſub jugum miſſis, receptiſque ſexcentis equitibus Romanis, qui obſides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus

eſt. Tribus duae adjectae ſunt, Uſentina & Falerina. Sueſſa & Pontiae coloniae deductae ſunt. Ap. Claudius cenſor aquam perduxit: viam ſtravit, quae Appia vocata eſt: libertinorum filios in ſenatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, ſequentis anni conſules in ſenatu legendo obſervaverunt, quemadmodum ante per proximos cenſores obſervatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruſcos, Umbros, Marſos, Pelignos, Aequos & Samnites, quibus foedus erat reſtitutum, proſpere geſtas continet. Flavius ſcriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forenſem factionem creatus: quae quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio cenſore in quatuor tribus redacta eſt, quas urbanas adpellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; &, aeſtimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligitur, ſi Alexander in Italiam trajeciſſet, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio ſuo ſubjecerat.

TITI LIVII

PATAVINI

LIBER NONUS.

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Poſtumio conſulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentiſſimo natum, primum ipſum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res miſſi erant, pace infecta redierunt, " Ne nihil " actum," inquit, " hac legatione cenſeatis, ex- " piatum eſt, quidquid ex foedere rupto irarum " in nos coeleſtium fuit. Satis ſcio, quibuſcum- " que Diis cordi fuit, ſubigi nos ad neceſſitatem " dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae " fuerant, iis non fuiſſe cordi tam ſuperbe ab " Romanis foederis expiationem ſpretam. Quid " enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandoſ- " que homines potuit, quam quod nos fecimus? " Res hoſtium in praeda captas, quae belli jure " noſtrae videbantur, remiſimus: auctores belli, " quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato " dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagi- " one noxae remaneret penes nos, Romam porta- " vimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foede-

" ri, quid Diis arbitris foederis debeo? quem " tibi tuarum irarum, quem meorum ſupplicio- " rum judicem feram, neminem, neque popu- " lum, neque privatum, fugio. Quod ſi nihil " cum potentiore juris humani relinquitur inopi, " at ego ad Deos vindices intolerandae ſuperbiae " confugiam; & precabor, ut iras ſuas vertant in " eos, quibus non ſuae redditae res non alienae " adcumulatae ſatis ſint; quorum ſaevitiam non " mors noxiorum, non deditio exanimatorum " corporum, non bona ſequentia domini dediti- " onem exſatient. Placari nequeunt, niſi hauri- " endum ſanguinem laniandaque viſcera noſtra " praebuerimus. Juſtum eſt bellum, Samnites, " quibus neceſſarium; & pia arma, quibus nulla " niſi in armis relinquitur ſpes. Proinde, quum " rerum humanarum maximum momentum ſit, " quam propitiis rem, quam adverſis agant Diis, " pro certo habete, priora bella adverſus Deos " magis, quam homines, geſſiſſe; hoc, quod in- " ſtat, ducibus ipſis Diis geſturos."

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium caſtra, quam poteſt occultiſſime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam conſules Romanos caſtraque eſſe audiebat, milites decem paſtorum habitu mittit: pecoraque diverſos, alium alibi, haud procul Romanis paſcere jubet praeſidiis: ubi inciderint in

praedatores, ut idem omnibus ſermo conſtet, "le-
" giones Samnitium in Apulia eſſe, Luceriam
" omnibus copiis circumſedere: nec procul abeſſe,
" quin vi capiant." Jam is etiam rumor ante, de induſtria vulgatus, venerat ad Romanos; ſed fidem auxere captivi, eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis; ſimul ne Apulia omnis ad praeſentem terrorem deficeret. Ea modo, qua irent, conſultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram ſuperi maris patens apertaque, ſed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus eſt. Saltus duo alti anguſti ſilvoſique ſunt, montibus circa perpetuis inter ſe juncti. Jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus, herbidus aquoſuſque, per quem medium iter eſt. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae anguſtiae ſunt: & aut eadem, qua te inſinuaveris, retro via repetenda; aut, ſi ire porro pergas, per alium ſaltum artiorem inpeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demiſſo agmine, quum ad alias anguſtias protinus pergerent, ſeptas dejectu arborum, ſaxorumque ingentium objacentem molem invenere. Quum fraus hoſtilis adparuiſſet, praeſidium etiam in ſummo ſaltu

conſpicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. Eam quoque clauſam ſua obice armiſque inveniunt. Siſtunt inde gradum ſine ullius imperio: ſtuporque omnium animos, ac velut torpor quidam inſolitus membra tenet: intuenteſque alii alios (quum alterum quiſque compotem magis mentis ac conſilii ducerent) diu inmobiles ſilent. Deinde ubi praetoria conſulum erigi videre, & expedire quoſdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac ſpe omni ademta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro ſe quiſque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum verſi, caſtra propter aquam vallo circumdant; ſua ipſi opera laboremque irritum (praeterquam quod hoſtes ſuperbe increpabant) cum miſerabili confeſſione eludentes. Ad conſules moeſtos, ne advocantes quidem in conſilium, (quando nec conſilio nec auxilio locus eſſet) ſua ſponte legati ac tribuni conveniunt: militeſque ad praetorium verſi, opem, quam vix Dii inmortales ferre poterant, ab ducibus expoſcunt.

III. Querentes magis, quam conſultantes, nox obpreſſit. Quum pro ingenio quiſque fremerent: alius, " per obices viarum;" alius " per adver-
" ſa montium, per ſilvas, qua ferri arma pote-
" runt, eamus. Modo ad hoſtem pervenire li-
" ceat, quem per annos jam prope triginta vinci-

" mus; omnia aequa & plana erunt Romano, in " perfidum Samnitem pugnanti." Alius, " Quo, " aut qua eamus? Num montes moliri ſede " ſua paramus? Dum haec inminebunt juga, " qua tu ad hoſtem venies? Armati, inermes, " fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi " ſumus. Ne ferrum quidem ad bene morien- " dum oblaturus eſt hoſtis: ſedens bellum con- " ficiet." His in vicem ſermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox tradućta eſt. Ne Samnitibus quidem conſilium in tam laetis ſubpetebat rebus. Itaque univerſi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas conſulendum cenſent. Jam is gravis annis non militaribus ſolum, ſed civilibus quoque, abſceſſerat muneribus: in corpore tamen adfećto vigebat vis animi conſiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos ſaltus clauſos eſſe exercitus Romanos, conſultus ab nuncio filii, cenſuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. Quae ubi ſpreta ſententia eſt, iterumque, eodem remeante nuncio, conſulebatur, cenſuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam diſcordia inter ſe, velut ex ancipiti oraculo, reſponſa data ſunt; quamquam filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in adfećto corpore rebatur; tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in conſilium adſciret. Nec gravatus

ſenex plauſtro in caſtra dicitur advectus, vocatuſque in conſilium ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiae ſuae mutaret; cauſſas tantum adjiceret: " Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, " cum potentiſſimo populo per ingens beneficium " perpetuam firmare pacem amicitiamque: al- " tero conſilio in multas aetates, quibus, amiſſis " duobus exercitibus, haud facile receptura vires " Romana res eſſet, bellum differre: tertium nul- " lum conſilium eſſe." Quum filius aliique principes percunctando exſequerentur. " Quid ſi " media via conſilii caperetur; ut & dimitte- " rentur incolumes, & leges iis jure belli victis " inponerentur? iſta quidem ſententia," inquit " ea eſt, quae neque amicos parat, neque ini- " micos tollit. Servate modo, quos ignominia " irritaveritis. Ea eſt Romana gens, quae victa " quieſcere neſciat. Vivet ſemper in pectoribus " illorum, quidquid iſtuc praeſens neceſſitas in- " ulferit; neque eos ante multiplices poenas ex- " petitas a vobis quieſcere ſinet."

IV. Neutra ſententia accepta. Herennius domum e caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis quum fruſta multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & jam omnium rerum inopia eſſet; victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: ſi pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, " de-

" bellatum eſſe," reſpondit: " &, quoniam ne " victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, " inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum " miſſurum, alias conditiones pacis aequas victis " ac victoribus fore; ſi agro Samnitium dece- " deretur, coloniae abducerentur, ſuis deinde " legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere " victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe " foedus cum conſulibus ferire: ſi quid eorum " diſpliceat, legatos redire ad ſe vetuit." Haec quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque moeſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam eſſe. Quum diu ſilentium fuiſſet, nec conſules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam neceſſarium hiſcere poſſent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, " Patrem meum," inquit, " con- " ſules, ſaepe audivi memorantem, ſe in Capi- " tolio unum non fuiſſe auctorem ſenatui redi- " mendae auro a Gallis civitatis, quando nec " foſſa valloque ab ignaviſſimo ad opera ac mu- " niendum hoſte clauſi eſſent; & erumpere ſi " non ſine periculo magno, tamen ſine certa per- " nicie poſſent. Quod ſi, ut illis decurrere ex " Capitolio armatis in hoſtem licuit, (quo ſaepe " modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita no-

" bis aequo aut iniquo loco dimicandi tantum-
" modo cum hoſte copia eſſet, non mihi paterni
" animi indoles in conſilio dando deeſſet. Equi-
" dem mortem pro patria praeclaram eſſe fateor:
" & me vel devovere pro populo Romano legio-
" nibuſque, vel in medios me inmittere hoſtes
" paratus ſum. Sed hic patriam video, hic quid-
" quid Romanarum legionum eſt. Quae, niſi
" pro ſe ipſis ad mortem ruere volunt, quid
" habent, quod morte ſua ſervent? Tecta urbis,
" dicat aliquis, & moenia, & eam turbam, a
" qua urbs incolitur. Immo, hercule, produn-
" tur ea omnia, deleto hoc exercitu, non ſer-
" vantur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis vi-
" delicet atque inermis multitudo? tam, her-
" cule, quam a Gallorum inpetu defendit. An
" a Vejis exercitum Camillumque ducem inplo-
" rabunt? Hic omnes ſpes opeſque ſunt, quas
" ſervando patriam ſervamus: dedendo ad necem
" patriam deſerimus ac prodimus. At foeda at-
" que ignominioſa deditio eſt. Sed ea caritas
" patriae eſt, ut tam ignominia eam, quam morte
" noſtra, ſi opus ſit, ſervemus. Subeatur ergo
" iſta, quantacumque eſt, indignitas; & parea-
" tur neceſſitati, quam ne Dii quidem ſuperant.
" Ite, conſules, redimite armis civitatem, quam
" auro majores veſtri redemerunt."

V. Conſules profecti ad Pontium in conloquium, quum de foedere victor agitaret, negarunt, injuſſu populi foedus fieri poſſe: nec ſine fecialibus ceremoniaque alia ſollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiuſque etiam ſcribit, foedere pax Caudina, ſed per ſponſionem, facta eſt. Quid enim aut ſponſoribus in foedere opus eſſet aut obſidibus, ubi precatione res tranſigitur? " per quem populum fiat, quo minus legibus " dictis ſtetur, ut eum ita Jupiter feriat, que- " madmodum a fecialibus porcus feriatur." Sponderunt conſules, legati, quaeſtores, tribuni militum; nominaque omnium, qui ſpoponderunt, exſtant: ubi, ſi ex foedere acta res eſſet, praeterquam duorum fecialium, non exſtarent; & propter neceſſariam foederis dilationem obſides etiam ſexcenti equites imperati, qui capite luerent, ſi pacto non ſtaretur. Tempus inde ſtatutum tradendis obſidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in caſtris conſulum adventus, ut vix ab iis abſtinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti eſſent; quorum ignavia foedius inde, quam veniſſent, abituri. Illis non ducem locorum, non exploratorem fuiſſe: belluarum modo caecos in foveam miſſos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hoſti. Proponere ſibimet ipſi ante

oculos jugum hoſtile, & ludibria victoris, & vultus ſuperbos, & per armatos inermium iter. Inde foedi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo ſaepe ipſi majoreſque eorum triumphantes veniſſent. Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie victos: ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conferre: ſibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi, & primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum a conſulibus abire lictores juſſi, paludamentaque detracta; tantam inter ipſos, qui, paullo ante eos exſecrantes, dedendos lacerandoſque cenſuerant, miſerationem fecit, ut, ſuae quiſque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

VI. Primi conſules prope ſeminudi ſub jugum miſſi: tum, ut quiſque gradu proximus erat, ita ignominiae objectus: tum deinceps ſingulae legiones. Circumſtabant armati hoſtes, exprobrantes eludenteſque: gladii etiam pleriſque intentati: & vulnerati quidam necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem obſendiſſet.

Ita traducti ſub jugum, &, quod pene gravius erat, per hoſtium oculos. Quum e ſaltu evaſiſſent, etſi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adſpicere viſi ſunt, tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire poſſent, incerti de fide ſociorum, & quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nunciatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. Confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque, obviam egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & adloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne, ut oculos quidem adtollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo ſuper moerorem pudor quidam fugere conloquia & coetus hominum cogebat. Poſtero die quum juvenes nobiles, miſſi a Capua, ut proficiſcentes ad finem Campanum proſequerentur, revertiſſent; vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, "multo ſibi "moeſtiores & abjectioris animi viſos," referrent; "adeo ſilens, ac prope mutum agmen in-

" ceſſiſſe: tacere indolem illam Romanam, abla-
" toſque cum armis animos. Non reddere ſalu-
" tem, non ſalutantibus dare reſponſum, non
" hiſcere quemquam prae metu potuiſſe, tam-
" quam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub
" quo emiſſi eſſent. Habere Samnites victoriam,
" non praeclaram ſolum, ſed etiam perpetuam.
" Cepiſſe enim eos non Romam, ſicut ante Gal-
" los, ſed, quod multo bellicoſius fuerit, Ro-
" manam virtutem ferociamque."

VII. Quum haec dicerentur audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factiſque, tum etiam aetate verendus, longe aliter ſe habere rem dixiſſe: " Silentium illud obſtinatum, fixoſque in
" terram oculos, & ſurdas ad omnia ſolatia aures,
" & pudorem intuendae lucis, ingentem molem
" irarum ex alto animo cientis indicia eſſe: aut
" Romana ſe ignorare ingenia, aut ſilentium il-
" lud Samnitibus flebiles brevi clamores gemituſ-
" que excitaturum, Caudinaeque pacis aliquan-
" to Samnitibus, quam Romanis, triſtiorem me-
" moriam fore. Quippe ſuos quemque eorum a-
" nimos habiturum, ubicumque congreſſuri ſint:
" ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore."
Jam Romae etiam ſua infamis clades erat. Obſeſſos primum audierunt: triſtior deinde ignomi-

nioſae pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad famam obſidionis delectus haberi coeptus erat: dimiſſus deinde auxiliorum adparatus, poſtquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploque ſine ulla publica auctoritate conſenſum in omnem formam luctus eſt. Tabernae circa forum clauſae, juſtitiumque in foro ſua ſponte coeptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei poſiti; pene moeſtior exercitu ipſo civitas eſſe: nec ducibus ſolum atque auctoribus ſponſoribuſque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, & negare urbe tectiſve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miſerabilis. Non enim tamquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſero in urbem, ita ſe in ſuis quiſque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adſpicere vellet. Conſules, in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere, niſi quod expreſſum ſenatuſconſulto eſt, ut dictatorem dicerent comitiorum cauſſa. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, & P. Aelium Paetum magiſtrum equitum. Quibus vitio creatis, ſubfecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum. Nec per eos comitia habita: &, quia taedebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad in-

terregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is conſules creavit Q. Publilium Philonem & L. Papirium Curſorem iterum, haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.

VIII. Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat Patribus) magiſtratum inierunt, ſollemnibuſque ſenatuſconſultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. Et Publilius, penes quem faſces erant, " Dic Sp. Poſtumi," inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu, quo ſub jugum miſſus erat, " Haud ſum ignarus," inquit, " conſules, " ignominiae, non honoris cauſſa me primum " excitatum juſſumque dicere, non tamquam ſe- " natorem, ſed tamquam reum qua infelicis bel- " li, qua ignominioſae pacis. Ego tamen, quan- " do neque de noxa noſtra neque de poena retu- " liſtis, omiſſa defenſione, quae non difficillima " eſſet apud haud ignaros fortunarum humana- " rum neceſſitatumque, ſententiam de eo, de " quo retuliſtis, paucis peragam. Quae ſenten- " tia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pe- " percerim, quum me ſeu turpi ſeu neceſſaria " ſponſione obſtrinxi. Qua tamen, quando in- " juſſu populi facta eſt, non tenetur populus " Romanus; nec quidquam ex ea, praeterquam " corpora noſtra debentur Samnitibus. Deda- " mur per feciales nudi vinctique: exſolvamus

" religione populum, ſi qua obligavimus; ne " quid divini humanive obſtet, quo minus juſ- " tum piumque de integro ineatur bellum. In- " terea conſules exercitum ſcribere, armare, edu- " cere placet; nec prius ingredi hoſtium fines, " quam omnia juſta in deditionem noſtram per- " fecta erunt. Vos, Dii inmortales, precor quae- " ſoque, ſi vobis non fuit cordi, Sp. Poſtumium, " T. Veturium conſules cum Samnitibus proſpere " bellum gerere; at vos ſatis habeatis, vidiſſe nos " ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami ob- " ligatos, videre nudos vinctoſque hoſtibus de- " ditos, omnem iram hoſtium noſtris capitibus " excipientes. Novos conſules legioneſque Ro- " manas ita cum Samnite gerere bellum velitis, " ut omnia ante nos conſules bella geſta ſunt." Quae ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſeratio- que viri inceſſit omnes, ut modo vix crederent, illum eumdem eſſe Sp. Poſtumium, qui auctor tam foedae pacis fuiſſet: modo miſerarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hoſtes ſup- plicium paſſurus eſſet ob iram diremtae pacis. Quum omnes, laudibus modo proſequentes vi- rum, in ſententiam ejus pedibus irent; tentata paulliſper interceſſio eſt ab L. Livio & Q. Maelio, tribunis plebis: qui, " neque exſolvi religione " populum," agebant, " deditione ſua, niſi om- " nia Samnitibus, qualia apud Caudium fuiſſent,

" reſtituerentur: neque ſe pro eo, quod, ſpon-
" dendo pacem, ſervaſſent exercitum populi Ro-
" mani, poenam ullam meritos eſſe; neque ad
" extremum, quum ſacroſancti eſſent, dedi hoſti-
" bus violarive poſſe."

IX. Tum Poſtumius, " Interea dedite," inquit, " profanos nos, quos ſalva religione poteſ-
" tis: dedetis deinde & iſtos ſacroſanctos, quum
" primum magiſtratu abierint; ſed, ſi me audia-
" tis, prius, quam dedantur, hic in comitio
" virgis caeſos, hanc jam ut intercalatae poenae
" uſuram habeant. Nam quod deditione noſtra
" negant exſolvi religione populum, id iſtos
" magis, ne dedantur, quam quia ita ſe res ha-
" beat, dicere, quis adeo juris fecialium expers
" eſt, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Pa-
" tres conſcripti, tam ſponſiones quam foedera
" ſancta eſſe apud eos homines, apud quos jux-
" ta divinas religiones fides humana colitur: ſed
" injuſſu populi nego quidquam ſanciri poſſe,
" quod populum teneat. An, ſi eadem ſuper-
" bia, qua ſponſionem iſtam expreſſerunt nobis
" Samnites, coëgiſſent nos verba legitima deden-
" tium urbes nuncupare, deditum populum Ro-
" manum vos tribuni diceretis, & hanc urbem,
" templa, delubra, fines, aquas, Samnitium eſſe?
" Omitto deditionem, quoniam de ſponſione agi-
" tur. Quid tandem, ſi ſpopondiſſemus, urbem

" hanc relicturum populum Romanum? ſi incen-
" ſurum? ſi magiſtratus, ſi ſenatum, ſi leges non
" habiturum? ſi ſub regibus futurum? Dii me-
" liora, inquis! atqui non indignitas rerum ſpon-
" ſionis vinculum levat. Si quid eſt, in quo ob-
" ligari populus poſſit, in omnia poteſt. Et ne
" illud quidem, quod quoſdam forſitan moveat,
" refert, conſul, an dictator, an praetor ſpopon-
" derit. Et hoc ipſi etiam Samnites judicaverunt,
" quibus non fuit ſatis conſules ſpondere, ſed le-
" gatos, quaeſtores, tribunos militum ſpondere
" coëgerunt. Nec a me nunc quiſquam quaeſi-
" verit, quid ita ſpoponderim? quum id nec
" conſulis jus eſſet; nec illis ſpondere pacem,
" quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui
" nihil mandaveratis, poſſem. Nihil ad Caudi-
" um, Patres conſcripti, humanis conſiliis geſtum
" eſt. Dii inmortales & veſtris & hoſtium impe-
" ratoribus mentem ademerunt. Nec nos in bel-
" lo ſatis cavimus; & illi male partam victoriam
" male perdiderunt, dum vix locis, quibus vi-
" cerant, credunt, dum quacumque conditione
" arma viris in arma natis auferre feſtinant. An,
" ſi ſana mens fuiſſet, difficile illis fuit, dum ſe-
" nes ab domo ad conſultandum arceſſunt, mit-
" tere Romam legatos? cum ſenatu, cum popu-
" lo, de pace ac foedere agere? Tridui iter ex-
" peditis erat. Interea in induciis res fuiſſet, do-

" nec ab Roma legati aut victoriam illis certam,
" aut pacem adferrent. Ea demum ſponſio eſſet,
" quam populi juſſu ſpopondiſſemus. Sed ne-
" que vos tuliſſetis, nec nos ſpopondiſſemus:
" nec fas fuit alium rerum exitum eſſe, quam ut
" illi, velut ſomnio laetiore, quam quod mentes
" eorum capere poſſent, nequidquam eluderen-
" tur: & noſtrum exercitum eadem, quae inpe-
" dierat, fortuna expediret: vanam victoriam va-
" nior irritam faceret pax: ſponſio interponeretur,
" quae neminem, praeter ſponſorem, obligaret.
" Quid enim vobiſcum, Patres conſcripti, quid
" cum populo Romano actum eſt? quis vos ad-
" pellare poteſt? quis ſe a vobis dicere deceptum?
" hoſtis? an civis? Hoſti nihil ſpopondiſtis:
" civem neminem ſpondere pro vobis juſſiſtis.
" Nihil ergo vobis nec nobiſcum eſt, quibus ni-
" hil mandaſtis; nec cum Samnitibus, cum qui-
" bus nihil egiſtis. Samnitibus ſponſores nos fu-
" mus, rei ſatis locupletes. In id, quod noſtrum
" eſt; in id, quod praeſtare poſſumus, corpora
" noſtra & animos; in haec ſaeviant, in haec fer-
" rum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos
" adtinet, conſulite, utrum praeſens deditio eo-
" rum fieri poſſit, an in diem differatur. Nos
" interim, T. Veturi, voſque ceteri, vilia haec
" capita luendae ſponſionis feramus, & noſtro
" ſupplicio liberemus Romana arma."

X. Movit Patres conſcriptos tum cauſſa, tum auctor; nec ceteros ſolum, ſed tribunos etiam plebei, ut ſe in ſenatus dicerent fore poteſtate. Magiſtratu inde ſe extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto ſenatuſconſulto, lux quaedam adfulſiſſe civitati viſa eſt. Poſtumius in ore erat; eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus aequabant. "E- "merſiſſe civitatem ex obnoxia pace illius conſilio "& opera: ipſum ſe cruciatibus & hoſtium irae "obferre, piaculaque pro populo Romano dare." Arma cuncti ſpectant & bellum. "En umquam "futurum, ut congredi armatis cum Samnite li- "ceat?" In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. Reſcriptae ex eodem milite novae legiones, ductuſque ad Caudium exercitus. Praegreſſi feciales, ubi ad portam venere, veſtem detrahi pacis ſponſoribus jubent, manus poſt tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majeſtatis Poſtumium laxe vinciret, "Quin tu," inquit, "adducis lorum, ut "juſta fiat deditio?" Tum, ubi in coetum Samnitium & ad tribunal ventum Pontii eſt, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: "Quan- "doque hice homines injuſſu populi Romani "Quiritium foedus ictum iri ſpoponderunt, at- "que ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam

" rem, quo populus Romanus ſcelere inpio ſit " ſolutus, hoſce homines vobis dedo." Haec dicenti feciali Poſtumius genu femur, quanta maxime poterat vi, perculit, & clara voce aït, " ſe Samnitem civem eſſe, illum legatum; fecia- " lem a ſe contra jus gentium violatum; eo juſ- " tius bellum geſturos."

XI. Tum Pontius, " Nec ego iſtam deditio- " nem accipiam," inquit, " nec Samnites ratam " habebunt. Quin tu, Sp. Poſtumi, ſi Deos eſſe " cenſes, aut omnia irrita facis, aut pacto ſtas? " Samniti populo omnes, quos in poteſtate ha- " buit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego " te adpello; qui te captum victori, cum qua " potes fide, reſtituis? Populum Romanum " adpello; quem ſi ſponſionis ad Furculas Cau- " dinas factae poenitet, reſtituat legiones intra " ſaltum, quo ſeptae fuerunt. Nemo quemquam " deceperit: omnia pro infecto ſint: recipiant " arma, quae per pactionem tradiderunt: rede- " ant in caſtra ſua. Quidquid pridie habuerunt, " quam in conloquium eſt ventum, habeant. " Tum bellum & fortia conſilia placeant, tunc " ſponſio & pax repudietur. Ea fortuna, iis lo- " cis, quae ante pacis mentionem habuimus, ge- " ramus bellum: nec populus Romanus conſu- " lum ſponſionem, nec nos fidem populi Ro- " mani accuſemus. Numquamne cauſſa defiet,

" cur victi pacto non ſtetis? Obſides Porſenae
" dediſtis; furto eos ſubduxiſtis: auro civitatem
" a Gallis redemiſtis; inter accipiendum aurum
" caeſi ſunt: pacem nobiſcum pepigiſtis, ut le-
" giones vobis captas reſtitueremus; eam pacem
" irritam facitis, & ſemper aliquam fraudi ſpe-
" ciem juris inponitis. Non probat populus Ro-
" manus ignominioſa pace legiones ſervatas?
" pacem ſibi habeat, legiones captas victori re-
" ſtituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc feciali-
" bus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem,
" quod petiſti, per pactionem habeas, tot cives
" incolumes; ego pacem, quam hoſti tibi re-
" mittendo pactus ſum, non habeam: hoc tu,
" A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus
" dicitis? Ego vero iſtos, quos dedi ſimulatis,
" nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror,
" quo minus in civitatem obligatam ſponſione
" commiſſa, iratis omnibus Diis, quorum elu-
" ditur numen, redeant. Gerite bellum quando
" Sp. Poſtumius modo legatum fecialem genu
" perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem
" Poſtumium, non civem Romanum, eſſe, & a
" Samnite legatum Romanum violatum. Eo
" vobis juſtum in nos factum eſſe bellum. Haec
" ludibria religionum non pudere in lucem pro-
" ferre? & vix pueris dignas ambages ſenes ac
" conſulares fallendae fidei exquirere? I, lictor,

" deme vincla Romanis: moratus ſit nemo, quo " minus, ubi viſum fuerit, abeant." Et illi quidem, forſitan & publica, ſua certe liberata fide, ab Caudio in caſtra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro ſuperba pace infeſtiſſimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis ſolum, ſed prope in oculis eſſe: & fero ac nequidquam laudare ſenis Pontii utraque conſilia; inter quae ſe media lapſos victoriae poſſeſſionem pace incerta mutaſſe, &, beneficii & maleficii occaſione amiſſa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, poſt Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Poſtumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: & geri poſſe bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites ſimul rebellaſſe & viciſſe crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuiſſe & Satricanos cum iis ſatis conſtat) nocte occupata eſt. Timor inde mutuus utroſque uſque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat inbellis multitudo,

tamen Fregellani ſuſtinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis paſſi ſunt; "Incolumem abiturum, qui arma poſu-"iſſet." Ea ſpes remiſit a certamine animos, & paſſim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per averſam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Conſules, inter ſe partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obſides ad Caudium dati cuſtodiebantur: Publilius in Samnio ſubſtitit adverſus Caudinas legiones. Diſtendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo inſtaret hoſtis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, ſatis audebant. Optimum viſum eſt committere rem fortunae, & tranſigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adverſus quos Publilius conſul quum dimicaturus eſſet, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari juſſit. Ceterum ſicut ingenti alacritate ad praetorium concurſum eſt, ita prae clamore poſcentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita eſt. Suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urguentes ſigniferos: &,

ne mora in concurſu pilis emittendis ſtringendiſque inde gladiis eſſet, pila, velut dato ad id ſigno, abjiciunt, ſtrictiſque gladiis curſu in hoſtem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut ſubſidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope veſano inpetu egit. Itaque non fuſi modo hoſtes ſunt; ſed, ne caſtris quidem ſuis fugam inpedire auſi, Apuliam diſſipati petiere: Luceriam tamen, coacto rurſus in unum agmine, eſt perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hoſtium tulerat, & in caſtra pertulit. Ibi plus, quam in acie, ſanguinis ac caedis factum, praedaeque pars major ira conrupta. Exercitus alter cum Papirio conſule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempeſtate in montibus vicatim habitantes, campeſtria & maritima loca, contemto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis ſimili genere, ipſi montani atque agreſtes depopulabantur. Quae regio ſi fida Samnitibus fuiſſet, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequiſſet, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuriâ rerum omnium, excluſos a commeatibus abſumſiſſet. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obſidentes obſeſſoſque, inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis ſubpeditabantur; ceterum adeo exigue,

ut militi, occupato ſtationibus vigiliiſque & opere, eques folliculis in caſtra ab Arpis frumentum veheret; interdum obcurſu hoſtium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. Obſeſſis prius, quam alter conſul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromiſſa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obſidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infeſta commeatibus hoſtium fecerat. Itaque quum ſpes nulla eſſet, diutius obſeſſos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus, ſigna cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utriſque ſe ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romaniſque, ut bellum omitterent. Per utros ſtetiſſet, quo minus diſcederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu conſumſiſſet, conlocutus de re haud dubia, ſignum pugnae propoſuit. Agentibus divina humanaque, quae adſolent, quum acie dimicandum eſt, conſulibus, Tarentini legati obcurſare, reſponſum exſpectantes, quibus Papirius aït: " Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini,

" pullarius nunciat. Litatum praeterea eſt egre-
" gie. Auctoribus Diis, ut videtis, ad rem ge-
" rendam proficiſcimur." Signa inde ferri juſſit, & copias eduxit, vaniſſimam increpans gentem, quae, ſuarum inpotens rerum prae domeſticis ſeditionibus diſcordiiſque, aliis modum pacis ac belli facere aequum cenſeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, quum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari, " ſe in auctoritate Tarentino-
" rum manere, nec deſcendere in aciem, nec ex-
" tra vallum arma ferre. Deceptos potius, quod-
" cumque caſus ferat, paſſuros, quam ut ſpre-
" viſſe pacis auctores Tarentinos videantur. Ac-
" cipere ſe omen," conſules ajunt, " & eam pre-
" cari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem
" defendant." Ipſi, inter ſe partitis copiis, ſuccedunt hoſtium munimentis, &, ſimul undique adorti, quum pars foſſas explerent, pars vellerent vallum, atque in foſſas proruerent, nec virtus modo inſita, ſed ira etiam, exulceratos ignominia ſtimularet animos, caſtra invaſere: & pro ſe quiſque, " non haec furculas, nec Caudium, nec
" ſaltus invios eſſe, ubi errorem fraus ſuperbe vi-
" ciſſet; ſed Romanam virtutem, quam nec
" vallum, nec foſſae arcerent, memorantes, cae-

dunt pariter reſiſtentes fuſoſque, inermes atque armatos, ſervos, liberos, puberes, inpuberes, homines, jumentaque. Nec ullum ſuperfuiſſet animal, ni conſules receptui ſignum dediſſent, avidoſque caedis milites e caſtris hoſtium imperio ac minis expuliſſent. Itaque apud infenſos ob interpellatam dulcedinem irae confeſtim oratio habita eſt, ut doceretur miles, " minime cuiquam mili-
" tum conſules odio in hoſtes ceſſiſſe, aut ceſſu-
" ros: quin duces, ſicut belli, ita inſatiabilis
" ſupplicii, futuros fuiſſe, ni reſpectus equitum
" ſexcentorum, qui Luceriae obſides tenerentur,
" praepediſſet animos: ne deſperata venia hoſtes
" caecos in ſupplicia eorum ageret, perdere prius,
" quam perire, optantes." Laudare ea milites, laetarique obviam itum irae ſuae eſſe, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur ſalus tot principum Romanae juventutis.

XV. Dimiſſa concione, conſilium habitum, omnibuſne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius conſul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit. Papirio quoque, qui obſeſſor Luceriae reſtiterat, brevi ad ſpem eventus reſpondit. Nam, inſeſſis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio ſubvehebantur, fame do-

miti Samnites, qui Luceriae in praeſidio erant, legatos miſere ad conſulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui cauſſa belli eſſent, abſiſteret obſidione. His Papirius ita reſpondit: " Debuiſſe eos Pontium, Herennii filium, quo " auctore Romanos ſub jugum miſiſſent, conſu- " lere, quid victis patiendum cenſeret. Cete- " rum, quoniam ab hoſtibus in ſe aequa ſtatui, " quam in ſe ipſi ferre, maluerint, nunciare Lu- " ceriam" juſſit, " arma, ſarcinas, jumenta, mul- " titudinem omnem inbellem intra moenia relin- " querent: militem ſe cum ſingulis veſtimentis " ſub jugum miſſurum, ulciſcentem inlatam, non " novam inferentem, ignominiam." Nihil recuſatum. Septem millia militum ſub jugum miſſa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus ſignis armiſque, quae ad Caudium amiſerant; &, quod omnia ſuperabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis cuſtodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione ſubita rerum clarior victoria populi Romani eſt: ſiquidem etiam (quod quibuſdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret conſulum ignominiam, ſub jugum cum ceteris eſt miſſus. Ceterum id minus miror, obſcurum eſſe de hoſtium duce dedito miſſoque ſub jugum: id magis mirabile eſt, ambigi, Luciuſne Cornelius dictator cum L.

Papirio Curſore, magiſtro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam geſſerit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud ſciam an juſtiſſimo triumpho ad eam aetatem ſecundum Furium Camillum, triumphaverit, an conſulum Papiriique praecipuum id decus ſit. Sequitur hunc errorem alius error, Curſorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene geſtam Luceriae continuato magiſtratu, conſul tertium creatus ſit; an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum ſit.

XVI. Convenit, jam inde per conſules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno ſecundo proelio debellavit; urbemque ipſam, quo ſe fuſa contulerat acies, obſidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna conſulum alter cum Satricanis, qui cives Romani poſt Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praeſidiumque eorum in urbem acceperant, rem geſſit. Nam quum ad moenia Satrici admotus eſſet exercitus, legatiſque, miſſis ad pacem cum precibus petendam, triſte reſponſum ab conſule redditum eſſet, " niſi praeſidio Samnitium interfecto aut tradito, " ne ad ſe remearent;" plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque ſubinde exſequentes quaerendo a conſule legati, quonam ſe pacto paucos & infirmos crederet praeſidio tam valido & armato vim adlaturos, ab iiſ-

dem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus praeſidium in urbem accepiſſent, diſcedunt; aegreque inpetrato, ut de ea re conſuli ſenatum, reſponſaque ad ſe referri ſineret, ad ſuos redeunt. Duae factiones ſenatum diſtinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. Certatum ab utriſque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera (quum praeſidium Samnitium, quia nihil ſatis praeparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proxima nocte eſſet) enunciare conſuli ſatis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egreſſurus hoſtis foret. Altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam conſuli aperuerunt, armatoſque clam hoſtes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & praeſidium Samnitium, inſeſſis circa viam ſilveſtribus locis, necopinato obpreſſum eſt, & ab urbe plena hoſtium clamor ſublatus; momentoque unius horae caeſus Samnis, Satricanus captus, & omnia in poteſtate conſulis erant. Qui, quaeſtione habita, quorum opera defectio eſſet facta, quos fontes comperit, virgis caeſos ſecuri percuſſit: praeſidioque valido inpoſito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum deceſſiſſe Romam Papirium Curſorem ſcribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samniteſque ſub jugum miſſos

auctores ſunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi ſolum vigore, ſed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque curſu omnium aetatis ſuae fuiſſe ferunt: & ſeu virium vi, ſeu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capaciſſimum: nec cum ullo aſperiorem (quia ipſe invicti ad laborem corporis eſſet) fuiſſe militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando auſos ab eo petere, ut ſibi pro re bene geſta laxaret aliquid laboris: quibus ille, " Ne nihil remiſſum dica-" tis, remitto," inquit, " ne utique dorſum de-" mulceatis, quum ex equis deſcendetis." Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in ſocios civeſque. Praeneſtinus praetor per timorem ſegnius ex ſubſidiis ſuos duxerat in primam aciem. Quem quum inambulans ante tabernaculum vocari juſſiſſet, lictorem expedire ſecurim juſſit. Ad quam vocem exanimi ſtante Praeneſtino, " Agedum, lictor, excide radicem hanc," inquit, " incommodam ambulantibus:" perfuſumque ultimi ſupplicii metu, multa dicta, dimiſit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis inniſa res Romana ſtaret. Quin eum parem deſtinant animis Magno Alexandro ducem, ſi arma, Aſia perdomita, in Europam vertiſſet.

XVII. Nihil minus quaeſitum a principio hujus operis videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum ordine declinarem; varietatibuſque diſtinguendo opere, & legentibus velut deverticula amoena, & requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus ſaepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, & ſingula intuenti & univerſa, ſicut ab aliis regibus gentibuſque, ita ab hoc quoque, facile praeſtant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuiſſe Alexandrum; ſed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adoleſcens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, deceſſit. Ut alios reges claros duceſque omittam, magna exempla caſuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid, niſi longa vita, ſicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenſeam duces Romanos, nec omnes omnium aetatium, ſed ipſos eos, cum quibus conſulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium

Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Curſorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M.' Curium. Deinceps ingentes ſequuntur viri, ſi Punicum Romano praevertiſſet bellum, ſeniorque in Italiam trajeciſſet. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingeniique; tum diſciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges geſſerant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, inſignes ante milites, quam duces? ceſſiſſent Decii, devotis corporibus in hoſtem ruentes? ceſſiſſet Papirius Curſor, illo corporis robore, illo animi? victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille, quem qui "ex regibus "conſtare" dixit, unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit? Id vero erat periculum, ne ſolertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab

insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae adparatibus suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti & vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum mersо secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, & exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; & foeda supplicia, & inter vinum & epulas caedes amicorum, & vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter scrip-

tores refero) nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) ſuſtinere non potuerit populus Romanus, &, adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etſi nullo bello, multis tamen proeliis victus ſit, Alexandro nullius pugnae non ſecunda fortuna fuerit; non intelligunt, ſe hominis res geſtas, & ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi, quum ex hac parte ſecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo ſpatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adverſa fortuna pugnae

fuit? Paginas in annalibus magiſtratuum faſtiſque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo ſint mirabiliores, quam Alexander aut quiſquam rex, denos vicenoſque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum conſulatum geſſit: ab tribunis plebis delectus inpediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum cauſſa revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, inpedimento aut damno fuit: male geſtis rebus alterius ſucceſſum eſt: tironem aut mala diſciplina inſtitutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi ſolum inpedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, & eadem fortunae pignora in diſcrimen detuliſſet. Immo etiam eo plus periculi ſubiiſſet, quod Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolum obnoxium, ſed etiam obferentem ſe: Romanis multi fuiſſent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum ſuo quiſque fato, ſine publico diſcrimine, viveret morereturque.

XIX. Reſtat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus aetatis luſtris du-

cena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione ſociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem ſcribebantur legiones. Quaterni quinique exercitus ſaepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hoſtibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volſcis, & Aequis, & omni Campania, & parte Umbriae Etruriaeque, & Picentibus, & Marſis, Peligniſque, ac Veſtinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Oſtiis tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum & quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum. Hoc enim roboris erat. Perſas, Indos, aliaſque ſi adjunxiſſet gentes, inpedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi ſupplementum eſſet: Alexandro, (quod poſtea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus conſenuiſſet. Arma, clipeus ſariſſaeque illis; Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paullo, quam haſta, vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans: ſed illa phalanx inmobilis, & unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus par-

tibus conſtans: facilis partienti, quacumque opus eſſet, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus eſſet. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregiſſet acies? Nae ille ſaepe, etiamſi prima proſpere eveniſſent, Perſas & Indos & inbellem Aſiam quaeſiſſet, & cum feminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixiſſe ferunt, ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor & viginti primo Punico bello claſſibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri ſubfecturam fuiſſe reor ad unum bellum. Et forſitan, quum & foederibus vetuſtis juncta Punica res Romanae eſſet, & timor par adverſus communem hoſtem duas potentiſſimas armis viriſque urbes armaret, ſimul Punico Romanoque obrutus bello eſſet. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, ſed experti tamen ſunt Romani Macedonem hoſtem adverſus Antiochum, Philippum, Perſen, non modo cum clade ulla, ſed ne cum periculo quidem ſuo. Abſit invidia verbo, & civilia bella ſileant, numquam ab equite hoſte, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam noſtris locis laboravimus. E-

quitem, ſagittas, ſaltus inpeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere poteſt. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo ſit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor & civilis cura concordiae.

XX. M. Foſſius Flaccinator inde & L. Plautius Venno conſules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, quum ſenatum humi ſtrati moviſſent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, inducíae biennii, quum per aliquot dies ſatigaſſent ſingulos precibus, inpetratae. Et ex Apulia Teanenſes Canuſinique populationibus feſſi, obſidibus L. Plautio conſuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: quum utrumque ipſi pro remedio aegris rebus diſcordia inteſtina petiſſent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis ſemel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos conſules, C. Junium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praeſtandae populo Romano auctores. Id audacter ſpondendo inpetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, ſed ut in ditione populi Romani eſſent. Apulia

perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. Inde repentino adventu Aemilii conſulis Nerulum vi captum. Et poſtquam res Capuae ſtabilitas Romana diſciplina fama per ſocios vulgavit; Antiatibus quoque, qui ſe ſine legibus certis, ſine magiſtratibus agere querebantur, dati ab ſenatu ad jura ſtatuenda ipſius coloniae patroni: nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus & Q. Aemilius Barbula conſules exitu anni non conſulibus ab ſe creatis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam obpugnare adortus, rebellandi cauſſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror inlatus Romanis. Hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque, ſpe alieni magis auxilii, quam viribus freta ſuis, juſto mox proelio inito Romanos urguent. Et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit; quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec mag-

no certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, exſtinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: &, ſpe abjecta Saticulae tuendae, Pliſtiam ipſi, ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti redderent, circumſidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, ſicut ſuperiores, Romae manſerunt: Fabius, ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum ſupplemento venit. Neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant: ſed, adcitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem, quo antea, loco poſuerunt: laceſſenteſque proelio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hoſtium verſus, id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat; ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo obpoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore, magiſter equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſubmovit hoſtem. Tum in minime pertinaci genere pugnae ſic fortuna exercuit opes, ut inſignes

utrimque clades & clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. In quem, inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quam irritata, eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt. Fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magiſtrum equitum, plenus moeroris atque irae, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coactique idem Samnites facere. Et repentina acies circa corpora ducum pedeſtre proelium iniit, quo haud dubie ſuperat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in caſtra referunt. Samnites, duce amiſſo, & per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Pliſtiae obſidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt. Ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praeveniſſet, & ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios, nunciarent; obviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum eſt. Non caedes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos, victi victoreſne eſſent, diremit. Invenio apud quoſdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; &, per praemiſſos nuncios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, & qua ex parte hoſtem adgrederetur, ſubſtitit occultus, ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator, quum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quam obſidentis modo, ſignum repente pugnae propoſuit; &, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in ſemet ipſo, cuiquam relictam ſpem, de magiſtro equitum novoque exercitu militem celavit. Et, tanquam nulla, niſi in eruptione, ſpes eſſet, "Locis," inquit "an-

" guſtis, milites, deprehenſi, niſi quam victoria
" patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa
" noſtra munimento ſatis tuta ſunt; ſed inopia
" eadem infeſta. Nam & circa omnia defecerunt,
" unde ſubvehi commeatus poterant; &, ſi ho-
" mines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque
" non fruſtrabor ego vos, caſtra hic relinquendo,
" in quae, infecta victoria, ſicut priſtino die, vos
" recipiatis. Armis munimenta, non munimen-
" tis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeant re-
" petantque, quibus operae eſt trahere bellum:
" nos omnium rerum reſpectum, praeterquam
" victoriae, nobis abſcindamus. Ferte ſigna in
" hoſtem: ubi extra vallum agmen exceſſerit,
" caſtra, quibus imperatum eſt, incendant: dam-
" na veſtra, milites, omnium circa, qui defece-
" runt, populorum praeda ſarcientur." Et ora-
tione dictatoris, quae neceſſitatis ultimae index erat, milites accenſi vadunt in hoſtem, & reſpectus ipſe ardentium caſtrorum, quamquam proximis tantum (ita enim juſſerat dictator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, ſigna primo inpetu hoſtium turbant: & in tempore, poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum, (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. Ita circumventi Samnites, qua poteſt quiſque, fugam per diverſa petunt. Ingens multitudo, in unum

metu conglobata: ac ſemet ipſam turba impediens, in medio caeſa. Capta hoſtium caſtra direptaque; quorum praeda onuſtum militem in Romana caſtra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra ſpem ſalva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique conſules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimiſſa, noviſque cohortibus in ſupplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis ſitum nec obpugnandi ſatis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria eſſet; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetraſſet, duci ſe extemplo ad conſules jubet, deductuſque traditurum urbem promittit. Viſus inde (quum, quonam modo id praeſtaturus eſſet, percunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta moenibus Romana caſtra ut ſex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in cuſtodiam urbis diurnae ſtationes ac nocturnae vigiliae eſſent. Ipſe inſequenti nocte, ſub oppido ſilveſtribus locis cohortibus inſidere juſſis, decem milites delectos ſecum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, miſſilibus telis eo

conlatis. Ad haec ſaxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aſpretis, & de induſtria etiam, quo locus tutior eſſet, ab oppidanis congeſta. Ubi quum conſtituiſſet Romanos, ſemitamque anguſtam & arduam, erectam ex oppido in arcem, oſtendiſſet: "Hoc quidem adſcenſu," inquit, "vel tres armati quamlibet multitudinem arcu-"erint: vos & decem numero, &, quod plus eſt, "Romani, Romanorumque fortiſſimi viri eſtis, "& locus pro vobis, & nox erit, quae omnia ex "incerto majora territis oſtentat. Ego jam ter-"rore omnia implebo: vos arcem intenti tenete." Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, "ad arma," & "pro veſtram fidem, "cives!" clamitans, "arx ab hoſtibus, capta "eſt; ite, defendite." Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magiſtratus, miſſis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a ſpe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab ſemiſomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praeſidium Romanum clamore excitatum inrumpit, & concurſantes per viam pavidos caedit. Jam Sora capta erat, quum conſules prima luce advenere; &, quos reliquos

fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium conſenſu deſtinabantur & infandae colonorum caedis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Ceteram multitudinem incolumem, praeſidio inpoſito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caeſi, ac ſecuri percuſſi ſummo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quae paſſim in colonias mitteretur, multitudinem eſſe.

XXV. Conſules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Auſonum bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum eſt, fuerant, conjurationeſque circa Campaniam paſſim factae. Nec Capua ipſa crimine caruit. Quin Romam quoque & ad principum quoſdam inquirendos ventum eſt. Ceterum Auſonum gens proditione urbium, ſicut Sora, in poteſtatem venit. Auſona, & Minturnae, & Veſcia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium ſuarum conjurati, ad conſules veniunt: docent, " ſuos, jampridem exoptantes Samnitium " adventum, ſimul ad Lautulas pugnatum audie- " runt, pro victis Romanos habuiſſe, juventute, " armis Samnites juviſſe. Fugatis inde Samniti- " bus, incerta pace agere, nec claudentes portas

" Romanis, ne arceſſant bellum; & obſtinatos " claudere, ſi exercitus admoveatur. In ea fluc- " tuatione animorum obprimi incautos poſſe." His auctoribus mota propius caſtra: miſſique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus inſiderent loca; partim togati, tectis veſte gladiis, qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his ſimul cuſtodes trucidari coepti, ſimul datum ſignum armatis, ut ex inſidiis concurrerent. Ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora eodemque conſilio capta. Sed, quia abſentibus ducibus inpetus eſt factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Auſonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac ſi internecivo bello certaſſet.

XXVI. Eodem anno, prodito hoſtibus Romano praeſidio, Luceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus inpunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, ſita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caeſi. Eoque ira proceſſit, ut Romae quoque, quum de colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus, multi delendam urbem cenſerent. Praeter odium, quod exſecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infeſtas gentes cogebat. Vicit tamen

ſententia, ut mitterentur coloni. Duo millia & quingenti miſſi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis eſſent, Capuae quoque occultae principum conjurationes factae. De quibus quum ad ſenatum relatum eſſet, haudquaquam neglecta res eſt. Quaeſtiones decretae, dictatoremque quaeſtionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. Is M. Foſlium magiſtrum equitum dixit. Ingens erat magiſtratus ejus terror. Itaque ſive timore ejus, ſeu conſcientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priuſquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipſis conſcita judicio ſubtraxit. Deinde, ut quaeſtioni Campanae materia deceſſit, verſa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, ſed in univerſum, qui uſquam coïſſent conjuraſſentve adverſus rempublicam, quaeri ſenatum juſſiſſe: & coïtiones, honorum adipiſcendorum cauſſa factas, adverſus rempublicam eſſe: latiorque & re & perſonis quaeſtio fieri; haud abnuente dictatore, ſine fine ulla quaeſtionis ſuae jus eſſe. Poſtulabantur ergo nobiles homines. Adpellantibuſque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendebatur, ſed univerſi ſimul, negare, nobilium id crimen eſſe; quibus, ſi nulla obſtetur fraude, pateat via ad honorem, ſed hominum novorum.

Ipſos adeo dictatorem magiſtrumque equitum reos magis, quam quaeſitores idoneos ejus criminis eſſe: intellecturoſque ita id eſſe, ſimul magiſtratu abiſſent. Tum enimvero Maenius, jam famae magis, quam imperii, memor, progreſſus in concionem ita verba fecit: " Et omnes anteactae vitae vos conſcios " habeo, Quirites, & hic ipſe honos, delatus ad " me, teſtis eſt innocentiae meae. Neque enim, " quod ſaepe alias, quia ita tempora poſtulabant " reipublicae, qui bello clariſſimus eſſet, ſed qui " maxime procul ab his coïtionibus vitam egiſſet, " dictator deligendus exercendis quaeſtionibus " fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines " (qua de cauſſa, vos exiſtimare, quam me pro " magiſtratu quidquam incompertum dicere, " melius eſt) primum ipſas expugnare quaeſtiones " omni ope adniſi ſunt: dein, poſtquam ad id " parum potentes erant, ne cauſſam dicerent, in " praeſidia adverſariorum, adpellationem & tribu- " nicium auxilium, patricii confugerunt. Poſtre- " mo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut " innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos in- " ruerunt, & privatis dictatorem poſcere reum " verecundiae non fuit: ut omnes Dii homineſ- " que ſciant, ab illis, etiam quae non poſſint, ten- " tari, ne rationem vitae reddant; me obviam ire " crimini, & obferre me inimicis reum, dictatura " me abdico. Voſquaeſo, conſules, ſi vobis da-

" tum ab ſenatu negotium fuerit, in me primum " & hunc M. Foſlium quaeſtiones exerceatis; " ut adpareat, innocentia noſtra nos, non majeſ- " tate honoris, tutos a criminationibus iſtis eſſe." Abdicat inde ſe dictatura, & poſt eum confeſtim Foſlius magiſterio equitum: primique apud conſules (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti, adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis ſummis honoribus, poſt res tot domi belloque geſtas, ceterum inviſus nobilitati, cauſſam dixit, abſolutuſque eſt. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaeſtio per clara nomina reorum viguit. Inde labi coepit ad viliora capita, donec coïtionibus factionibuſque, adverſus quas comparata erat, obpreſſa eſt.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen ſpes Campanae defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam verſos, rurſus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi qui motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo conſules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa ſaltus, quum utrimque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data: deinde levibus proeliis, equitum ſaepius, quam peditum, utrimque

periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & ſeneſcere dilatione belli vires ſuae videbantur. Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus praeceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, ſtarent: aciem peditī tutam fore. Conſulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu conſiſtunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit. Siniſtris, praeterquam quod confertiores ſteterant, repentino conſilio Poetelii conſulis additae vires: qui ſubſidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo emiſit; univerſiſque hoſtem primo inpetu viribus inpulit. Commota pedeſtri acie Samnitium, eques in pugnam ſubcedit. In hunc, tranſverſo agmine inter duas acies ſe inferentem, Romanus equitatus concitat equos; ſignaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec univerſam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius ſolus, ſed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avectus ab ſuis nondum conſerentibus manus ad clamorem, ab ſiniſtra parte prius exortum. Unde, haud dubiam victoriam

cernens, quum ad ſuum cornu tenderet cum mille ducentis viris, diſſimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulſos, victorem hoſtem ſigna in perculſos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente conſulis adventus. Nam & conſpectu ducis refectus militum eſt animus: &, majus quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox viſa etiam, proelium reſtituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, &, omiſſo certamine, caedi capique Samnites; niſi qui Malaventum, cui nunc urbi Beneventum nomen eſt, perfugerunt. Ad triginti millia caeſa aut capta Samnitium, proditum memoriae eſt.

XXVIII. Conſules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis conſulibus L. Papirio Curſore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foſlio magiſtro equitum exercitum accepit. Is, quum audiſſet arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omiſſo Boviano ad Fregellas pergit. Unde, nocturna Samnitium fuga ſine certamine receptis Fregellis, praeſidioque valido inpoſito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. Eo ſe intra moenia, ſub adventum dictatoris, & Samnitium omnis multitudo & Nolani agreſtes contulerant.

Dictator, urbis ſitu circumſpecto, quo apertior aditus ad moenia eſſet, omnia aedificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. Nec ità multo poſt, ſive a Poetelio dictatore, ſive ab C. Junio conſule, (nam utrumque traditur) Nola eſt capta. Qui captae decus Nolae ad conſulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, peſtilentia orta, clavi figendi cauſſa dictatorem dictum. Sueſſa & Pontiae eodem anno coloniae deductae ſunt. Sueſſa Auruncorum fuerat: Volſci Pontias, inſulam ſitam in conſpectu litoris ſui, incoluerant. Et, Interamna & Caſinum ut deducerentur coloniae, ſenatuſconſultum factum eſt, Sed triumviros creavere, ac miſere colonorum quatuor millia inſequentes conſules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priuſquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etruſci belli fama exorta eſt. Nec erat ea tempeſtate gens alia, cujus ſecundum Gallicos tumultus arma terribiliora eſſent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero conſulum in Samnio reliquias belli perſequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae reſtiterat, auctore ſenatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo poſtulabat, omnes juniores ſacramento adigit: arma, quaeque alia

res poſcit, ſumma induſtria parat: nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, niſi ultro arma Etruſci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello conſilia & apud Etruſcos fuere. Neutri finibus egreſſi. Et cenſura clara eo anno Ap. Claudii, & C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad poſteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidioſam ſenatus lectionem verecundia victus, collega magiſtratu ſe abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus inſitam pertinaciam familiae gerendo, ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos, miniſterii delegandi cauſſa, ſollemnia ejus ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet, quum duodecim familiae ea tempeſtate Potitiorum eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe exſtinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiſſe, ſed cenſorem etiam Appium, memori, Deûm ira, poſt aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque conſules, qui eum annum ſecuti ſunt, C. Junius Bubulcus tertium & Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni queſti apud po-

pulum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti eſſent; negaverunt, eam lectionem ſe, quae ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam ac libidinem facta eſſet, obſervaturos: & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Ap. Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum ſeni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales claſſis ornandae reficiendaeque cauſſa idem populus juberet. Lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejuſdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis cenſoribus erant in aede Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, aegre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe eſſet, qui ſacrificiis praecineret. Ejus rei religio tenuit ſenatum; legatoſque Tibur miſerunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum adcitos eos in curiam hortati ſunt, uti reverterentur Romam: poſtquam perpelli nequibant, conſilio, haud ab-

horrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die feſto alii alios per ſpeciem celebrandarum cantu epularum cauſſa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus eſt, oneratos ſopiunt: atque ita in plauſtra ſomno vinctos conjiciunt, ac Romam deportant. Nec prius ſenſere, quam, plauſtris in foro relictis, plenos crapulae eos lux obpreſſit. Tunc concurſus populi factus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc ſollemnis eſt, licentia per urbem vagarentur: reſtitutumque in aede veſcendi jus iis, qui ſacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Conſules inter ſe provincias partiti; Junio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria ſorte obvenit. In Samnio Cluviam, praeſidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obſeſſum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibuſque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infenſus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgreſſus eſt moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditiſſimum atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tantum irarum erat, ſpe praedae milites accenſi, oppido potiuntur. Mi-

nus itaque ſaevitum in hoſtes eſt: praedae plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egeſtum, benigneque omnis militi conceſſa. Et poſtquam praepotentem armis Romanum nec acies ſubſiſtere ullae, nec caſtra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae ſunt intentae, ut inſidiis quaereretur locus, ſi qua licentia populando effuſus exercitus excipi ac circumveniri poſſet. Transfugae agreſtes & captivi quidam, pars forte, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem adferentes, quae & vera erant, pecoris vim ingentem in ſaltum avium compulſam eſſe, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hoſtium exercitus itinera occultus inſederat, &, poſtquam intraſſe Romanos vidit ſaltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein, poſtquam, ut quiſque liberaverat ſe onere, aptaveratque armis, ad ſigna undique coïbant, &, notis ordinibus in vetere diſciplina militiae, jam ſine praecepto ullius ſua ſponte ſtruebatur acies, conſul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, deſilit ex equo, & Jovem, Martemque atque alios teſtatur Deos, " ſe nullam ſuam gloriam inde, ſed praedam mi- " liti quaerentem, in eum locum deveniſſe. Ne- " que in ſe aliud, quam nimiam ditandi ex hoſte

" militis curam, reprehendi poſſe: ab eo ſe de-
" decore nullam rem aliam, quam virtutem mili-
" tum, vindicaturam. Conniterentur modo uno
" animo omnes invadere hoſtem, victum acie,
" caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam
" ſpem furto inſidiarum tentantem, & loco, non
" armis, fretum. Sed quem eſſe jam virtuti Ro-
" manae inexpugnabilem locum?" Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo ſucceſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium inmemor difficultatium, vadit adverſus inminentem hoſtium aciem. Ibi paullum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen: ceterum, poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt, ſenſitque acies aequo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, eaſdemque latebras, quibus ſe paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia, hoſti quaeſita, ipſos tum ſua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caeſa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoſte praedam pecorum diſcurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quae urbs, ſocia Romanis, velut clauſtra Etruriae erat, ingens orſi bellum. Eo alter conſulum Aemilius cum

exercitu ad liberandos obſidione ſocios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in caſtra ante urbem poſita advexere. Etruſci diem primum conſultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Poſtero die, ubi celeriora, quam tutiora, conſilia magis placuere ducibus, ſole orto ſignum pugnae propoſitum eſt, armatique in aciem procedunt. Quod poſtquam conſuli nunciatum eſt, extemplo teſſeram dari jubet, ut prandeat miles, firmatiſque cibo viribus arma capiat. Dicto paretur. Conſul, ubi armatos paratoſque vidit, ſigna extra vallum proferri juſſit, & haud procul hoſte inſtruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque ſteterunt, exſpectantes ut ab adverſariis clamor & pugna inciperet. Et prius ſol meridie ſe inclinavit, quam telum hinc aut illinc emiſſum eſt. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruſcis oritur, concinuntque tubae, & ſigna inferuntur. Nec ſegnius ab Romanis pugna initur. Concurrunt infenſis animis. Numero hoſtis, virtute Romanus ſuperat. Anceps proelium multos utrimque, & fortiſſimum quemque, abſumit: nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis, ſucceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt. Nullo umquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuiſ-

ſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium geſtum eſt; quia & ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, ſubſidiariis modo relictis, vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum praeſidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt proelium ſaucii deceſſerint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, inſequentis anni conſul, bellum ad Sutrium excepit. Collega Fabio C. Marcius Rutilus datus eſt. Ceterum & Fabius ſupplementum ab Roma adduxit, & novus exercitus domo adcitus Etruſcis venit. Permulti anni jam erant, quum inter patricios magiſtratus tribunoſque nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem & octo menſibus, quod Aemilia lege finitum cenſurae ſpatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae cenſurae intra legitimum tempus actionem ſuſceperat, non popularem magis, quam juſtam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem.

Is, quum idemtidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante cenſuram, & longinquitate poteſtatem dominantem, intra ſex menſium & anni coëgiſſet ſpatium: " Dic, agedum," inquit, " Ap. Claudi, quidnam " facturus fueris, ſi eo tempore, quo C. Furius & " M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes." Negare Appius, " interrogationem tribuni magno " opere ad cauſſam pertinere ſuam. Nam, etſi " tenuerit lex Aemilia eos cenſores, quorum in " magiſtratu lata eſſet, quia poſt illos cenſores " creatos eam legem populus juſſiſſet, quodque " poſtremum juſſiſſet, id jus ratumque eſſet; non " tamen aut ſe, aut eorum quemquam, qui poſt " eam legem latam creati cenſores eſſent, teneri ea " lege potuiſſe."

XXXIV. Haec ſine ullius adſenſu cavillante Appio, " En," inquit, " Quirites, illius Appii " progenies, qui decemvir in annum creatus, al- " tero anno ſe ipſe creavit: tertio, nec ab ſe, nec " ab ullo creatus, privatus faſces & imperium ob- " tinuit. Nec ante continuando abſtitit magiſ- " tratu, quam obruerent eum male parta, male " geſta, male retenta imperia. Haec eſt eadem " familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compul- " ſi, extorres patria, Sacrum montem cepiſtis: " haec, adverſus quam tribunicium auxilium vo-

" bis comparaſtis; haec, propter quam duo exer-
" citus Aventinum inſediſtis: haec, quae foene-
" bres leges; haec, quae agrarias ſemper inpug-
" navit; haec connubia Patrum & plebis interru-
" pit: haec plebi ad curules magiſtratus iter ob-
" ſepſit: hoc eſt nomen multo, quam Tarquinio-
" rum, infeſtias veſtrae libertati. I tane tandem,
" Ap. Claudi, quum centeſimus jam annus ſit ab
" Mam. Aemilio dictatore, tot cenſores fuerint,
" nobiliſſimi fortiſſimique viri, nemo eorum duo-
" decim tabulas legit? nemo id jus eſſe, quod
" poſtremo populus juſſiſſet, ſcivit? Immo vero
" omnes ſciverunt; & ideo Aemiliae potius legi
" paruerunt, quam illi antiquae, qua primum cen-
" ſores creati erant, quia hanc poſtremam juſſerat
" populus: & quia, ubi duae contrariae leges
" ſunt, ſemper antiquae obrogat nova. An hoc
" dicis, Appi, non teneri Aemilia lege popu-
" lum? an populum teneri, te unum exlegem eſſe?
" Tenuit Aemilia lex violentos illos cenſores, C.
" Furium & M. Geganium; qui quid iſte magiſtra-
" tus in republica mali facere poſſet, indicarunt:
" quum, ira finitae poteſtatis, Mam. Aemilium,
" principem aetatis ſuae belli domique, aerarium
" fecerunt: tenuit deinceps omnes cenſores intra
" centum annorum ſpatium: tenet C. Plautium
" collegam tuum, iiſdem auſpiciis, eodem jure
" creatum. An hunc non, ut qui optimo jure

" cenſor creatus eſſet, populus creavit? tu unus
" eximius es, in quo hoc praecipuum ac ſingulare
" valeat? Quem tu regem ſacrificiorum crees,
" amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex
" Romae creatus ſit, creatum ſe dicet? quem
" ſemeſtri dictatura, quem interregno quinque
" dierum contentum fore putes? quem clavi figen-
" di, aut ludorum cauſſa dictatorem audacter
" crees? Quam iſti ſtolidos ac ſocordes videri
" creditis eos, qui intra viceſimum diem, ingen-
" tibus rebus geſtis, dictatura ſe abdicaverunt,
" aut qui vitio creati abierunt magiſtratu? Quid
" ego antiqua repetam? Nuper intra decem an-
" nos C. Maenius dictator, quia, quum quaeſtio-
" nes ſeverius, quam quibuſdam potentibus tutum
" erat, exerceret, contagio ejus, quod quaerebat
" ipſe, criminis objectata ab inimicis eſt, ut pri-
" vatus obviam iret crimini, dictatura ſe abdica-
" vit. Nolo ego iſtam in te modeſtiam: ne dege-
" neraveris a familia imperioſiſſima & ſuperbiſſi-
" ma: non die, non hora citius, quam neceſſe eſt,
" magiſtratu abieris; modo ne excedas finitum
" tempus. Satis eſt, aut diem, aut menſem cen-
" ſurae adjicere? Triennium, inquit, & ſex men-
" ſes ultra, quam licet Aemilia lege, cenſuram
" geram, & ſolus geram. Hoc quidem jam reg-
" no ſimile eſt. An collegam ſubrogabis, quem
" ne in demortui quidem locum ſubrogari fas

" eſt? Poenitet enim, quod antiquiſſimum ſollem-
" ne, & ſolum ab ipſo, cui fit, inſtitutum Deo,
" ab nobiliſſimis antiſtitibus ejus ſacri ad ſervo-
" rum miniſterium religioſus cenſor deduxiſti.
" Gens antiquior originibus urbis hujus, hoſpitio
" Deorum inmortalium ſancta, propter te ac tuam
" cenſuram intra annum ab ſtirpe extincta eſt:
" niſi univerſam rempublicam eo nefario obſtrin-
" xeris, quod ominari etiam reformidat animus.
" Urbs eo luſtro capta eſt, quo, demortuo collega
" C. Julio cenſore, L. Papirius Curſor, ne abiret
" magiſtratu, M. Cornelium Maluginenſem col-
" legam ſubrogavit. Et quanto modeſtior illius
" cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec ſolus,
" nec ultra finitum lege tempus L. Papirius cen-
" ſuram geſſit, tamen neminem invenit, qui ſe
" poſtea auctorem ſequeretur. Omnes deinceps
" cenſores poſt mortem collegae ſe magiſtratu ab-
" dicarunt. Te, nec quod dies exit cenſurae,
" nec quod collega magiſtratu abiit, nec lex, nec
" pudor coërcet: virtutem in ſuperbia, in auda-
" cia, in contemtu Deorum hominumque ponis.
" Ego te, Ap. claudi, pro iſtius magiſtratus ma-
" jeſtate ac verecundia, quem geſſiſti, non modo
" manu violatum, ſed ne verbo quidem inclemen-
" tiori a me adpellatum vellem: ſed & haec, quae
" adhuc egi, pervicacia tua & ſuperbia coëgit
" me loqui; &, niſi Aemiliae legi parueris, in

" vincula duci jubebo; nec, quum ita compara-
" tum a majoribus ſit, ut, comitiis cenſoriis niſi
" duo confecerint legitima ſuffragia, non renun-
" ciato altero comitia differantur, ego te, qui ſolus
" cenſor creari non poſſis, ſolum cenſuram gerere
" patiar." Haec taliaque quum dixiſſet, prendi cenſorem, & in vincula duci juſſit. Adprobantibus ſex tribunis actionem collegae, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; ſummaque invidia omnium ordinum ſolus cenſuram geſſit.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, jam Sutrium ab Etruſcis obſidebatur: conſuliqué Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem ſociis tentandaſque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa obcurrit; quorum ingentem multitudinem quum oſtenderet ſubjecta late planicies; conſul, ut loco paucitatem ſuorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen, (aſpreta erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obvertit. Etruſci, omnium, praeterquam multitudinis ſuae, qua ſola freti erant, inmemores, proelium ineunt adeo raptim & avide, ut, abjectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios, vadentes in hoſtem. Romanus contra nunc tela, nunc ſaxa, quibus eos adfatim locus ipſe armabat, ingerere. Igitur ſcuta galeaeque ictae quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque ſubire erat facile ad propiorem pugnam, neque miſſilia habe-

bant, quibus eminus rem gererent) ſtantes & expoſitos ad ictus quum jam ſatis nihil tegeret, quoſdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & inſtabilem aciem, redintegrato clamore, ſtrictis gladiis haſtati & principes invadunt. Eum inpetum non tulerunt Etruſci, verſiſque ſignis, fuga effuſa caſtra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, quum ſe fugientibus obtuliſſent, omiſſo ad caſtra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in ſilvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruſcorum caeſis, duodequadraginta ſignis militaribus captis, caſtris etiam hoſtium cum praeda ingenti potitur. Tum de perſequendo hoſte agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici ſaltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. Eam intrare haud fere quiſquam, praeter ducem ipſum, audebat. Aliis omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (conſulis fratrem M. Fabium, Kaeſonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua conſulem, genitum tradunt) ſpeculatum ſe iturum profeſſus, brevique omnia certa adlaturum. Caere educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat, linguamque Etruſcam probe noverat. Habeo auctores, vulgo

tum Romanos pueros, ſicut nunc Graecis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos. Sed propius eſt vero, praecipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus inmiſcuerit. Servus ei dicitur comes unus fuiſſe, nutritus una, eoque haud ignarus linguae ejuſdem: nec quidquam aliud proficiſcentes, quam ſummatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter conloquia inſigni nota haeſitantes deprehendi poſſent. Iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus gaeſiſque binis armati. Sed neque commercium linguae, nec veſtis armorumve habitus ſic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios ſaltus intraturum. Uſque ad Camertes Umbros penetraſſe dicuntur. Ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum conſulis verbis egiſſe de ſocietate amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, nunciare Romanis juſſum, commeatum exercitui dierum triginta praeſto fore, ſi ea loca intraſſet; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec quum relata conſuli eſſent, inpedimentis prima vigilia praemiſſis, legionibus poſt inpedimenta ire juſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu: &, luce orta, poſtero die obequitavit ſtationibus hoſtium, quae extra ſaltum diſpoſitae erant: &, quum ſatis diu tenuiſſet

hoſtem, in caſtra ſeſe recepit; portaque altera egreſſus, ante noctem agmen adſequitur. Poſtero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. Inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti jam abacta praeda, tumultuariae agreſtium Etruſcorum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, Romanis obcurrunt, adeo incompoſitae, ut vindices praedarum prope ipſi praedae fuerint. Caeſis fugatiſque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentuſque rerum omnium copia, in caſtra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio ſenatus verbis, ne ſaltum Ciminium tranſiret. Laetati ſerius ſe, quam ut inpedire bellum poſſent, veniſſe, nuncii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione conſulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. Vaſtationem namque ſub Ciminii montis radicibus jacens ora ſenſerat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, ſed Umbriae finitima. Itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e ſilvis tantummodo promota caſtra, ſed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde inſtructa primo ſuo ſtare loco, relicto hoſtibus ad inſtruendum contra ſpatio: dein, poſtquam detrectare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſube-

unt. Ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut " eo ſibi e caſtris cibaria ejus " diei deferri" juberent; " manſuros ſe ſub ar- " mis, & aut nocte, aut certe luce prima caſtra " hoſtium invaſuros." Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere conſul milites jubet; praecipit, ut in armis ſint, quacumque diei noctiſve hora ſignum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruſcos: " nec hoſtem hoſti, nec multitudinem " multitudini comparandam" aït " eſſe. Praete- " rea telum aliud occultum ſcituros in tempore: " interea taceri opus eſſe." His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: &, quod ſine munimento conſederant, veriſimilius erat, quod ſimulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum proruendum foſſaſque inplendas. Intra munimenta inſtruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus conlocantur. Dato deinde ſigno paullo ante lucem, quod aeſtivis noctibus ſopitae maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios inmobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam par-

tem ad arma trepidantes, caedes obpreſſit. Paucis armandi ſe datum ſpatium eſt. Eos ipſos, non ſignum certum, non ducem ſequentes, fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. Ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant. Silvae tutius dedere refugium. Nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur. Aurum argentumque juſſum referri ad conſulem: cetera praeda militis fuit. Caeſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt; metuque in magno civitatem fuiſſe, ne intercluſus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Umbriſque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit: itaque a Peruſia, & Cortona, & Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempeſtate erant, legati, pacem foeduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, conſul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia caſtella vicique, aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana a P. Cornelio, quem ſenatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, quum adpulſa Pompejos eſſet; ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nu-

cerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) praedae longius progreſſi, excivere hoſtes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adſecuti agreſtes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae ſuperfuit caedi, trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: " intercluſum Roma- " num exercitum obſideri, cladiſque imaginem " Furculas Caudinas" memorabant. " Eadem " temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem " in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium " magis armis, quam locorum iniquitatibus, " eſſe." Jam gaudium invidia quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet. Itaque armis viriſque ad obterendum C. Marcium conſulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marſos ac Sabinos petituri, ſi Marcius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis conſul fuit. Dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu eſt. Et quum anceps caedes fuiſſet, adverſae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quoſdam equeſtris ordinis, tribunoſque militum, atque unum legatum, & (quod inſigne

maxime fuit) conſulis ipſius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror Patres invaſit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Curſor Papirius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infeſtis, tuto poſſe; nec vivere Marcium conſulem ſatis fidebant. Alter conſul Fabius infeſtus privatim Papirio erat: quae ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum ſenatus cenſuit: qui ſua quoque eum, non publica ſolum, auctoritate moverent, ut memoriam ſimultatium patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium quum ſenatuſconſultum tradidiſſent, adjeciſſentque orationem convenientem mandatis, conſul, demiſſis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus eſſet, legatis receſſit. Nocte deinde ſilentio (ut mos eſt) L. Papirium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obſtinatum ſilentium obtinuit, ac ſine reſponſo ac mentione facti ſui legatos dimiſit, ut adpareret, inſignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magiſtrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triſte omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus inſignis cladibus, captae urbis, & Caudinae pacis: quod utroque anno ea-

dem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta eſt, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator poſtero die, auſpiciis repetitis, pertulit legem; &, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti ſilvam Ciminiam exercitus nuper ſcriptis, ad Longulam pervenit: acceptiſque a Marcio conſule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. Nec hoſtes detrectare viſi pugnam. Inſtructos deinde armatoſque (quum ab neutris proelium inciperet) nox oppreſſit. Quieti aliquamdiu, nec ſuis diffidentes viribus, nec hoſtem ſpernentes, ſtativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria geſtae. Nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum eſt; (fuſi tamen magis, quam caeſi, hoſtes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) & ad Vadimonis lacum Etruſci, lege ſacrata coacto exercitu, quum vir virum legiſſet, quantis numquam alias antea ſimul copiis, ſimul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine geſta res eſt, ut ab neutra parte emiſſa ſint tela. Gladiis pugna coepit, &, acerrime commiſſa, ipſo certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accenſa eſt: ut non cum Etruſcis toties victis, ſed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio eſſe. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt anteſignani: &, ne nudentur propugnatoribus ſigna, fit ex ſe-

cunda prima acies. Ab ultimis deinde ſubſidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum eſt, ut equites Romani, omiſſis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaſerint: ea velut nova inter feſſos exorta acies turbavit ſigna Etruſcorum. Secuta deinde inpetum eorum, utcumque adfecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hoſtium. Tunc vinci pertinacia coepta, & averti manipuli quidam: &, ut ſemel dedere terga, etiam certiorem capeſſere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruſcorum fregit opes. Caeſum in acie, quod roboris fuit; caſtra eo inpetu capta direptaque.

XL. Pari ſubinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli adparatus, ut acies ſua fulgeret novis armorum inſignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: ſcuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat ſcuti: ſummum latius, qua pectus atque humeri teguntur, faſtigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis cauſſa. Spongia pectori tegumentum: & ſiniſtrum crus ocrea tectum. Galeae criſtatae, quae ſpeciem magnitudini corporum adderent. Tunicae auratis militibus verſicolores, argentatis linteae candidae. His dextrum cornu datum: illi in ſiniſtro conſiſtunt. Notus jam Romanis adparatus inſignium armo-

rum fuerat; doctique a ducibus erant, " horri-
" dum militem esse debere; non caelatum auro
" & argento, sed ferro & animis fretum. Quippe
" illa praedam verius, quam arma, esse; niten-
" tia ante rem, deformia inter sanguinem & vul-
" nera. Virtutem esse militis decus, & omnia
" illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis
" pauperis victoris praemium esse." His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. Dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste & paribus candore armis insignes. " Eos se Orco mac-
" tare" Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, " Ab laevone cornu
" victoria incipiet?" inquit, " & dextrum cor-
" nu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur,
" non partem maximam victoriae trahet?" Concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum ca-

peſſerent decoris, in tranſverſa latera hoſtium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvaſiſſet aciem, & ad terrorem hoſtium legiones Romanae, redintegrato clamore, intuliſſent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam ſtrage hominum armorumque inſignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites caſtra ſua accepere: deinde ne ea quidem retenta. Captis direptiſque ante noctem injectus ignis. Dictator ex ſenatuſconſulto triumphavit. Cujus triumpho longe maximam ſpeciem captiva arma praebuere. Tantum magnificentiae viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, quum tenſae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm inſignibus armis hoſtium uſi ſunt: Campani, ab ſuperbia & odio Samnitium, gladiatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruſcorum ad Peruſiam, quae & ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius conſul nec dubia nec difficili victoria dimicat. Ipſum oppidum (nam ad moenia victor acceſſit) cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Praeſidio Peruſiae inpoſito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae ſe Romam ad ſenatum miſſis, conſul, praeſtantiore etiam, quam dicta-

tor, victoria triumphans, urbem eſt invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, eſt verſum: quos populus proximis comitiis ingenti conſenſu conſulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur conſulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Conſules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluiſſent, adſpernatus, obpugnando ad deditionem ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. Haud magno certamine hoſtes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marſi eo primum proelio cum Romanis bellaſſent. Sècuti Marſorum defectionem Peligni, eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri conſuli ſecunda belli fortuna erat. Tarquinienſem metu ſubegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volſinienſium caſtella aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent: circumferendoque paſſim bello, tantum terrorem ſui fecit, ut nomen omne Etruſcum foedus ab conſule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum. Induciae annuae

datae. Stipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binae tunicae in militem exactae. Ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, niſi quod tranſitum exercitus ager ſenſerat. Ii, concitata omni juventute ſua, & magna parte Etruſcorum ad rebellionem compulſa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de ſe, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium conſulem perlatum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, & in agro Pupinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romae ſpernebatur Umbrorum bellum: & ipſae minae metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium conſulem miſſi ſunt, ut, ſi quid laxamenti a bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conſul, magniſque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus conſulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi adpellant) non continuit modo ceteros in armis, ſed

confeſtim ad certamen egit. Caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempuſque patiebatur, ita inſtruxit: cohortatuſque praedicatione vera qua in Tuſcis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etruſci belli conficere jubet: & vocis inpiae poenas expetere, qua ſe urbem Romanam obpugnaturos minati ſunt. Haec tanta ſunt alacritate militum audita, ut clamor, ſua ſponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum curſu effuſo in hoſtem feruntur. Non tamquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) ſigna primo eripi coepta ſigniferis; deinde ipſi ſigniferi trahi ad conſulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. Et, ſicubi eſt certamen, ſcutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incuſſaque ala ſternuntur hoſtes. Plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt a primis auctoribus belli. Poſtero inſequentibuſque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit. Itaque ei,

ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuaverat conſulatum, ita ſenatus in inſequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius conſules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adverſante, imperium. Appium cenſorem petiſſe conſulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec ſe cenſura abdicavit, in quibuſdam annalibus invenio. Creatus conſul, quum collegae novum bellum, Sallentini hoſtes decernerentur, Romae manſit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios eſſet. Volumnium provinciae haud poenituit. Multa ſecunda proelia fecit: aliquot urbes hoſtium vi cepit. Praedae erat largitor, & benignitatem per ſe gratam comitate adjuvabat; militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconſul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu ſignis conlatis confligit. Minime ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi. Nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei: ante noctem tamen ſunt circumſeſſa, & nocte cuſtodita, ne quis elabi poſſet. Poſtero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum ſingulis veſtimentis emitterentur. Hi omnes ſub jugum miſſi. Sociis Samnitium nihil cautum. Ad ſeptem millia ſub corona veniere. Qui ſe civem Hernicum dixerat, ſeorſum in cuſtodia habitus.

Eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit: &, quum quaeſitum eſſet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adverſus Romanos bellaſſent, per Latinos populos cuſtodiendi dantur. Juſſique eam integram rem novi conſules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad ſenatum referre. Id aegre paſſi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, praeſidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum foede ſaevitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio novi hoſtes (jam enim Anagninis Herniciſque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non poſſet, & per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, uterque conſul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo juſti ſcriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praeſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriae

fuit. Nihil uſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad ſenatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque, & ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Marcium rejecti, cui ſenatuſconſulto permiſſum de Hernicis erat: iſque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter conſul ſuperior viribus, locis inpeditior erat. Omnia itinera obſepſerant hoſtes, ſaltuſque pervios ceperant, ne qua ſubvehi commeatus poſſent: neque eos, quum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat: ſatiſque adparebat, neque Samnitem certamen praeſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis ſubactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit. Nam, ut qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, conjungi utique paſſi duos conſulares exercitus nihil crederent ſupereſſe ſpei, advenientem incompoſito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatae ſarcinae in medium; &, prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primum in ſtativa perlatus, dein conſpectus procul pulvis, tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit. Iſque, confeſtim arma capere juſſis, raptimque eductis in aciem militibus, tranſverſam hoſtium aciem,

atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, " ſummum flagitium fore, ſi alterum exer-" citum utriuſque victoriae compotem ſinerent " fieri, nec ad ſe ſui belli vindicarent decus." Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in caſtra hoſtium tendit, & vacua defenſoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conſpexit, & hoſtes reſpexere, tum paſſim fuga coepta Samnitium fieri. Sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium eſt. Jam, triginta millibus hoſtium caeſis, ſignum receptui conſules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter ſe gratantes: quum repente viſae procul hoſtium novae cohortes, quae in ſupplementum ſcriptae fuerant, integravere caedem. In quas, nec juſſu conſulum, nec ſigno accepto, victores vadunt; " malo tirocinio inbuendum Samni-" tem," clamitantes. Indulgent conſules legionum ardori, ut qui probe ſcirent, novum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos ne tentando quidem ſatis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. Omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. Eo & Romana erigitur acies; nec quidquam ſatis tuti loci victis eſt. Et de jugis, quae ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium menſium frumento im-

perato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quae ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuae leges redditae: connubiumque inter ipſos, quod aliquamdiu ſoli Hernicorum habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant. Civitas ſine ſuffragii latione data: concilia connubiaque ademta: & magiſtratibus, praeterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Junio Bubulco cenſore locata eſt, quam conſul bello Samnitium voverat. Ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viae per agros publica inpenſa factae. Et cum Karthaginienſibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatiſque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miſſa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equitum P. Decio Mure. Ab iis, propter quae creati erant, comitia conſularia habita, quia neuter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati conſules L. Poſtumius, Ti. Minucius. Hos conſules Piſo Q. Fabio & P. Decio ſubgerit, biennio exemto, quo

Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio conſules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an conſulto binos conſules, falſos ratus, tranſcenderit, incertum eſt. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factae. Itaque ambo conſules, in Samnium miſſi, quum diverſas regiones, Tifernum Poſtumius, Bovianum Minucius, petiſſent; Poſtumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte aequo diſceſſum, & Poſtumium, metum ſimulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxiſſe: hoſtes ſecutos duo millia inde locis munitis & ipſos conſediſſe. Conſul, ut ſtativa tuta copioſaque (& ita erant) petiſſe videretur, poſtquam & munimentis caſtra firmavit, & omni adparatu rerum utilium inſtruxit; relicto firmo praeſidio, de vigilia tertia, qua duci proxime poteſt, expeditas legiones ad collegam, & ipſum adverſus alios ſedentem, ducit. Ibi, auctore Poſtumio, Minucius cum hoſtibus ſigna confert; &, quum anceps proelium in multum diei proceſſiſſet, tum Poſtumius integris legionibus defeſſam jam aciem hoſtium inproviſo invadit. Itaque, quum laſſitudo ac vulnera fugam quoque praepediſſent, occidione occiſi hoſtes, ſigna unum & viginti capta: atque inde ad caſtra

Poſtumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculſum jam fama hoſtem adorti fundunt fugantque: ſigna militaria ſex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & caſtra utraque capta: & Bovianum, ubi poſtero die coeptum obpugnari, brevi capitur. Magnaque gloria rerum geſtarum conſules triumpharunt. Minucium conſulem, cum vulnere gravi relatum in caſtra, mortuum, quidam auctores ſunt, & M. Fulvium in locum ejus conſulem ſubfectum: & ab eo, quum ad exercitum Minucii miſſus eſſet, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Cenſennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum ſimulacrum in Capitolio poſitum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho conſulibus, Samnites, ſeu finem, ſeu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam miſere. Quibus ſuppliciter agentibus reſponſum eſt, " niſi ſaepe bellum parantes pacem " petiſſent Samnites, oratione ultro citroque ha- " bita, de pace tranſigi potuiſſe. Nunc, quan- " do verba vana ad id locorum fuerint, rebus " ſtandum eſſe. P. Sempronium conſulem cum " exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bel- " lum pacemne inclinent animi, falli non poſſe: " comperta omnia ſenatui relaturum: decedentem ex Samnio conſulem legati ſequerentur."

Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito commeatu, peragraſſet, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hoſtes, ceterum per multos annos ſub ſpecie infidae pacis quietos, verſa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, miſſitaverant ſimul cum iis Samniti auxilia; &, poſt Hernicos ſubactos, univerſa prope gens, ſine diſſimulatione conſilii publici, ad hoſtes deſciverat: & poſtquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, feciales venerant res repetitum, "tentationem" ajebant "eſſe, ut, terrore in-"cuſſo belli, Romanos ſe fieri paterentur: quod "quantopere optandum foret, Hernicos docuiſſe: "quum, quibus licuerit, ſuas leges Romanae "civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid "mallent, copia non fuerit, pro poena neceſſa-"riam civitatem fore." Ob haec vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis juſſit: conſuleſque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a caſtris hoſtium conſederunt. Aequorum exercitus, (ut qui ſuo nomine permultos annos inbelles egiſſent) tumultuario ſimilis, ſine ducibus certis, ſine imperio, trepidare. Alii exeundum in aciem, alii caſtra tuenda cenſent: movet pleroſque vaſtatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus praeſidiis urbium relictarum excidia. Itaque, poſtquam in-

ter multas ſententias una, quae, omiſſa cura communium, ad reſpectum ſuarum quemque rerum vertiſſet, audita; ut prima vigilia diverſi e caſtris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam ſententiam ingenti adſenſu accepere. Palatis hoſtibus per agros, prima luce Romani, ſignis prolatis, in acie conſiſtunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad caſtra hoſtium tendunt. Ceterum, poſtquam ibi neque ſtationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum conſuetum caſtrorum animadverterunt; inſolito ſilentio moti, metu inſidiarum ſubſiſtunt. Tranſgreſſi deinde vallum, quum deſerta omnia inveniſſent, pergunt hoſtem veſtigiis ſequi: ſed veſtigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilapſis paſſim, primo errorem faciebant; poſt, per exploratores compertis hoſtium conſiliis, ad ſingulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incenſa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marſi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. Iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius ſcriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir & facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibuſdam annalibus, quum adpareret aedilibus, fierique ſe pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia ſcriptum faceret; tabulam poſuiſſe, & juraſſe, ſe ſcriptum non facturum. Quem aliquanto ante deſiſſe ſcriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto triumviratibuſque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud diſcrepat) contumacia adverſus contemnentes humilitatem ſuam nobiles certavit: civile jus, repoſitum in penetralibus pontificum, evulgavit, faſtoſque circa forum in albo propoſuit, ut, quando lege agi poſſet, ſciretur: aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit; coactuſque conſenſu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more majorum negaret, niſi conſulem aut imperatorem, poſſe templum dedicare. Itaque ex auctoritate ſenatus latum ad populum eſt, ne quis templum aramve injuſſu ſenatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit adverſus ſuperbiam nobilium plebejae libertatis, referam. Ad collegam aegrum viſendi cauſſa Flavius quum veniſſet, conſenſuque nobilium adole-

ſcentium, qui ibi adſidebant, adſurrectum ei non eſſet, curulem adferri ſellam eo juſſit, ac ſede honoris ſui anxios invidia inimicos ſpectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forenſis factio, Ap. Claudii cenſura vires nacta, qui ſenatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et poſtquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diviſis, forum & campum conrupit. Tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes diſceſſit civitas. Aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius cenſores facti: & Fabius, ſimul concordiae cauſſa, ſimul ne humillimorum in manu comitia eſſent, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanaſque eas adpellavit. Adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem inſtitutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus tranſveherentur.

FINIS TOMI SECUNDI.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

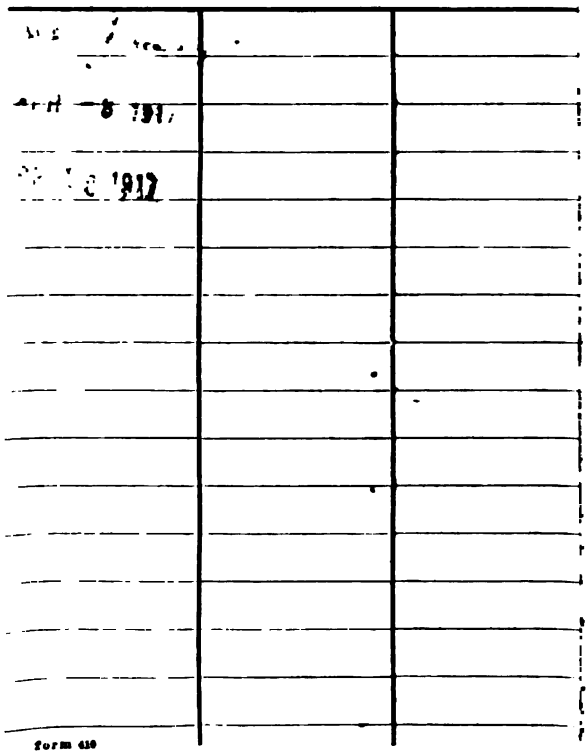

NOV 20 1914